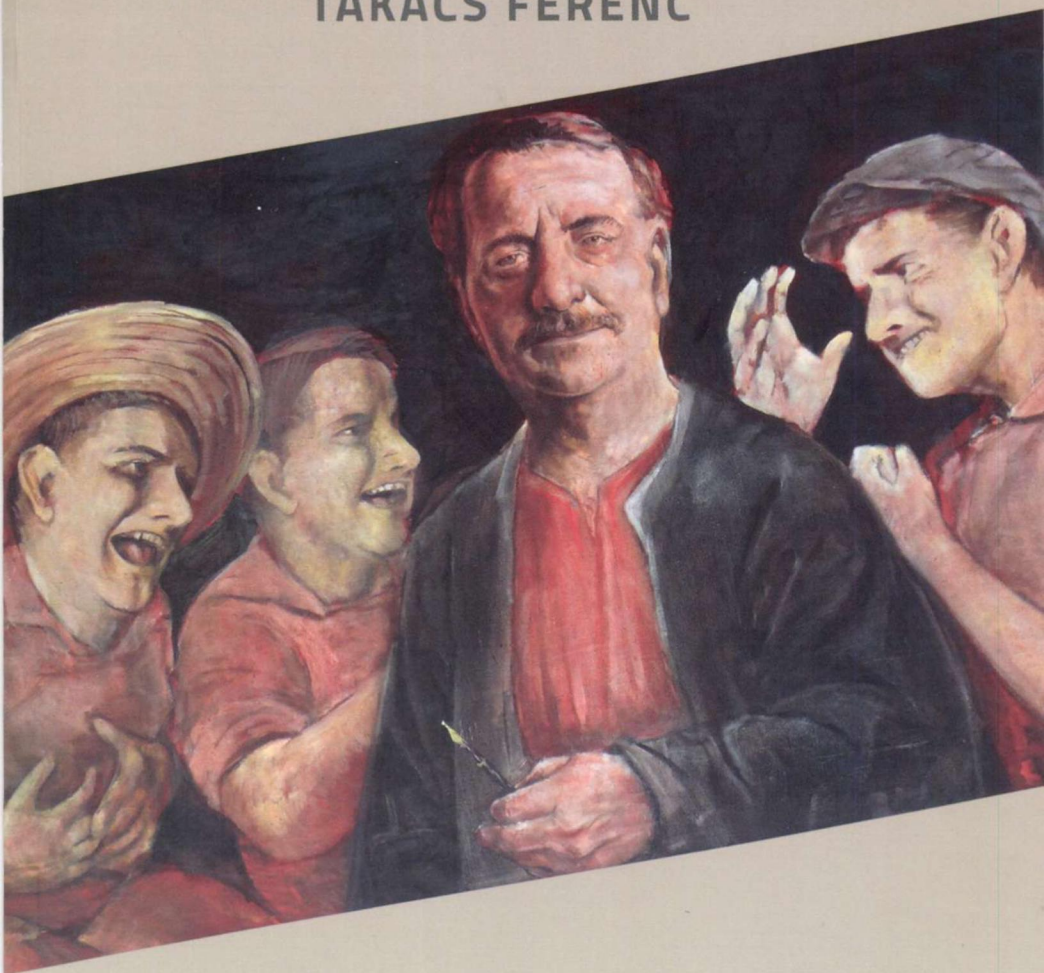

TAKÁCS FERENC

Kapirgálókönyv

TAKÁCS FERENC

Kapirgálókönyv

480.

Gondolat Kiadó
Budapest, 2017

© Gondolat Kiadó, 2017

© Takács Ferenc, 2017

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István

Szöveggondozó Gál Mihály

A borítót Kőnig Frigyes *Takácsok* című festményének felhasználásával

a KOMOgroup tervezte

A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 755 3

Előszó

Az imalom egyhangúságával szajkóznak mindenféle áhítatos bölcsességet, magától értetődőnek vett, vitán felül álló hittételeket és hatékonynak gondolt varázsf formulákat „ezeréves határokról”, „őshonos mangalicáról”, „a magyar gondolkodás mellérendelő jellegéről” és hasonlókról. Kulturális emlékezetünk is erre a rugóra jár: Shakespeare, ugyebár, „mindent tudott az emberről”, Mozart „a zene egyetemes zsenije” volt (sőt „Krisztusa” – evvel az utóbbi hittétellel Csajkovszkij állt elő). Pedig ha ezeknek a szóvirágoknak a tövénél megkapirgáljuk a talajt, gyakran valami egészen más fordul ki a napvilágra: kiderül, hogy valójában semmi sem (egészen) úgy van, ahogy gondoljuk, hogy valójában – Karinthy Frigyes szavait idézve – „minden másképpen van”, mint hinni szeretnénk.

Ezzel a bevezető megjegyzéssel indítottam útjára *Kapirgáló* című sorozatomat a *Magyar Narancs* 2013. szeptember 3-i számában. Utólag visszatekintve akár valamiféle *ars poeticának* is gondolhatnám, hiszen az a negyven-egynéhány írás – esszé? tárcá? mini-tanulmány? publicisztika? –, amely azóta megjelent a sorozatban, az égvilágon mindenfélével foglalkozott (találomra válogatva: a mangalicától a Brexitig, Samuel Beckett-től Kossuth Lajosig, James Joyce-től Horthy Miklósig, a környezetvédelemtől a szövegszennyeződésig, a Halászó Macska utcájától a magyar futballig), de mindig szem előtt tartotta a sorozat nyitányában idézett Karinthy-maximát. Igen, minden másképpen van. Mindent rosszul tudunk, mindenre rosszul emlékszünk (egyéni-

leg és kollektíven egyaránt), semmi sem úgy történt, ahogy véljük, s (jószérivel) minden igazságunknak az ellentéte az igaz (már amennyire tudható egyáltalán az igazság bármiről).

Túlzás ez persze, de ironikus túlzás. És éppen ezért hasznos, mert megtanít arra, hogy ha ferde szemmel nézünk mindarra, amit amúgy egyenesben illik és szokás szemügyre venni, üdítően és tanulságosan másnak, többnek és igazabbnak látszik a világ.

És a sorozat címe? Városi gyerek lévén, vidéken nyaraltamban órákon át figyeltem érdeklődéssel a nagyanyám udvarán élelem után kapirgáló csirkéket. Karmos lábukkal megkaparták az udvar földjét, majd félrehajtott fejjel, a szó szoros értelmében ferde szemmel fürkésztek, mit sikerült a napvilágra hozniuk. Ha ígéretes volt a dolog, csőrükkel lecsaptak rá; ha ehetőnek találták, lenyelték, ha nem, fejüket rántva félredobták.

Ez az emlékkép járt a fejemben, amikor címet kerestem a sorozat számára; így lettek a cikkek *kapirgálók*.

Végül néhány könyvészeti megjegyzés. Eredetileg több kapirgáló is két részben, azaz folytatásban jelent meg – ezeket egybeillesztettem, és az illesztéseket stílusosan eldolgoztam. Több kapirgálóhoz utólagos megjegyzést fűztem – további érdekességekre, illetve a magam cikkbeli tévedéseire (volt ilyen is) hívtam fel az olvasó figyelmét. Az eredeti megjelenések időrendjét megtartottam, egy kivétellel: a James Joyce-szal foglalkozó kapirgálók egymás mellé kíváncsoztak, kedvükért ezért megbontottam a sorrendet. Végül „Ásatások” összefoglaló címmel felvettem a kötetbe négy terjedelmesebb, bár jellegében „kapirgáló-rokon” cikkemet, amelyek ugyanebben az időszakban jelentek meg a *Magyar Narancs* lapjain, és csatoltam – „Függelék” alcím alatt – egy cikket, amely szintén a *Magyar Narancs* számára készült, de kéziratban maradt, ezért itt jelenik meg először.

Kapirgálások

Fordította Karinthy Frigyes

Az imamalom egyhangúságával szajkózunk mindenféle áhítatos bölcsességet, magától értetődőnek vett, vitán felül álló hittételeket és hatékonynak gondolt varázsformulákat „ezeréves határokról”, „őshonos mangalicáról”, „a magyar gondolkodás mellérendelő jellegéről” és hasonlókról. Kulturális emlékezetünk is erre a rugóra jár: Shakespeare, ugyebár, „mindent tudott az emberről”, Mozart „a zene egyetemes zsenije” volt (sőt „Krisztusa” – evvel az utóbbi hittétellel Csajkovszkij állt elő). Pedig ha ezeknek a szóvirágoknak a tövénél megkapirgáljuk a talajt, gyakran valami egészen más fordul ki a napvilágra: kiderül, hogy valójában semmi sem (egészen) úgy van, ahogy gondoljuk, hogy valójában – Karinthy Frigyes szavait idézve – „minden másképpen van”, mint hinni szeretnénk.

Mint ahogy Karinthyval is. Közelebbről: Karinthy Frigyesrel, a műfordítóval.

1918-ban jelent meg az Uránia Könyvkiadóvállalatnál az *Egy komisz kölök naplója*, ez a (Magyarországon legalábbis) ma sem ismeretlen humoros regényféle. Szerzőjének neve sehol sem szerepel a könyvben, a külső címlapon mindössze ennyi áll: „Fordította Karinthy Frigyes” (a belső címlap bőbeszédűbb: „Angolból fordította Karinthy Frigyes”). A történet a tizenkilencedik századi Amerikában játszódik, fiktív napló, melyben bizonyos Hakker vagy Hacker Bandi (a név mindkét alakban előfordul a szövegben) meséli el – pontosabban írja meg, gyermekien rossz, vicces „torzított” helyesírással – csínyjeinek és balfogásainak a történetét. A könyv a „Karinthy Frigyes”-védjegy

segítségével sikert aratott, 1920-ban újranyomták, majd 1943-ban is megjelent, ismét a szerző nevének a feltüntetése nélkül.

Hogy ki írta a könyvet, sokáig nem tudta senki. Sőt, sokan úgy sejtették, hogy a „fordításnak” nincs is „eredetije”: irodalmi misztifikáció esete forog fenn, az *Egy komisz kölök naplója* valójában Karinthy Frigyes műve (azaz ún. *pszeudo-fordítás*, magát egy nem létező eredeti mű fordításaként feltüntető szöveg). Ez a feltételezés aztán – igaz, csupán évtizedekkel később – megdőlt. Pálvölgyi Endre könyvész-bibliográfus 1966-ban az Egyetemi Könyvtár évkönyvében közzétette nyomozásának eredményét: a könyv eredetije, az *A Bad Boy's Diary* (Egy rossz fiú naplója) az 1831 és 1885 között élt amerikai író, Metta V. Victor (lánykori nevén Metta Victoria Fuller) műve, folyóiratközlés után 1880-ban könyv alakban is megjelent, név nélkül, illetve – később – Walter T. Gray álnéven.

Metta V. Victor a férje, Orville J. Victor szerkesztő kitalálta ún. *dime novel* (olcsó, fűzött „filléres” regény) 1860 és 1915 között virágkorát élő műfajának volt a maga korában igen népszerű – ma már viszont az angol nyelvterületen teljesen elfeledett, elszánt szaktudósokon kívül senki által nem olvasott – művelője. Írt regényt a rabszolgaság ellen (Abraham Lincolnnak nagyon tetszett), s az ő *The Dead Letter* (1866 – A halott levél) című könyvét tartják az első amerikai detektívregénynek. Ugyancsak az elsők között próbálkozott könyveiben a szabálytalan, „fonetikus” helyesírással, amellyel a gyakran szubstandard (gyermeki, tájnyelvi stb.) élőbeszéd valódi hangzását igyekezett lekottázni, többnyire komikus célzattal. Ez volt a módszere az *A Bad Boy's Diary*-ben is – lehetséges, hogy a könyvet ismerő Mark Twain innen vette az ötletet egy másik „rossz fiú” visszaemlékezéseinek üdítően műveletlen, viszont az élőbeszéd közvetlenségét felidéző helyesírásához, azaz a *Huckleberry Finn*hez, mely 1884-ben jelent meg, négy évvel az *Egy komisz kölök* eredetije után.

Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei nem tartoznak a tömegfogyasztású bestsellerek közé, de Pálvölgyi felfedezésének a híre eljutott a Móra Ferenc Könyvkiadóig, amikor – majd négy évtized múltán – ismét megjelent az *Egy komisz kölök naplója*, ezúttal már a „Metta V. Victor” névvel a címlapján, s Karinthy közreműködésének valamivel

óvatosabbra, de mindenképp pontosabbra fogalmazott megjelölésével: „A magyar gyerekek számára átdolgozta Karinthy Frigyes”, olvasható az 1981-es új kiadás címlapján. (A legújabb kiadások – Kávé Kiadó: 1997, 2002 – ugyanezzel a címlappal jelentek meg.)

Azaz fordítóból átdolgozóvá minősítették le (vagy léptették elő – ez felfogás dolga) Karinthy Frigyes. Hogy tulajdonképpen *mit* is fordított le (vagy dolgozott át), néhány évvel később újabb nyomozásnak lett a tárgya: F. Komáromi Gabriella, a gyermekirodalom tudós kutatója „Karinthy titkai – Egy komisz kölök naplója” címmel tette közzé a Karinthy-szöveg és az eredeti mű viszonyával kapcsolatos vizsgálódásának a következtetéseit (*Irodalomtörténet* 66.2 [1984]: 442–457). Konklúziója: valószínű, hogy Karinthy még csak nem is látta az angol nyelvű eredetit, biztosnak látszik, hogy német fordításból, bizonyos J. Botstiber 1893-ban Lipcsében megjelent *Tagebuch eines bösen Bubenjéből* dolgozott. A német kiadás címlapján sem szerepel a szerző neve. Kélte a jelek szerint Karinthyt sem izgatta – meghalt, úgy, hogy sohasem tudta meg, kinek a könyvét fordította le (vagy dolgozta át).

És itt meg is állhatnánk, ha a véletlen nem léptet be újabb ismeretlent az *Egy komisz kölök*-fordítás már-már megoldottnak látszó egyenletrendszerébe. Kiváló zenész-barátom, Darvas Ferenc tett le elem úgy egy-két éve egy antikváriumban talált kötetet (övé a felfedezés érdeme, enyém csupán a vak tyúk szerepe). *Egy rossz fiú naplója* a címe, 1900-ban jelent meg Budapesten az Országos Irodalmi Részvénytársaság kiadásában. A szerző neve nincs feltüntetve, a belső címlapon ez olvasható: „Angolból fordította DELTA”. Elég a könyv első mondatát elolvasni, hogy kiderüljön: az *A Bad Boy's Diary* fordításával van dolgunk, pontosabban *első* fordításával, tizenhét évvel korábbi, mint az *Egy komisz kölök naplója*. Azaz amikor Karinthy hozzálátott a könyv fordításához, a német változat mellett már egy magyar fordítás is a rendelkezésére állhatott.

Két megfajtott talány adódik mindebből: ki volt DELTA, és felhasználta-e elődje fordítását az *Egy komisz kölök naplójában* Karinthy? Durvábban fogalmazva: lopott-e és kitől?

Hogy Karinthynek legalábbis „viszonya volt” az *Egy rossz fiú naplója* szövegével, már abból is sejthető, ahogy megpróbálja álcázni ezt a

viszonyt. A főhős az eredetiben „Georgie”, Botstibernél „Schorschi” (a német kiejtést utánzó „torzított” kvázi-fonetikus helyesírással), DELTÁ-nál – logikusan – „Gyuri”. Ám Karinthy „Bandi”-ra kereszteli át a naplót író komisz kölköt. Talán azért, hogy az olvasók ne vegyék észre: nem új és önálló fordításról van szó.

DELTA elfojtott „Gyuri”-ja viszont olykor kijátssza a Karinthy-szöveg (pszichoanalitikai értelemben vett) cenzorjának a figyelmét, „Bandi” két ízben is „Gyuri”-ra keresztelődik vissza a szövegben. Ez persze még nem perdöntő bizonyíték, a „Gyuri” Botstiber „Schorschie”-jából is magyarázható. Különben is, a személy- és helységnevek alakja gyakrabban „németesebb” Karinthy-nál, mint DELTÁ-nál: „Müller kisasszony” áll „Miller kisasszony” helyén, a közeli város neve a *Komisz kölkökben* „Kramburg”, a *Rossz fiúban* „Hoppertovn” (így, „v”-vel, „w” helyett). Bonyolítja viszont a helyzetet, hogy DELTA is sok németes vonást mutat, talán éppen a Botstiber-fordítás hatására: az egyik szereplőt „Grün Károly”-nak hívják (Karinthy-nál is), Gyuri családneve „Hakk” (Metta V. Victor: „Hackett”, Botstiber: „Hacker”, Karinthy: „Hakker”, néha „Hacker”).

Az alábbi szöveghely viszont kizárólag Delta→Karinthy irányú szövegromlásként magyarázható. A párbeszédben a kérdés-felelet viszonya értelmezhetetlen:

– Várni kell – *monta az úr – egy évik. ... Tucc e rám várni édesem, türelemmel?*

– Neked is, – *mondta a zsuzsi és ezen nevettek asztán.*

DELTA szövegében ugyanez:

– Nekünk majd várunk kell – *mondotta a férfi – talán egy eszten-deig. ... Várhatsz addig rám, kedvesem? Muszáj, hogy addig türelemmel várj.*

– De neked is sok türelemre lesz szükséged velem szemben, – *mondotta Klári, azután mind a ketten nevettek.*

A kiemelt „neked is” csakis DELTA szövege felől érthető: Karinthy – miközben a „Klári”-t „Zsuzsi”-ra cserélte – törölte a válaszmondat nagyobbik részét, és nem vette észre, hogy ettől a „neked is” értelmetlenné vált. És ez már perdöntő: Karinthy itt nem fordított, hanem egy meglevő fordítás szövegét írta át.

Az átírás követendő mikéntjéhez viszont Botstibertől kapott útmutatást: az ő fordítása bécsies németiséggel és a hangzást követő „hibás” helyesírással adja vissza „Schorschie” naplóbejegyzéseit. Pontosan azt a komikus célzatú transzkripció eljárását alkalmazza, amelyet Metta V. Victor használt. Karinthy is így járt el – szemben DELTÁ-val, akinek a szövegéből ez az ortográfiai komikum hiányzik.

Karinthy tehát mindkét fordításból dolgozott, DELTÁ-ét nyersfordításként használta, Botstiberét pedig legalábbis puskaként. Azaz egyáltalán nem fordította le az *Egy komisz kölök naplóját*. Eljárása a *svindli* kategóriájába tartozik: eredeti helyett fordításból fordítani már akkor sem számított elegáns dolognak, magyar fordítást magyarra „fordítani” pedig, ha komolyan vesszük a dolgot, szerzői jogokba ütköző cselekedet.

Karinthy műfordítói életműve egyébként ilyen svindlik sorozata. Nem csoda, hiszen – családtagjai és barátai a tanúk rá – a *Gulliver*, a *Micimackó*, a *Huckleberry Finn*, a Leacock-humoreszkek „zseniális fordítója” a magyaron kívül egyetlen más nyelven sem tudott tisztességesen. „Valamennyiünk közül apánk tudott legkevésbé németül, angolul szinte egyáltalán nem tudott” (*Karinthy Ferenc*). A fordításokat nővére, a kiváló nyelvtehetség Karinthy Emilia – „Mici” – készítette, nyersfordításnak, de Karinthy beléjük sem nézett, úgy adta le a kéziratokat, ahogy voltak. Egyik megjelent fordításában benne maradt Mici megjegyzése: „Karinthy úr, ezt nem értem” (*Kosztolányi Dezső*né). Volt persze, hogy a kiadó svindlizett: Koroknay István *Huckleberry Finn*-fordításán (1935) reklámból Karinthy-t tüntették fel fordítónak. Karinthy-t kifizették, Koroknay pereskedni volt kénytelen.

Mondhatjuk persze, hogy nem ezért szeretjük Karinthy-t. S valóban: a mérleg másik serpenyőjébe is jócskán kerül érték. Például Metta V. Victor magyar halhatatlansága. Egyetlen ország van, ahol könyve ma is eleven olvasmány: Magyarország – és ezt Karinthynak köszönheti. Ha ehhez le kellett nyúlni DELTÁ-t, hát istenem. Loptak már ennél többet is ebben az országban.

De hát ki volt DELTA? Járna neki valami végkielégítés, már a Karinthy-svindli okán is, de csupán tippelhetünk, kit takar a név. A Széchényi elektronikus katalógusában a DELTA csupán egyszer

fordul elő magyar könyv adatlapján: az *Egy orosz fiú naplójának* 1900-as kiadásán. Gulyás Pál álnévlexikonja szerint a DELTA szignót a századforduló táján hárman használták periodikákban: Dolencz József dr., Dura Máté és Kaposy József. Dolencz József dr.-ról senki (internet, lexikonok, stb.) sem tud semmit. Dura Máté (1859–1939) költő volt, *A magyar nép szavaló-könyvét* (1898), majd a *Szerelmesek könyve* (1900) című antológiát szerkesztette. Esélyei halványak. Kaposy (vagy Kaposi) József (1863–1922) ígéretesebb: paptanár volt, majd a *Magyar Szemle* szerkesztője (folyóiratában használta a DELTA szignót), Dante-szakértő, nyelveket ismerő filológus, aki sokat fordított, elsősorban olaszból és franciából. Ő lett volna DELTA, aki – némi pénzért – lefordította az *A Bad Boy's Diary*-t? S aki még élt, amikor Karinthy elsvindlizte a fordítását?

A rejtély rejtélyt szül: nem tudhatjuk. Minden ötletért, nyomért hálás vagyok.

Magyar Narancs, 2009. szeptember 3., szeptember 17.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. A cikk megjelenése után 2009. szeptember 22-én e-mailt kaptam F. Komáromi Gabriellától, akinek ezúton is megköszönöm a cikkem megírásához nyújtott értékes segítségét. Idézem levelének egyik bekezdését, amely fényt vet az *Egy komisz kölök naplója*-beli név-anomáliára, illetve megmagyarázza, miért keresztezte át Karinthy a főhőst „Bandira”, aki az eredetiben a „Georgie” nevet viseli (a német fordításban ennek „Schorschie”, a DELTA-féle magyar változatban „Gyuri” a pontos megfelelője):

1987. szeptember 45-én az ÉS-ben levelet kaptam New Yorkból, Hacker Dezsőtől (Keér Dezső néven költő volt valaha), ma Gabriel D. Hackett. Az *elfelejtett irodalom* c. könyvem 2005-ös, 2. kiadásában már idéztem, de most idemásolom a Gyuri-Bandi kérdésről a Hadik kávéházban megessett történetet: „A beszélgetés közben (Karinthy) megemlítette, hogy éppen most dolgozik egy angol könyvön, melynek címe *Egy komisz kölök napló*–

ja lesz. Közben én is megemlítettem, hogy nekem is van egy ilyen csibész öcsém, a Bandi. Karinthy nagyot nevetett, a kéziratpapírt hátsó oldalára felírta a két szót. Hacker Bandi! Így felkiáltójellel. Az egész dologra nem figyeltünk fel, de a könyv később megjelent, a komisz kölköt pedig Hacker Bandinak hívták. Testvéremet 1944-ben Németországban lőtték tarkan mint dr. Hacker András orvost.”

T. F.

Karinthy/Canetti/Brecht

Maradjunk még egy kicsit Karinthy társaságában.

Szenvedélyes játékos volt, utolérhetetlen rébuszok kiötlésében, rejtvényfejtésben, kitalálósdban. Különösen szerette a „kicsi a világ”-játékot. Ennek lényege, hogy a játékosnak egy öt láncszemnél nem hosszabb ismeretségi láncolattal össze kell kötnie magát egy híres emberrel (ez a feladvány). Például legyen én a játékos, a feladvány pedig legyen maga Karinthy Frigyes. Túl könnyű: ismertem Karinthy Ferencet, aki – fia lévén – közeli ismeretségben volt az íróval, azaz elég volt egyetlen láncszem.

Vagy vegyük Karinthy eredeti példáját, abból a cikkéből, ahol leírást ad a játékról. Ott a svéd király volt a feladvány. A cikkben említett játékosnak két láncszem kellett a megoldáshoz. Nekem elég egy is: ismerem a Nobel-díjas Kertész Imrét, ő pedig a díj átadási ceremóniáján nyilván megismerkedett az uralkodóval.

Különös jelképiséget hordoz ez a játék. Az emberiséget atomizálódott egyedek halmazának tudjuk, „magányos tömegnek” (ahogy annak idején David Riesman nevezte 1950-es könyve címében), de a „kicsi a világ”-játék ennek az ellenkezőjét sugallja: mindenkinek mindenkire van köze, az érintkezés mágiája vagy – irodalmiasabban fogalmazva – a metonímia költészete tudtán kívül valamiféle misztikus egységbe fűzi földünk minden hajdani, mai és majdani lakóját. Ami persze igazi karinthy's eszme, a „minden másképpen van” egyszerre zavarba ejtő és felemelő példája.

De a dolog még ennél is érdekesebb, ugyanis – évtizedekkel később, hogy Karinthy leírta a játékot (a *Pesti Napló* egy 1927-es cikkében, *Kicsi a világ* címmel, majd *Láncszemek* cím alatt, a – lám, lám! – *Minden másképpen van* című 1929-es kötetében) – pszichológusok, szociológusok és informatikusok felfedezték ugyanezt, és *small-world phenomenon* néven tudományos teóriát, „hálózat-elméletet” kreáltak belőle. Braun Tibor professzor, munkahelyem (ELTE) Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszékének a tanára figyelt fel S. Milgram (1967), I. de Sola Pool–M. Kochen (1978) és E. Garfield (1981) publikációira, amelyek a jelenséget teljes tudományos komolysággal tárgyalják. S ő volt az, aki néhány évvel ezelőtt a tekintélyes *Science* hasábjain közleményben rögzítette Karinthy „prioritását”, tudománytörténeti elsőbbségét a jelenség leírása terén (*Science*, Vol. 304, Issue 5678, 1745, 18 June 2004). Karinthy nagyon szeretne volna, ha tudományos gondolkodóként is komolyan veszik. Most teljesült ez a vágya.

De játszunk – illetve játszassunk – le magával Karinthyval egy posztumusz „kicsi-a-világ”-játszmát! Adjuk fel neki célszemélynek Bertolt Brechtet, s nehezsük meg a dolgát azzal, hogy a helyet és az időt is megköjtjük: hány láncszem kell neki ahhoz, hogy eljusson Bertolt Brechthez, aki éppen a *Koldusopera* premierjén ül a berlini *Theater am Schiffbauerdamm* nézőterén, 1928. augusztus 31-én este?

Nos, egyetlenegyre. Női láncszem (volt) az illető, eredetileg Feldmesser Ibolyának hívták. Karinthy életének krónikáiból (Németh Andor, Kosztolányi Dezsőné, Devecseriné Guthi Erzsébet, Karinthy Ferenc és Karinthy Márton írásaiából) történetének egyik – Karinthy-hez kötődő – fele viszonylag jól ismert, könnyen egybekapirgálható. Máramaroszigetről szökött fel Budapestre, Karinthy-rajongása, illetve a maga költői ambíciói hozták fel a fővárosba. Karinthy név szerint, Iby vagy Ibi néven emlegeti. 1926-ban lett Karinthy szeretője. A viszonyt titokban tartották, Ibit Karinthy titkárának, Grätzer Józsefnek (a *Sicc* szerzőjének) a menyasszonyaként mutatták be Karinthy társaságának. De Karinthy felesége, a férjét ütni, rúgni, karmolni se rest Böhm Aranka, akinek fehérizzású automatomániája legfeljebb csak Alma Mahleréhez volt mérhető, kiszagolta a dolgot: véres-ve-

rekedős botrányt rendezett, Grätzert kidobta, Ibit elüldözte. Karinthy Bécsbe menekítette szeretőjét, egyik ottani barátja felügyelete alá helyezte, s ki-kijárt hozzá. Majd Ibi Berlinbe távozott, s ezzel viszonyuk véget is ért. Igaz, néhány Berlinben töltött év után visszatért Budapestre, és ismét találkozgatott Karinthyval, de ekkor már – mint Kosztolányi Dezsőné írja – „legföllebb csak némi anyagi támogatásért kereste fel a kávéházban” az író. Karinthy halálával pedig végképp eltűnik a képből.

Azt viszont kevesen tudják, hogy Ibi története másik – bécsi és berlini – felének is támadt krónikása. Nem is akármilyen: Elias Canetti, a *Káprázat* és a *Tömeg és hatalom* 1981-ben Nobel-díjjal kitüntetett szerzője önéletrása második kötetében, *A hallás iskolájában* írja le, hogy 1927-ben, még egyetemistaként, miként ismerkedett meg Bécsben egy Ibi nevű fiatal magyar hölgygel, akit eredetileg Feldmessernek hívtak, de költőként a Gordon nevet használta. Ibi – mint Canetti írja – „Budapesten találkozott Karinthy Frigyessel, egy szatirikus íróval, aki hazájában hírességnek számított. (...) Ibi az író barátnője lett, verseket írt, amelyek tetszettek Karinthynek, állítólag épp úgy rabul ejtették az író, mint Ibi szépsége.”

Canetti érzékletes és árnyalt portrét fest Ibiről. Mély intellektuális barátság szövődött kettőjük között, sőt munkatársi viszony is, mivel Canetti segített Ibi verseit németre fordítani. Ibi közben a bécsi aranyifúság középpontjába került, fejeket csavart el, udvarlókat kényszerített szerelmi versengésre. Majd megunta a dolgot, 1928-ban Berlinbe költözött, ahonnan levélben hívta Canettit, jöjjön utána. Mire odaért, Ibi már rangos folyóiratokban publikáló költő és a Weimar-korszak művészetiének üdvöskéje volt. Canettit bemutatta újdonsült barátainak, Bertolt Brechtnek, Alfred Döblinnek, Gottfried Benn-nek, Georg (később: George) Grosz-nak és a többieknek. Ujja köré csavarta mindegyiket – Grosztól ugyan tartott egy kicsit, mert a kiváló grafikus igen otromba módon udvarolt neki, „sonkácskámnak” becézte, s nyálát csorgatva lihegett a nyomában.

S aztán eljött a *Koldusopera* premierjének a napja. Gordon Ibi és Elias Canetti elsétáltak a *Schiffbauerdammra*, és beültek a nézőtérre. Brecht már ott volt, blazírtan és közönyösen meredt maga elé.

Hát igen, Karinthy kihozta egyetlen láncszemből. S Canettinek köszönhetjük, hogy azt is tudjuk: nem akármilyen láncszem volt ez a láncszem.

Magyar Narancs, 2009. október 15.

Rózsa Sándor és az intertextualitás

Ugratja a lovát Rózsa Sándor. Megugrik mindenki elől. Hiába próbálnak belőle rendes embert, tisztességes polgárt faragni, akár erővel, akár szép szóval. Nagyobb erők is csatlakoznak ehhez a nemes pedagógiai vállalkozáshoz, köztük a század két legrangosabb tényezője, Kossuth Lajos kormányzó-elnök és I. Ferencz József császár és király. Kossuth apánk részesíti először amnesztiában a betyárkirályt, és belépteti bandájával együtt a honvédseregbe. A kormányzó ezzel hagyományt teremtett, Világos után a császár felveszi a Kossuth elejtette fonalat, és nagyjából minden adandó alkalommal legfelsőbb kegyelemben részesíti a börtönben sýnlődő rablóvezért, hátha megjavul és jó útra tér. Talán még Szamosújvárról („börtönfala de sárga / oda leszek életfogytig bezárva”, szól a betyárballada) is kiengedik, ha – utolsó „munkájáért”, a Kistelek melletti vonatkisiklatási ügyért ott senyvedvén – a legközelebbi amnesztia előtt el nem viszi a tüdőbaj 1878-ban.

Vágtat Rózsa Sándor, legszebben Móricz Zsigmond regényében. Aztán megáll, és megjárátja tekintetét a pusztai tájon.

Estére, hogy a gulya megáll a sömjéken, kerülve a szénás szittyókat, a zombékos turjányokat, már inkább a ragyás vakszíken akar éccakázni, vagy még inkább a gyöpes szigeteken, a kopár siványokon s ő maga is mintha csak kedvére tenne a gazdáinak, a magányos kenyérváró hegyeken.

Nincs is ezeken a síkokon az embernek semmi más kívánsága, csak a csend, a nyugalom, a békesség.

Nem lehet oly nagy a mozdulatlanság, hogy még annál is sokkal nagyobb ne kívánjanak.

Talán mozdulatlanul állni, az volna még a legjobb. Úgy elszokik az ember ebben a végtelen pusztákban attól, hogy csak a kisujját is megmoccantsa, hogy fáj, ha a szeme pillantását fárasztani kell valami nézéssel.

Elég az, hogy a nyárjasok lengetik a buckák tetején a zászlajukat, meg hogy a domboldalon bozontos borovicskák csenevészlenek, hitvány sefüsefa-félék közt. Senki sem akar köztük lovasokat látni, megvannak elégedve a magasfarkú ökörfarkkóróval, ami sárgán virágzik a királydinnyék között a homokon. A fakó gyöp jó világ nekik, azon sétálgatni, nézni az árvalányhaját, ahogy kibújik s lengeti seprűjét. (Móricz Zsigmond: *Rózsa Sándor a lovát ugratja* [1941] – az első kiadás helyesírása szerint idézve.)

Érzékletesen festői tájleírás, páratlan erejű és biztonságú népnyelvi ismeret – le a kalappal! De – és a korábbi *Kapirgálókra* emlékező olvasók már talán sejtik is, hogy mi következik ez után a „de” után – van egy kis baj ezzel a remek szövegrésszel. Mégpedig az, hogy nem Móricz Zsigmond a (kizárólagos) szerzője.

Szabó Zoltán (1912–1984), a népi mozgalom jeles egyénisége, *A tardi helyzet* (1936) és a *Cifra nyomorúság* (1938) szerzője, londoni emigrációjában értesült Szekfű Gyula haláláról (1955). Rögtön emlékező cikket írt róla, *A historikus halálhírére* (Szekfű Gyuláról) címmel, amelyben kifejti, hogy szerinte Szekfű nem csupán nagy tudós, hanem „igazi író” is, akivel „a magyar történetírás belép az irodalomba”. Ebbeli meggyőződésének alátámasztására, a történész szépírói kvalitásainak bizonyítékául a *Magyar történet* alábbi passzusát idézi az alföldi pusztaságról:

A török korszakban itt is elhagyja a földet a dolgok értelmes szabályozója, az ember, a vizek úr nélkül terjeszkednek s versenyt faldják fel a homokkal, a szikesekkel, a bozóttal a korábban emberi lakhelyeket, a mezőgazdasági kultúra helyeit. (...) A nép nyelvében különböző, ma már többé-kevésbé kiveszett kifejezések élesen elhatárolják a pusztai táj jellegzetes részeit. Vízeres laposok, tocsogós kelők, haragoszöld sömjékek, szénás szittyók, zsombékos turjányok, sziksós bogárzótavak, ragyás vakszikek, gyöpös szigetek, kopár siványok, hegyes-völgyes buckák; ezen a pusztai növények, nyárjasok, borovicskák, sefü-sefa-félék, a homokon királydinnyék s ökörfarkkórók, a mezőn ördögsekér, mit a szél hajt, a siványokon árvalányhaj...

Hát, ez bizony a Móricz-szövegrésznek – fogalmazzunk udvariasan – legalábbis a forrása: az érzékletesen festői tájleírás, páratlan erejű és biztonságú népnyelvi ismeret a jelek szerint nem annyira a *Rózsa Sándor*, mint inkább a *Magyar történet* szerzőjének a javára írandó.

A részlet *vendégszöveg* Móricznál; az ilyen jellegű szöveggépződésnek egyébként *intertextualitás* a neve az irodalomtudományi szaknyelvben. Ebből viszont általánosabb tanulságok is adódnak a Móricz-regényre nézvést, ugyanis a „realista népeposz” ennek a példának a fényében – és rengeteg hasonló példát találunk a könyvben – jellegzetesen posztmodern olvasási eljárásoknak kínálja fel magát. Hogy kíméletlen szakszerűséggel fogalmazzunk: a *Rózsa Sándor* a legkülönbébb státusú és eredetű „idegen”, „talált” szövegfoszlányok *briccola*-a, amely nem rendelődik alá a homogeneizáló „szerzőségnek” vagy agenturának.

De kapirgáljunk tovább: forrás a Szekfű-szöveg, de végső forrás-e? Szabó Zoltán nem adja meg idézete lelőhelyét: a *Magyar történet* III. kötetének 397. oldalán (VII. kiadás) található. Ugyanitt olvasható az a mondat is, amelyet Szabó kihagyott az idézetből, s amely Szekfű botanikai tájleírását vezeti be: *A kecskeméti pusztáról, amint ez a török korszak után megjelenik, ma már a néprajzi kutatás eredményeként világos képünk van.* A kötet végén található jegyzetekben Szekfű megadja ennek a képnek a forrását, a néprajzkutató Madarassy László (1880–1943) 1912-ben megjelent *Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon* című munkáját. Azaz a sömjékekre, turjányokra és a többire vonatkozó szövegrész már Szekfűnél is vendégszöveg, a tájnyelvi ismeret és a szépírói kvalitás végső fokon Madarassyé.

Vagy még az övé sem. Madarassy Kecskeméten született, könyvében ifjúkora élményeit, a Kecskemét környéki puszták pásztornépe körében hallottakat-tanultakat dolgozta fel – egy vele foglalkozó lexikoncikk szavaival – „eleven esztétikai érdeklődéssel”. Azaz a tájnyelvi ismeret és a szépírói kvalitás legeslegvégső forrása adatközlői nyelve és tudása (a *nép* nyelve és tudása, mondanánk, ha meg tudnánk tisztítani a szót a rá tapadó ragacosz patosztól).

Tehát megnyugodhatunk: ezúttal nem történt plágium, lopás. Ami a népé, az köztulajdon, azaz mindenkié, aki felhasználja, hívják az illetőt Madarassy Lászlónak, Szekfű Gyulának vagy Móricz Zsigmondnak. Az eredmény, a *Rózsa Sándor* pedig igazán ritka madár: népi posztmodern.

Magyar Narancs, 2009. november 12.

A halászó macska utcája

James Joyce és a magyar futball

Múltkor népi vizekre eveztünk, szénás szittyók és zsombékos turjánok közé kísértük el Rózsa Sándort, a betyárok fejedelmét. Most kozmopolita ellenpont következik, urbánus história, helyszíne az alföldi puszták vakszikje helyett a balparti Párizs. Hősünk sem magyar ember, bár hírben-hírhedettségben méltán a mi Sándorunkhoz mérhető alak: James Joyce ő, a modern regényírás fejedelme.

A lassan százéves, de klasszikussá higgadni azóta sem képes *Ulysses* (1922) szerzőjéről egyébként nem könnyű bármit is mondani, különösen újat nehéz: évente jó száz könyv jelenik meg róla, tengernyi cikk, tanulmány, esszé foglalkozik műveivel világszerte. Témájukat tekintve ezek a munkák többnyire a „Joyce és...”-sémát követik, gyakran címükben is: Joyce és Írország, Joyce és a Jóisten, Joyce és Shakespeare, Joyce és a történelem, Joyce és az oroszok, Joyce és a zsidók, Joyce és a jezsuiták, Joyce és az étel-ital (nem viccelek), Joyce és a bélgáz (higgyék el, tényleg nem viccelek), Joyce és a menstruációs ciklus (jó, higgyenek, amit akarnak). Joyce és a futball kapcsolatával viszont alig foglalkoztak (bár figyelni felfigyeltek rá – lásd pl. a *James Joyce Quarterly* 1994. évi nyári számát). Ehhez a témához szólnék hozzá ezúttal, mégpedig – fél szemmel a vakszikes pusztákon – a magyar futball vonatkozásában.

Dolgom részben rendkívül nehéz, részben viszonylag könnyű. Nehéz, mert Joyce-t a futball egyáltalán nem érdekelte. Az *Ifjúkori önarcképben* (1916) ugyan megemlíti egy futballmérkőzést, de a játékosok ott nem a foccert, azaz a nálunk is dívó európai futballt játsszák,

hanem az idegen és utált angol játék helyett egy akkoriban még igen fiatal, 1887-ben feltalált „ősi ír sportot”, a *Gaelic footballt*, azaz a „kelta futball”-t űzik hazafias odaadással. Az *Ulysses*ben aztán már sem ír, sem angol foci nincs. A *Finnegans Wake* (1939) éjsztét szóbugyrainak mélyén persze annyi futballt talál az ember, amennyit csak akar, de ugyanez a helyzet minden mással is (eddig bármit megtaláltak benne, például szeptember 11-ét, az ikertornyok leomlását – már másnap, szeptember 12-én).

Másfelől igen könnyű a dolgom, hiszen ha a futball nem is, a magyarok annál inkább érdekelték szerzőnket. Első esszéjét Munkácsy Mihály *Ecce homó*járól írta, *Ulysses*ének két főhőse közül az egyiket, Leopold Bloomot szombathelyi születésű magyar zsidó apával, bizonyos Virág Rudolffal látta el, s a regény szövegébe fél tucatnál is több magyar szót és kifejezést szőtt (köztük a híres *Százharminczborjűgulyás-Dugulást* a tizenkettedik fejezetben). Ha meggondoljuk: jó tíz éven át, ha csupán szegről-végről is, honfitársunk volt, hiszen 1905-től 1915-ig Triesztben élt, az Osztrák–Magyar Monarchia eme bábeli multikulturális kikötővárosában, itt nőtt fel igazán szellemileg, s itt fogant meg benne a *Ulysses* terve. Azé a regényé, amelyet majd egy Joyce-értő és Joyce-tól tanuló író, Anthony Burgess nevez el „az Osztrák–Magyar Birodalom utolsó nagy művészi termékének”.

Joyce-hoz és a magyar futballhoz is egy Joyce-értő és Joyce-rajongó író, Vladimir Nabokov vezet el bennünket. Történetünk idején, a harmincas években Párizsban élt, éppúgy, mint az ekkor már hosszú évek óta a *Finnegans Wake*-en dolgozó James Joyce. A híres-hírhedt *Lolita* (1955) majdani szerzője, a forradalmi Oroszországból menekült író, ekkor még V. Sirin néven, az emigráns orosz irodalom ünnevelt tehetsége. Franciául is ír, s éppen első angol nyelvű regényén dolgozik. De említsük meg azt is, hogy Nabokov Joyce-szal ellentétben futballrajongó volt, mégpedig az aktív fajtából: cambridge-i egyetemi éveit csapata kapusaként fozizta végig.

Egy 1967-ben vele készült interjúban idézte fel azt a pillanatot, amikor két külön bejáratú rajongásának a tárgya, James Joyce és a labdarúgás, egyetlen metonimikus képbe, az érintkezés varázsa szülte látványba olvadt össze a szeme előtt. 1937 februárjában előadást tar-

tott Puskinról a párizsi közönségnek, mégpedig beugrásképp, mivel eredetileg egy „*La Rue du chat qui pêche*” című nemzetközi bestseller” szerzőjét, egy „magyar író”-t bámulhattak volna meg az érdeklődők, de a hölgy, „akinek a nevére nem emlékszem”, hirtelen megbetegedett. Az eset innentől groteszk komédiába fordult. Az előadóterembe lépő Nabokovot az elébe siető magyar konzul az író férjének nézte, s részvétét nyilvánította, valamint jobbulást kívánt a nagyságos aszszonynak. Az előadás kezdetekor, Puskin nevének hallatán többen csalódottan felálltak és távoztak.

De Nabokovot mindezért kárpótolta a látvány: a közönség sorai-ban ugyanis megpillantotta James Joyce-t, aki „összefont karral ült, meg-megvillanó szemüvegével az orrán, a magyar futballcsapat játékosaitól körülvéve”.

Hát kérem, ennyi köze van James Joyce-nak a magyar futballhoz. Véletlen találkozás, olyasféle koincidencia volt ez, amelyben Joyce mindig is a kedvét lelte, de semmiképp sem valamely titkos lényeg jelentőségteljes megmutatkozása, azaz nem – Joyce kedvenc teológiai kifejezésével – epifánia. Hogy mi történt, értjük. Arra, gondolom, már rájött az olvasó, hogy a magyar író Földes Jolán, regénye pedig az 1936-ban nemzetközi regénypályázatot nyert *A halászó macska utcája*. Tizenkét nyelvre fordították le, szerzőjét körbeutazzatták Európában, így került Párizsba is. A konzul elővigyázatosan „kiváltázta” az előadóterem széksorait minden Párizsban fellelhető magyarral, így egy futballcsapat legénységével is. Egyébként a műsorváltozás hírének vettén Nabokov barátai is „váltáztak”. Joyce maga is így került oda, és a hallgatóság létszámát duzzasztotta jó néhány orosz emigráns is, például Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij, az 1917-es Ideiglenes Kormány Leninék által elcsapott miniszterelnöke, és Ivan Bunyin, az 1933-ban Nobel-díjjal kitüntetett orosz költő és prózaíró.

A pillanat tovaszállt, a szereplők szétszéledtek, befutni életpályájuk hátra lévő részét. Joyce Svájcban hunyt el (1941), Nabokov – az amerikai évtizedek után Európába visszatelepülve – ugyanott (1977), Földes Jolán Angliában (1963), Kerenszkij – Lenint, Sztálint, sőt egy

év híján majdnem Hruscsovot is túlélve – Amerikában (1970). Egyedül Bunyin nem mozdult, ő Párizsban halt meg 1953-ban.

Hogy a magyar futball mikor halt meg, erre nincs pontos adatom. Viszont a *rue de Chat-qui-Pêche* (így írják hivatalosan a nevét) ma is megvan, a balparton, ugyanott, ahol mindig is volt. Igen keskeny utca.

Magyar Narancs, 2009. december 3.

Virág a trágyadombon, avagy ki (nem) olvasta az *Ulysses*t

A dublini *James Joyce Centre*-ben június 16-án maga az Ír Köztársaság elnöke, Michael D. Higgins nyitotta meg az idei *Bloomsday* ünnepi eseményeinek a sorát. A *Bloomsday* („Bloomnapja”) egy irodalmi mű, James Joyce 1922-ben, azaz éppen kilencven éve megjelent *Ulysses*ének az emléknapja, s emléknapnak is szokatlan módon emléknap, mivel ekkor egy *fiktív*, azaz sosemvolt napnak az évfordulóját ünneplik, az *Ulysses* cselekményének dátumát, 1904. június 16-át: ezen a napon játszódik le a soha le nem játszódtott történet, benne a sosemvolt szereplőkkel, Leopold Bloommal (óróla nevezték el az ünnepet), Molly Bloommal, Stephen Dedalusszal és a többiekkel.

A *Bloomsday* egyébként ma már internacionális ünnepnap, a Joyce-szakértők és a Joyce-rajongók (igen nagy létszámú) világtáborának május elsejéje. Megülték az ünnepet nálunk is, Szombathelyen, mégpedig idén a tizennyolcadik alkalommal – igaz, államfőinél szerényebb önkormányzati segédlettel. Nyomós, ámbár fiktív oka van ennek, ugyanis Joyce a nap hőstét, az írországi születésű Leopold Bloomot ellátta egy hozzá hasonlatosan fiktív apával, a szombathelyi illetőségű, zsidó hitfelekezetű Virág Rudolffal, aki még a kiegyezés előtt vándorolt el az Osztrák Birodalom Magyar Királyság nevezetű tartományából, Írországra telepedett le, magyar nevét idővel Rudolph Bloomra „angolosítva”.

A szombathelyi ünnepségnek idén egy könyvbemutató is emelte a fényét: Kappanyos András – munkatársai, Gula Marianna, Kiss Gábor Zoltán és Szolláth Dávid társaságában – bemutatta a közönségnek

közös munkájukat, az új magyar *Ulysses*t, Szentkuthy Miklós fordításának (megjelent: 1974, 1986 és 1998) gondosan javított és kreatívan átdolgozott változatát.

Hogy miért volt szükség az új fordításra, Kappanyos András ezt több alkalommal is azzal indokolta, hogy egyebek között *érthetőbbé* kellett tenni a regény szövegét. Van ugyanis jó adag paradox feszültség aközött, hogy, egyfelől, az *Ulysses* modern klasszikus, olyan mértékű közoktatási, irodalomtörténeti, interpretátori és textológiai figyelemben részesül világszerte, mint amilyenben Shakespeare, Goethe, sőt hovatovább a Szentírás, másfelől viszont még a művelt átlagolvasók körében is nehezen érthető, távolról tisztelt, de közelebről nemigen ismert szöveg, amelynek az elolvasásával és megértésével nagyon sokan próbálnak megbirkózni, mindhiába.

Sokan ezért nem magukat, hanem James Joyce-t hibáztatják: még Szerdahelyi István, a szakavatott esztéta is úgy nyilatkozott egy 1984-es könyvében (*Az esztétikai érték*, 322. old.), tehát *hatvankét* évvel az időközben kétszer is magyarra fordított regény eredetijének a megjelenése után, hogy az *Ulysses* „ragyogóan összefércelt, világhírű és teljesen olvashatatlan szózuhatag”. Amely megállapítás mellé azért odakíváncozik egy-két kérdőjel. Ha olvashatatlan, hogyan sikerült Szerdahelyinek elolvasnia? Hiszen másként nemigen tudta volna megállapítani róla, hogy „ragyogóan” van összefércelve? Vagy hogy az *Ulysses* egyáltalán „fércelve” van? És ha igen, *miből* van összefércelve? Ha olvashatatlan, akkor ezt sem tudjuk megállapítani róla, nemde? Hát akkor olvashatatlan, vagy nem? Olvasta Szerdahelyi, vagy nem olvasta?

Alighanem az utóbbi az igaz. Szerdahelyi viszonylag új keletű példája a nagy hagyományokra visszatekintő Joyce-nem-értésnek, pontosabban a Joyce el nem olvasásán alapuló sajátos Joyce-értésnek. E felé a hagyomány felé kanyarodnék most el, kapirgálási céllal, az új magyar *Ulysses*től (mely természetesen azért születhetett meg, mert szerzői el tudták olvasni és meg is értették az „olvashatatlan szózuhatagot”). Velük szemben a Joyce-nem-olvasás történetének néhány korábbi, márkás és fajsúlyos képviselőjét venném szemügyre, köztük szakmailag egyébként igen felkészült nem-olvasókat is – azaz nem kell

szégyenkeznünk, szerény átlagolvasóknak, ha a nagyoknak sem sikerült elolvasni az *Ulysses*t.

Legelőször Karl Radeket (1885–1939) említeném meg, akinek Joyce-értelmezése igen nagy hatással volt, legalábbis a világnak abban a részében, amelyet egy időben a „szocialista tábornak” neveztek. A magas rangú szovjet pártfunkcionárius, „régi bolsevik”, Lenin közvetlen munkatársa, a Szovjet Írók I. Kongresszusán (Moszkva, 1934) elmondott előadói beszédében „A kortárs világirodalom és a proletárművészet feladatai” témakör taglalása során kitért James Joyce és a szocialista realizmus viszonyára, az egybegyűlt hazai (szovjet és kommunista) és külföldi (nem szovjet, de kommunista, vagy legalábbis haladó, ún. „útítárs”) írók épülésére. Szemléltetés céljára Joyce *Ulysses*-ét választotta – ám anélkül, hogy előzőleg elolvasta volna.

Negatívumot – valaminek a hiányát vagy elmulasztását – persze nehéz bizonyítani. Radek beszédéből kiderül, hogy kétségkívül sok mindent tudott a regényről, de egy baklövése nyilvánvalóvá tette, hogy ismeretei másodkézből valók. „Joyce könyvének helyszíne: Írország 1916-ban”, kispolgári hősei, vagy legalábbis életbeli mintáik, „részt vesznek az 1916-os ír felkelésben”, „az ír kispolgárság nemzeti-forradalmi mozgalmában” – magyarázta a regényt. Nos, a regény 1904-ben játszódik, tizenkét évvel a dublini húsvéti felkelés előtt, s bár sok minden érdekes dolog történik, puska nem dörren, bomba nem robban ezen a június 16-i csütörtökön. Radeknek nyilván rémlett valami (június) tizenhatodikáról, ezt aztán összekeverte (ezerkilencszáz)tizenhatal – elég néhány oldalt elolvasni az *Ulysses*ből, hogy az ember ment maradjon ennek a tévedésnek még csak a lehetőségétől is.

Mindez nem zavarta abban, hogy a szónoki emelvényről az alábbi klasszikus tömörségű leírását adta a burzsoá bomlás eme – ma nyilván úgy mondanánk: *paradigmatikus* – termékéről: „Férgektől nyüzsgő trágyadomb, melyet mikroszkópon át fényképez egy filmfelvevőgép – ilyen Joyce műve.”

Radek látomása a kortárs irodalomban folyó osztályharcról – a szocialista haladás és a burzsoá dekadencia küzdelméről, ahol az utóbbinak James Joyce diabolizált és démonizált alakja, illetve műve a megtestesülése – hosszú időre rajta hagyta a nyomát a Joyce-ról mifelénk

szokásossá vált diskurzuson. Maga Radek már nem tartott ilyen sokáig: 1937-ben mint trockista ügynököt 10 év kényszerszolgálatra ítélték, elnyelte a Gulag (úgy tudni, 1939-ben halt meg a munkatáborban).

Hasonlóan tragikus vég várt a Joyce-elnevelés magyar nagyságai közül Szerb Antalra, és a másik nagy magyar Joyce-ellenlábás, Lukács György is csupán hajsza hűján úszta meg, hogy Karl Radek sorsára jusson.

Szerb Antalnak Radektől, proletáriródlalomtól és szocialista realizmustól teljességgel függetlenül nem fűlött a foga az *Ulysses*hez. A (teljes joggal) szeretve-tisztelt esszéista nem sokkal Joyce halála után iktatta be híres-hírhedt elparentáló mondatait *A világirodalom történetébe* (1941): „Joyce-nak az egész világon igen nagy tekintélye volt, mint sok mindenkinek, akit senki sem ért meg, de senki sem meri bevallani. Ha valaki intellektuális körökben megkockáztatta kifogásait, lenéző mosolyok fogadták. Most már meghalt; halottakról vagy jót, vagy semmit. Most már talán sohasem szabad bevallani, hogy blöff volt az egész.”

Hogy Szerb Antalt olvasmányélménye győzte meg az *Ulysses* blöff-voltáról, igen kétséges. Mindenesetre azzal, amit a *Hétköznapiak és csodákban* írt az *Ulysses*ről, elbukott az ún. *Dedalus-teszt* vizsgáján. Ennek lényege: a könyvnek két egyenrangú főszereplője van, Leopold Bloom hirdetői ügynök mellett Stephen Dedalus esztéta- és írópalánta a másik, s mivel a könyv első három fejezete Dedalusról szól (Bloomról említés sem esik a negyedik fejezetig), annak, aki elolvasta a könyvet, Bloom mellett Dedalusról is tudnia kell. Mint ahogy arra is rá kell ébrednie előbb-utóbb, hogy Bloomról nem lehet Dedalus nélkül beszélni, s Dedalusról sem Bloom nélkül: a könyv *kettőjük* könyve, az ő nagyon is konkrét találkozásukról és gazdag jelképiségű tükörviszonyukról szól, mely az Énnak és a Másiknak a viszonya, mégpedig két irányban, oda is, vissza is. Aki tehát Bloomról értekezik, és nem tud Dedalusról, vagy nem az elején kezdte olvasni a könyvet, vagy el se kezdte olvasni.

Nos, Szerb úgy ír oldalakon át a regényről, hogy Dedalust meg sem említi. Úgy tudja, hogy az *Ulysses* kizárólag Bloomról, mégpedig Bloom tudatáról szól, s erről a tudatról eléggé lekezelően nyilatkozik – egyébként radeki trágádomb-asszociációk mentén: „A hős, akinek

a tudatát látjuk hétszáz oldalon kitergetve, valószínűleg fogyatékos értelmű – másképp nem valószínű, hogy egész nap, hétszáz oldalon keresztül semmi intelligens dolog ne jusson eszébe. Bloomnak, a regény hősének, több, mint hősének, a regény egyetlen tárgyának a gondolkodása túlnyomóan a táplálkozás és az anyagcsere körül mozog. Akármilyen csekély véleménye is van az olvasónak önmagáról, mégsem tudja elhinni, hogy ez az emberre vonatkozó igazság. Nem hiheti, hogy minden ember többé-kevésbé olyan, mint Bloom. Nem lett volna mégis célirányosabb egy félig-meddig épeszű ember tudatával foglalkozni, ha már ennyit fáradozott az író – kérdi az olvasó.”

1936-ban jelentek meg nyomtatásban ezek a sorok. Hetvenhét éven át nem akadt senki, aki jelezte volna, hogy ez a leírás nemhogy fedésbe, de még csak érintkezésbe sem hozható azzal, amit akár egy igen közepes kompetenciájú és felszínes szövegértésű olvasó „hazavisz” a regényből. Szerb Antal sok mindent hallott-olvasott Joyce regényéről, s ennek alapján – miután „ellensznobizmusból” elhatározta, hogy utálni fogja az *Ulysses*t – célzatos karikatúrát rajzolt róla. Olvasni viszont nem olvasta. Vagy ha igen, egy másik *Ulysses* című könyvet olvasott.

Alighanem Lukács György, a másik nehézsúlyú magyar Joyce-nem-olvasó is ilyen előzetes elfogultságból került a közvetlen találkozáshoz a regénnyel. Amit tudott a regényről, abból egyébként az ő képzeletét is az *Ulysses* trágyadomb-kipárolgása ihlette meg, legalábbis a Magyar Írók I. Kongresszusán (1951) elmondott beszédének a tanúsága szerint: „A hanyatló kapitalizmus... az ösztönök uralmát hirdette a tudat felett. A dekadens irodalom azt mutatta, hogy kizárólag az ösztön mozgatja az embert, hogy az ösztön az ember igazi lényege, ez teremti meg igazi személyiségét. Ha tehát ez az irodalom az embert a maga fel fogása szerint akarta ábrázolni, akkor a semmitől sem gátolt, ösztönös folyamatokat helyezte ábrázolásának középpontjába. Iskolapéldája ennek az, amikor Joyce *Ulysses* című regényében 80-100 oldalon leírta, hogy egy Bloom nevű kispolgárnak ösztönösen, gátlás nélkül mi minden jár az eszében, amikor a W. C.-n ül. Ezt a jelenetet a hanyatló kapitalizmus irodalmában szinte jelképnek lehet tekinteni.”

80-100 oldalon? Ha Lukács olvasta volna az *Ulysses*t, tudta volna, hogy az inkriminált székelés-jelenet ennél jóval rövidebb (a Kappa-

nyos-team új magyar *Ulysses*-szövegének 679 oldalas terjedelméből mindössze *egyetlen* oldal). De jó – vagy talán kár? –, hogy nem olvasta, hiszen Bloom nem csupán székel és vizez a regényben, hanem maszturbál is. Defekáció és maszturbáció, az analízis és genitális ösztönök uralma: a kettő együtt lehetett volna az igazi jelképe a hanyatló kapitalizmus dekadens irodalmának, már persze ha Lukács elolvassa a regényt, és kibontja belőle ezt a komplex szimbólumot.

A lukácsi gondolatban van azért valami bizarran gondolatébresztő. A WC-n ülésnek tényleg lehet valami köze az ösztönös és gátlás nélküli tudatműködéshez: szarás közben a belek ellazulásával összhangban nyilván a tudatosság is ellazul. A szarás mint „semmitől sem gátolt, ösztönös folyamat” így a gátlás nélküli tudatműködésnek a metaforája lenne? Narratológiai pedig a „szabad tudatáram”-elbeszéléstechnika, a *stream of consciousness* netalán nem más, mint agyszófosás? Érdemes töprengeni rajta.

Karl Radek, Szerb Antal, Lukács György – három nagy *Ulysses*-el-nem-olvasóval találkozhattunk személyükben. Különös, mennyire sok minden közös fedezhető fel bennük, s éppen joyce-i összefüggésben. Voltaképp honfitársak voltak: mindhárman Ausztria-Magyarországon születtek, Radek Lembergben, Lukács és Szerb Budapesten (annak az államalakulatnak a polgáraiként, amelynek Trieszt nevű kikötővárosában James Joyce életének irodalmi szempontból is a legfontosabb időszakát, az *Ulysses*t megérlelő évtizedet töltötte el). Felekezeti háttérük és nemzeti-etnikai identitás-történetük is erős párhuzamokat mutat. Hitehagyott, asszimilálódott zsidók voltak mindhárman, a tradicionális életkeret számukra emlék volt csupán, amelyről a családi emlékezet fújta le olykor a port – ebben mindhárman Leopold Bloomra hasonlítottak. Azonkívül mindhárman esztéták voltak, és a maguk külön-külön módján forradalmárok is, a századforduló művészet-vallásának és apokaliptikus megváltás-reményeinek a neveltjei – ebben meg Stephen Dedalusra emlékeztetnek.

Ha olvasni nem is olvasták, mindhárman *tartalmazták* az *Ulysses*t.

Magyar Narancs, 2012. július 12. és július 19.

Két goj rabbi, egy antiszemita samesz és az 1914-es orvostudományi Nobel-díj

Van, ahol mindig érdemes újra meg újra kapirgálni. Itt van például az elmúlt század két irodalmi gigásza, a két dublini születésű ősmoder-nista, James Joyce és Samuel Beckett, az *Ulysses* (1922) és a *Godot-ra várva* (1953) szerzői.

Mindketten írek voltak, bár örökölt kapott identitásuk révén mintegy megtestesítették a modern kori Írország egymással konfliktusos viszonyban álló „két nemzetét”. Joyce felmenői „bennszülött” vagy „őslakos” ír-kelták, katolikus vallásúak; Beckett családja vallásilag, politikailag és gazdaságilag is a protestáns „telepesek”, az Írország felett a hatalmat a tizenhetedik. század végétől gyakorló bevándor-lók-betolakodók rétegéhez tartozik.

Azaz a papírforma szerint Joyce-t és Beckettet súlyos identitáskonfliktus állította szembe egymással – hogy milyen hevületű ez az ellentét Írországban, erről a mi „népies” kontra „urbánus” szembenállásunk analógiája segíthet fogalmat alkotni.

Ám sem Joyce, sem Beckett nem kért ebből a „papírformából”. Hazájukat mindketten lelki-szellemi rabtartónak tudták, „mélyírségüket” (Joyce), illetve „hígírségüket” (Beckett) börtöncellának tekintették, ketrecnek, amelyből szabadulni kell.

Ki is szabadult mindkettő, mégpedig hasonló módon és hasonló eredménnyel. Joyce 1904-ben elhagyta Írországot, életét önkéntes emigrációban (ön-száműzetésben) élte le, kényszerű vándorként Trieszt, Zürich, Párizs állomáshelyekkel, majd újra Zürich következett, végállomásként, 1941-ben. Beckett a húszas évek végén

érkezik Párizsba, London és Dublin között ingázik, végül hosszabb németországi kóborlás után haláláig (1989) párizsi lakos. Itt kerülnek szoros kapcsolatba egymással. Hazatérésüket még holtukban sem tudta kieszközölni a hivatalos igyekezet: Joyce hamvai a zürichi Fluntern-temetőben, Beckettéi a párizsi Montparnasse-temetőben nyugszanak.

Öröklött nyelvi identitásukból is kiléptek. Joyce komolyan fontolgatta, hogy olaszul vagy franciául írja meg az *Ulyssset* (1922), majd a *Finnegans Wake*-ben (1939) az angol nyelvet a sarkából kidöntve a totális nyelvi identitáshiány foglatát kreálta meg. Beckett a negyvenes évek során írásaiban átváltott a francia nyelvre, mert úgy érezte, hogy az angol nem eléggé *idegen* a számára, ezért folyvást kénytelen behódolni anyanyelve tűrhetetlen zsarnoki otthoniasságának.

Ön-gyökértelenítésükhöz, identitásuk hibridizálásához, az idegenség és a száműzetés jegyében telő életükhöz (és e kettő jegyében születő diaszporikus-exilikus művészetükhöz) mindketten kötődésre alkalmas identitás-mintát kerestek, s mindketten a modern otthon-talanság egyszerre gyakorlati, egyszerre jelképi megtestesülésében: a *zsidóban* találták meg, az ő tükrében ismerték fel saját arcuk mását.

Ha részleteiben taglalnánk ennek az arcmásnak a szerepét Joyce és Beckett életében, a zsidó barátok, szerelmek, kiadók, rendezők, festők, írók felsorolása hosszúúra nyúlna: Italo Svevo (1861–1928) állna az élen, a nagy olasz modernista regényíró, Joyce trieszti barátja, a sort pedig talán Földes Andor zongoraművész (1913–1992) zárná, az Óbudáról elszármazott nagy Beethoven-interprettor, Beckett barátja, akinek a *Godot* szerzője minden művéből küldött dedikált példányt. De elég a zsidókkal azonosuló és önmagukat szellemi-lelki szinten, a jelképinél mindenképp szubsztanciálisabb mértékben, zsidóként azonosító két író szerző munkásságára vetni egy pillantást, hogy lássuk ennek az azonosulásnak és önazonosításnak a rendkívüli fontosságát. Az *Ulysses* főhőse, az 1904. június 16-i dublini nap Odüsszeusza, Leopold Bloom alakja a tanúnk: a Szombathelyről elszármazott Virág Rudolf Dublinban született fia, a kikeresztelkedett és hitetlen, magát írnek tudó, az írek között mégis idegen Másik ő, egyszerre az érett férfikorba forduló Joyce önkép-kivetítése és a modernista Művész minden-

napi polgár-*pendant*-ja. Amihez lábjegyzetként hozzáfűznénk, hogy a *Godot-ra várva* első változatában Estragont Levynek hívták.

Mindkettőjük életében szerepet játszott egy harmadik dublini ír, Oliver St John Gogarty (1878–1957). Költő, fül-orr-gégész, sportember, éles nyelvű, veszedelmesen szellemes figura volt. Barátsága a nála négy évvel fiatalabb Joyce-szal 1901 táján kezdődött, de idővel megromlott közöttük a viszony. Joyce róla mintázta az *Ulysses* Buck Mulliganját – a regényből kiderül, hogy barátságuk éppen ezen a napon, 1904. június 16-án futott végleg zátonyra.

Gogarty antiszemita volt: Buck Mulligan a zsidók rovására elsütött élcekkel vicceli végig az *Ulysses*t, Leopold Bloomon köszörüli nyelvét. Beckett is „zsidóügyben” került vele szembe. Nagynénje férje, William Sinclair dublini zsidó üzletember rágalmazásért beperelte Gogartyt, aki a Sinclair családra nézve súlyosan dehonesztáló, vitriolosan antiszemita szellemességekkel tűzdelt meg 1937-ben közzétett visszaemlékezéseit. A bírósági tárgyalás során Beckett is tanúskodott Sinclairék mellett. Gogarty ügyvédje gúnyt űzött tanúvallomásából, megalázó módon kifigurázta a fiatal író. Az esküdszékhez intézett szavaiban Gogarty maga is minősíthetetlen hangon nyilatkozott róla. Az epizód valósággal traumatizálta Beckettet.

A diaszporikus-exilikus Másikat persze könnyen és szívesen nézi zsidónak a környezete. Joyce és Beckett is így járt: mindkettőjük élete egy veszélyes pillanatában lett lezsidózva. Joyce 1940 decemberében, a náci megszállók elől menekülve próbálta átlépni a svájci határt, de Tell Vilmos hazájának *Fremdenpolizei*a megtagadta tőle a beutazást, s csupán befolyásos svájci (történetesen zsidó) barátok hathatós közbenjárására engedték be végül az országba. Mint később kiderült, azért tagadták meg tőle a beutazási engedélyt, mert úgy tudták, hogy Joyce zsidó. *C'est le bouquet, vraiment*, „ez aztán mindennek a teteje”, jegyezte meg, amikor később értesült az elutasítás indokáról.

Ugyanebben az időszakban Beckett a Gestapo elől menekülve egy dél-franciaországi falucskában talált menedéket. A különös figurát a falusi gazdák, de a Vichy-hatóság emberei is folyvást kérdezték, hogy miféle náció. Ő hiába mondta, hogy ír, ezt mindenki elnéző vagy hitetlenkedő mosollyal fogadta. Beckett idővel rájött, miért:

akinek „Samuel” a neve, az a helybeliek szerint nem lehet más, csakis zsidó. De, szerencséjére, neki sem lett baja ebből.

Egyébként Gogarty életében volt egy fontos, ám visszatekintve igen bizzar találkozás a zsidósággal: „Buck Mulligan” szembe találta magát valakivel, aki az *Ulysses* Leopold Bloomjának az életbeli mintája lehetett volna. 1907–08-ban – immár komolyan készülve az orvosi pályára – a Bécsi Egyetemen képezte tovább magát. Tanárai között volt Dr. Robert Barany, a fül-orr-gégészet professzora. Az ő identitását mint-ha maga Joyce rakta volna össze: apja magyar zsidó volt, a pápai illetőségű Bárány Ignác, anyja, Hock Mária Csehországból származott, fiuk, Bárány Róbert Bécsben született 1876-ban. Azaz magyar-zsidó osztráknak, esetleg osztrák-magyar zsidónak, netalán zsidó osztrák-magyarnak tekinthetjük, olyasvalakinek, mint a szombathelyi születésű Virág Rudolfot, Leopold Bloom *Ulysses*-beli édesapját.

1914-ben Dr. Robert Barany az egyensúlyszervek fiziológiája és patológiája terén végzett kutatásaiért orvostudományi Nobel-díjat kapott. Ekkor már – a K. u. K. hadsereg orosz fogságba esett katonaeorvosaként – egy hadifogolytábor lakója volt, a díjat csupán 1916-ban vehette át, amikor a svéd uralkodóház és a Vöröskereszt közbenjárására szabadon engedték. Ám amikor Stockholmból Bécsbe visszatért, egyetemi kollégái ellenségesen fogadták: szemére vetették, hogy mások kutatási eredményeit használta fel, s ezt elmulasztotta jelezni, azaz plagizált. A méltatlan vádaskodás hatására Dr. Barany 1917-ben elhagyta Ausztria-Magyarországot, kivándorolt Svédországba, ahol az uppsalai egyetem professzoraként működött, immár osztrák-magyar-svéd-zsidó Nobel-díjasként, sikeresen és közmegegyezésre. Ott is halt meg 1936-ban.

Hogy Gogarty, aki jól ismerte, mit gondolt felőle, tulajdonképpen érdektelen. (Tanulni mindenesetre sokat tanulhatott a bécsi évek során Bárány környezetében. Kiváló fül-orr-gégész lett belőle: 1920-ban, immár neves dublini orvosként, ő vette ki a nagy ír költő, William Butler Yeats manduláját.)

Hogy Joyce és Beckett, akik Dr. Robert Barany (vagy Dr. Bárány Róbert) létezéséről sem tudtak, mit gondoltak volna felőle, ha ismerik, annál érdekesebb.

Magyar Narancs, 2012. május 17.

A nyelvtanár és a sorhajóhadnagy

Ismét James Joyce-szal kapcsolatban, mégpedig egy irodalmi legenda ügyében kapirgálunk. Évtizedek óta kering a szíveket melengető formás kis történet a Horthy Miklóst angol nyelvre tanító James Joyce-ról, hol tudományos ténymegállapításként, hol szépirodalmilag feldolgozott motívum alakjában. Hagyományozódása folklorisztikus: száll szájról szájra. Szentkuthy Miklós egy 1983-as előadásában (lásd *Jelenkor* 2011. július–augusztus) jelzi, hogy ő Mészöly Dezsőtől tudja a dolgot, a jelen lévő Mészöly Dezső viszont beszél, hogy ő meg Elbert Jánostól. Hogy Elbert – a jeles kritikus és műfordító maga is legenda-hőssé vált, halála rejtélyes körülményei tették azzá – kitől és honnan tudta, erre ott nem derült fény...

Továbbá: variálódik. A történet különböző (f)elmondásaiban három hajdani osztrák-magyar város verseng a nyelvórák helyszínének a dicsőségéért: Pola (ma Pula, Horvátország), Trieszt (ma Trieste, Olaszország) és Fiume (ma Rijeka, Horvátország). Szentkuthy Elbert és Mészöly nyomán Triesztre szavazott; Ungvári Tamás szerint is (a Szentkuthy-féle *Ulysses*-fordítás 1986-os újrakiadásához csatolt utószavában) itt tanult Joyce-tól angolul Horthy – bár ő gondosan hozzáteszi: „a legendák szerint”; Esterházy Péter egy képvers-montázs-féle fölébe (lásd *Bevezetés a szépirodalomba*, 457. old.) a „James Joyce Horthyt tanítja angolra Fiumében” szövegű mondatot illeszti címként; Békés Pál *Nyelwlecke* (1982) című elbeszélésében Pola a helyszín. (Hogy mikor történt mindez, erről jobbra hallgatnak a történet variánsai.)

Mi az igazság mindebből?

Cserna-Szabó András remek gasztro-szkatologikus *Ulysses*-széljegyzetében, „A Bloom-féle vese és a titokzatos makk”-ban (*Levin körút*, 2004, 147. old.), magától Joyce-tól kapjuk meg a választ, aki Horthy-nak magyarázza el a dolgot, amikor 1916-ban viszontlátják egymást: *James Joyce dühbe gurult.*

– Ember, hiszen maga is tudja, hogy a mi találkozásunk csak legenda – emelte fel a hangját. – Fikció. Soha nem történt meg. Valószínűleg a magyarok találják majd ki. Tudja, maguk szeretik a legendákat. A leendő kormányzó és a leendő nagy író találkozása kölyökkutya korában. Triesztben vagy Pólában. Romantikus szépeltés, a valósághoz semmi köze.

És ez a szomorú igazság. Bárhol keressük, a nyelvórák tényére nem találunk pozitív bizonyítékot. Nincs nyoma az egyébként a szerzőjük életrajzának legapróbb részleteit is alkotóan hasznosító Joyce-művekben, a *Dublini emberek*től az *Ifjúkori önarcképen* át az *Ulysses*ig, és a kései *Finnegans Wake* indeterminisztikus szöveghomályából sem látszik elővillanni ilyen irányú utalás. Nem tudnak a dologról a Joyce-levelezés vaskos kötetei, mint ahogy a vele foglalkozó visszaemlékezések: családtagok, iskolatársak, barátok, munkatársak, kiadók, szerkesztők, festők, írók, zenészek cikkei és könyvei sem. Ugyanígy a róla szóló biografikus feldolgozások sem, beleértve a kérdéses időszakot, Joyce „osztrák-magyar” éveit a lehető legtüzetesebben vizsgáló könyvet, John McCourt trieszti egyetemi tanár 2000-ben megjelent munkáját (magyar nyelvű változata: *A virágzás évei: James Joyce Triesztben 1904–1920*. Mihálycsa Erika ford., Savaria University Press, 2010).

Egyetlenegy utalás töri meg a témát övező egyetemes hallgatást a Joyce-szakirodalomban. Fáj Attila, a Genovai Egyetem magyar származású professzora egy 1973-ban megjelent cikkében („Az *Ulysses* és a *Finnegans Wake* ihletői”. *Magyar Műhely*, 1973. szept. 15., 65–77. old.) azt állítja, hogy „Joyce egyik legnevezetesebb magyar tanítványa, aki a legtöbbre vitte, Horthy Miklós tengerésztiszt volt Polában” (75. old), nyilván valamikor 1904 novembere és 1905 márciusa között, amikor Joyce a polai Berlitz-iskolában tanított. Az állítás annál is meglepőbb, mivel Fáj professzor *semmilyen* forrás-hivatkozással, adattal, utalással, bizonyítékkal nem támasztja alá.

Hogy mégis honnan vette, erre egyetlen tippem van. Richard Ellmann 1959-ben megjelent monográfiájának (*James Joyce*) 192. lapján olvasható az a megállapítás, hogy a nyelvtanfolyamaival főként az ezernyelvű osztrák–magyar haditengerészet itt állomásozó tisztjeit megcélzó polai Berlitz-iskola (Pola volt a K. u. K. Haditengerészet fő kikötője és támaszpontja) „leghíresebb tanítványa ebben az időszakban Horthy admirális – ekkor még sorhajóhadnagy – volt, akiből később az egyik kisebb európai diktátor lett”. Tehát az iskola tanítványa (vagy tanulója, *pupil*), de *nem* James Joyce-é – az ő nevét Fáj írta hozzá Ellmann megállapításához, s cikke ennek a kreatív félreértésnek a révén vált a legenda ősforrásává. (Horthy egyébként – lásd McCourt könyvét – *horvát* nyelvórákat vett az iskola egyik tanárnőjétől, Amalija Globocniktól – nyilván azért, mert alárendeltjei és matrózai többségükben horvátok voltak.)

Így hát a verdikt csakis ez lehet: James Joyce angoltanár *nem* adott angol nyelvórákat Horthy Miklós sorhajóhadnagynak. Bár vannak, akik úgy tudják, hogy – amint erről Marinov Ivántól, az *urban legends* szaktekintélyétől értesültem – közben mégiscsak előkerült egy pozitív bizonyíték, mivel, idézem, „az egyik Horthy-unoka leadott egy számlaszerű papírt a nemzeti archívumba, amellyel igazolható a nyelvlecke ténye”. Nos, ez a papír valóban létezik: Békés Pál ötlete volt, hogy az 1998-as Petőfi Irodalmi Múzeum-beli *Bloomsday*, a június 16-i Joyce-ünnep alkalmából hamisítsunk egy nyugtát, amellyel Joyce elismeri, hogy ennyi és ennyi koronát átvett Horthytól – mégpedig annak a nyelvleckének a fejében, amelyet Békés Pál a *Nyelvleckében* (1982) írt meg, abban a kísérleti prózaműben, amelyben az életrajzi legendát elsőként forgalmazta szépirodalmi mítoszként. A PIM szakemberei el is készítették a nyugtát, elláttuk a Horthy-unoka eredetmondájával, és egy napra ki is állítottuk. Semmit sem igazol, csupán azt, amit Cserna-Szabó mondat Joyce-szal rólunk: *a magyarok szeretik a legendákat*, ezek szerint gyártani még inkább.

Különösen az olyanokat, amelyek kis híján igazak, majdnem-tények. Hiszen néhány hónapig egy időben, egy városban lakott az angoltanár és a sorhajóhadnagy, ugyanabban az iskolában tanított Joyce, ahol a Horthynak horvátórákat adó Globocnik tanárnő al-

kalmazásban állt – s akivel, mármint a tanárnővel, Joyce-ék meleg baráti viszonyt ápoltak. Azaz találkozhattak, még talán válthattak is egy-két szót, már ha ugyan akadt, aki bemutassa egymásnak őket – ennél szorosabb vizont nemigen lehetett a kapcsolatuk, egy K. u. K. sorhajóhadnagy, magyar földbirtokos nemesember, alkalmasint inkább kerülte, mintsem kereste egy ágrólszakadt, bizonytalan egzisztenciájú nyelvtanár társaságát. S ha mégis? Egyikük sem láthatta, sem önmagában, sem a másokban, hogy mi lesz belőlük: az angoltanárból a modernista prózaírás hol lepocskondiázott, hol mennybemenesztett fejedelme, a sorhajóhadnagyból a modern Magyarország hol megvetett, hol egekig magasztalt államfője. A valóságban nemigen tudtak volna mit kezdeni egymással.

De közös legendájuk *post festum* megszületéséhez ennyi azért éppen elég volt.

Magyar Narancs, 2011. szeptember 8.

Valahol Európában

Joyce és Márai

Valahol Európában – gondolom, sokan emlékeznek még Radványi Géza 1947-es filmjére és a film szállóigévé vált címére. Kissé talányos cím ez persze, hiszen amit a vetítővásznon látunk, a cseszneki várromot, a csendőr-uniformisát gondosan naftalinba tevő, s egyelőre magát demokratikus hatósági tisztviselőnek álcázó szado-fasisztát, stb., abból eléggé nyilvánvaló, hogy a történet nem „valahol”, hanem Magyarországon játszódik. Igaz, a cím nyilván valamiféle általános jelképpé akarja avatni a látottakat, ezért a szimbolikus töltetű és általános érvényű „valahol Európában”.

Ám a kifejezés *formája* mégis kápirgálásra csábít: nem lehet, hogy a „valahol Európában” kifejezést más is használta Radványi és munkatársai előtt? Azaz netalán célzatos *idézet* van dolgunk, s hogy az idézet valamiféle rejtett utalást, vagy – szakszerűen fogalmazva – *allúziót* is tartalmaz?

Olvasóim persze máris tudják, ha másból nem, hát már abból is, hogy egyáltalán feltettem a kérdést, hogy „igen” a válasz, a „valahol Európában” valóban idézet és allúzió. De talán kíváncsiak az útra, amely ehhez az „igenhez” vezet, s velem maradnak néhány percre.

Távolabbról kell kezdenem. Radványi Géza (1907, Kassa–1986, Budapest) élete java részét szó szerint „valahol Európában”, azaz Magyarországtól távol élte le, Svájcban, Franciaországban, Olaszországban és Németországban működött. Csupán két hosszabb időszakot töltött itthon, 1939 és 1947 között, illetve 1977-től, amikor hazaköltözött.

Ebben bátyjára, Márai Sándorra hasonlított: mindkét Grosschmid fivér (dr. Grosschmid Géza kassai jogtudor fiai, Sándor, aki Máraira, s öccse, Géza, aki Radványira változtatta a család szászországi eredetére emlékeztető német „Grosschmid” nevet) az önkéntes száműzetésben töltötte élete javát, valahol máshol, valahol Európában.

Vagy – Márai esetében – még messzebb, Amerikában. Ez persze az ő második – és végleges – emigrációja volt. Bennünket viszont ezúttal az első európai száműzetés érdekel inkább, az 1919-et követő tíz év, amelyet Németországban és Franciaországban töltött el a Tanácsköztársaság idején tanúsított lelkes forradalmi magatartása esetleges következményeit elkerülni igyekvő fiatal újságíró-palánta. A húszas évek voltak ezek – az egyetlen igazán modern évtized, amint ezt John Lukacs megjegyezte –, s Márai ott lehetett az időszak tektonikus rengéseinek mindkét epicentrumában: Berlinben és Párizsban.

Hogy mit szűrt le magának ebből a szellemi és társadalmi forrongásból, arról az *Egy polgár vallomásaiból* tájékozódhat az olvasó. Mi csupán két irodalmi élményére utalnánk: Márai magyar szellemi emberek közül alighanem elsőként figyel fel a prágai ismeretlenségben 1924-ben elhunyt Franz Kafka korszakos jelentőségére, akinek kéziratban maradt regényeit ekkor adják ki Németországban. De felkelti érdeklődését az évtized másik nagy alakja, a két világháború között Párizsban élő önkéntes ön-száműzött James Joyce, aki 1922-ben megjelent *Ulysses*-ével ekkor már a modernista évtized ikonja és idoluma. 1930-tól kezdve több Márai-cikk jelenik meg – majd lappang kiadatlanul és elfeledve jó fél évszázadon át –, amelyek tárgya a *dublini íróóriás, aki Párizsban él önkéntes száműzetésben* (Újság, 1930. április 26.). Márainak személyes emlékei is voltak róla (*Pesti Hírlap*, 1939. május 24.):

Gyakran láttam őt, a csaknem vak költőt, párizsi utcákon, amint fekete szemüveges arcát az ég felé tartva botorkált, ismeretlen célok felé; komoly, sápadt és sovány arcán megfeszült vonások, a figyelem kifejezése.

Ennek a cikknek – „Joyce és az értelem” volt a címe – irodalomtörténeti érdekessége is van: szerzője – magyar nyelven az első között – beszél (és nagyjából ma is érvényes megállapításokat tesz) Joyce utolsó, talányos nagy művéről, a *Finnegans Wake*-ről (1939). A könyvvel

már korábban is foglalkozott egy 1931-es cikkében („Joyce”. *Brassói Lapok*, 1931. június 4.), amelyben arról tudósított, hogy az akkor még félkész *magnum opus* egyik részlete, az ún. Anna Livia Plurabelle-epizód megjelent francia fordításban. Márai itt – mintegy mellékesen, akaratlanul és tudtán kívül – egy megdönthetetlen elsőbbségi rekordot is beállt. Ismerteti, hogy a szöveget Joyce felügyelete alatt egy hattagú irodalmárcsoport, amolyan bizottságféle, fordítja franciára, és a bizottság összetételét felsorolva megemlíti, hogy tagjai között van egy *Samuel Beckett* nevű, ír származású tanár. Tessék megjegyezni: Márai, *Brassói Lapok*, 1931 – magyar nyelvű szövegben ekkor és itt jelent meg először nyomtatásban a *Godot-ra várva* (majdani) szerzőjének a neve, s ezt a szöveget Márai Sándor írta!

Hogy Márait, az önkéntes száműzöttet mennyire foglalkoztatta, mégpedig szinte halála pillanatáig James Joyce, a modern írás nagy emigránsa, hogy pályafutásuk milyen párhuzamok mentén és milyen ellentétektől elválasztva zajlott „valahol Európában”, erről talán egy másik alkalommal. Visszakanyarodva témánkhoz – idézet és allúzió-e a *Valahol Európában* filmcím? – Márai Joyce-nekrológiájából kell idéznem („A varázsló halála”. *Pesti Hírlap*, 1941. jan. 16.):

A varázslót James Joyce-nak nevezték; Dublinben született; de szülővárosa nem örült túlságosan ennek. Volt papnövendék, majd orvos, énekes szeretett volna lenni. Négy könyvet írt, s végül varázsló volt, valahol Európában.

Valahol Európában...

Észrevette-e Márai, hogy öccse filmjének a címe az ő hat évvel (és egy világháborúval) korábban írott nekrológiájából vett idézet, s – Joyce-szal összefüggésben – a szellemi emigráns-létre utal? Nem tudjuk, nincs rá adat. A filmet viszont látta, sőt véleményt is nyilvánított róla, 1947-es naplójának egyik decemberi bejegyzésében. Ha öccse elolvassa, amit bátyja a filmjéről írt, nem lett volna boldog tőle:

Géza öcsém filmje, a Valahol Európában, egyveleg a „Zendülők” [Márai 1930-ban megjelent regénye. – T. F.] és A Pál utcai fiúk elemeiből. Ez nem lenne baj. Nagyobb hiba, hogy Géza „csak” tehetséges, de nem elég művelt és fegyelmezett a tehetségéhez. A kompromisszum, amelyet munkájával köt, rosszhiszemű. Nem a műfajjal köt kompromisszumot, ha-

nem a helyzettel. Ezért unalmas a film. S túlzott, aránytalan. A mérték a tehetség egyik neme. Ez hiányzik az öcsémből. (A teljes napló – 1947. Budapest: Helikon, é. n. [2007]. 325. old.)

De ekkor már ez sem volt igazán érdekes: az 1948-as év mindkettőjüket Magyarország határain kívül találta.

Valahol Európában.

Magyar Narancs, 2012. február 9.

Magyar szemmel Cynara nyomában

*Beauvoir, Horatius, az Elfújta a szél,
Szerb Antal, W. B. Yeats, a Róisín Dubh,
James Joyce, valamint I. Ferencz József császár és király*

Ilyenkor, az új év első hetében eléggé szétszórt az ember, legalábbis az olvasás terén. Eszébe jut valami, amit olvasott, leveszi a könyvet a polcról, lapozgat, megtalálja, amit keresett, erről viszont egy másik könyv jut az eszébe, kinyitja azt is, leteszi, nyúl a következőért. Idővel észreveszi, hogy tulajdonképpen kapirgál: azt nézi, ki kitől mit vett át, kinek miről mi jutott az eszébe. Láncszemekre talál, amelyek némi noszogatásra láncba fűződnek, hosszú láncba, amely egymástól látszatra igen távol eső dolgokat kapcsol össze. Valahol félúton pedig eszébe jut a nemzeti infantilizmus játéka: bárki vagy bármi kerüljön is elé, mi tudjuk, hogy csak meg kell kaparni egy kicsit, s máris kiderül róla a magyar származás, szülőhely, férj, feleség, nagynéni stb. És elkezd játszani a játékot: a találomra elébe kerülő szövegeket bogarászva magyar találatokra – pontosabban: *magyartalálatokra* – vadászik.

Belelapoz – vagyis hát belelapozok (hiszen rólam van szó, az általános alany – „ember” – eddig is engem takart) Simone de Beauvoir memoárjába. Nem az első kötetbe (*Egy jóházból való úrilány emlékei*), mert még célzatos magyartalálat-vadászattal vádolna meg valaki: az író nő ebben a kötetben rajzol remek mini-portrét „Bandi”-ről, barát-nője Párizsban élő magyar udvarlójáról, aki a háborúban a francia hadsereg önkénteseként elesett Hevesi Andrással, a *Párizsi eső* és az *Irén* szerzőjével, Céline fordítójával azonos. Ennél nehezebbet választok, a második kötet (*A kor hatalma*) egyik epizódját, amely első pillantásra semmiféle magyar vonatkozással nem kecsegtet. A harmincas évek elején vagyunk, Simone vidéken tanárkodó barátjával,

bizonyos Jean-Paul Sartre-ral a húsvéti iskolai szünetben Londonba kirándul. Városnézéssel, színházzal töltik az időt, a Tate Gallery-ben megbámulják Van Gogh sárga székét és napraforgóit. „Este moziba mentünk – folytatja Beauvoir a beszámolót. – Akkor láttuk a *Cynarát*, a szép Kay Francisszel. »A magam módján, Cynara, hűséges voltam hozzád« – ez a mondat, a film mottója, évekre jelszavunk lett.” (Réz Pál fordítása, 139. old.)

Se kép, se hang, úgyhogy ennek érdemes utánajárni. Némi – java-részt elektronikus – kapingálás után kiderül, hogy Kay Francis (1899–1968) híres-hírhedt amerikai filmszínésznő volt, 1929 és 1946 között mintegy hetven filmben játszott először kisebb, később gyakran nagyobb szerepeket. Az utóbbiak főleg csábos *femme fatale*-ok voltak, kivéve éppen az 1932-ben, karácsony napján bemutatott *Cynarát*, amelyben a félrelépő ügyvéd-férj (Ronald Colman) hűséges feleségét játszotta. A filmet, melyet 1933–34-ben láthattak az európai nézők, a páratlanul termékeny és matuzsálemi kort megért King Vidor (1894–1982) rendezte. Amivel meg is van az első találatunk: a rendező nagyapja, Vidor Károly honvédtiszt volt 1848–49-ben, a szabadságharc bukása után vándorolt ki Amerikába. (Magyartalálatok száma: 1)

De miért „Cynara”? A filmbeli ügyvédet Jim Warlocknak hívják, feleségének Clemency a keresztnéve, a csábító hölgy (Phyllis Barry alakítása) a Doris Emily Lea névre hallgat – nincs Cynara nevű szereplője a filmnek. És a mottó: „A magam módján, Cynara, hűséges voltam hozzád”?

Némi angol költészettörténeti bűvárlás nyomán erre az utóbbi kérdésre pontos válasz adható. A mottó (benne a névvel, amely a film címeként szolgál) idézet, Ernest Dowsonnak (1867–1900), az ezer-nyolcszázkilencvenes évtized angol „dekadensének” – ő és társai ma-guk nevezték így magukat, francia minták, Verlaine és a többiek nyomán – *Non sum qualis eram bonae sub regno Cynarae* című verséből való. Idézet a Dowson-vers címe is, mégpedig Horatiustól, *Az énekek negyedik könyve* első énekéből, az *Ad Veneram* – Venushoz – címűből. Annyit tesz, hogy „Nem az vagyok, aki a jó Cynara uralma alatt voltam”, Bede Anna műfordításában így hangzik: „Többé nem vagyok oly legény, / Mint rég, jó Cinarám járma alatt!...” (*Horatius Összes*

Versei, 263. old.) Cynara – vagy Cinara – Horatius kedvese volt, a vers tanúsága szerint eltaszította magától, most viszont hiányzik neki, nem tud szabadulni az emlékétől. Ilyen utólagos szerelmi hűségnyilatkozat Dowson verse is (bár Horatiuszal ellentétben nem ő taszította el magától kedvesét, hanem kedvese lett hozzá hűtlen). Hiába keresi a feledést borban, mulatságban és vásárolt szerelemben, nem találja, ezért kénytelen a refrénben bevallani, hogy – Beauvoir, illetve Réz Pál szavaival – „a magam módján, Cynara, hűséges voltam hozzád”. (Az eredetiben: „I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion”, Szabó Lőrinc fordításában: „hű maradtam hozzád, Cynara! ahogy tudtam”).

A verssorból szállóige lett – másként nem is jöhetett volna kézre a hűség-hűtlenség módozataival és fokozataival foglalkozó King Vidor-film címadóinak. De ugyanez a dicsőség várt a Dowson-vers egy másik sorára, a harmadik versszak felütésére is, mely Szabó Lőrincnél így hangzik: „Sokat felejtettem, Cynara! vitt a szél.” A verssor angol eredetijére pillantva – „I have forgot much, Cynara! gone with the wind” – nyilván sokaknak eszébe jut, hogy a „gone with the wind” kifejezés Margaret Mitchell 1936-os világbestseller hiperlektűrjének, a magyarul *Elfújta a szél* címen ismert opusznak az eredeti címével azonos. És nem véletlenül: a globális szívmenetetés eme foglalatát megalkotó atlantai újságíró-asszony hosszas tétovázás és fél tucat más címvariáns elvetése után azért döntött a *Gone With the Wind* cím mellett, mert a Dowson-versben ez a kifejezés – saját szavaival – pontosan olyan „messzibe vesző és elhaló hangon szól, mint amilyen címet elképzeltem” a regénynek. Arról nem is beszélve – tesszük hozzá –, hogy a történet is Cynara-történet: szerelem, hűség, hűtlenség és elválás könnyesen-kesernyésen dekadens meséje.

De itt az ideje a pontgyűjtésnek. A regény, sajnos, nem kínál magyar vonatkozásokkal, a belőle készült 1939-es filmmel viszont már jobban járunk. Ashley Wilkes szerepét a dekadensen arisztokratikus modorú és szívtipró küllemű angol színész, Leslie Howard játssza benne – apját, a Magyarországról Angliába kivándorolt tőzsdealkuszt eredetileg Steiner Ferdinándnak hívták. (Magyartalálatok száma: 2.)

A film fenomenális sikerében Leslie Howard nem sokáig osztozott. 1943-ban a Viscayai-öböl felett a Luftwaffe portyázó vadászgé-

pei lelőtték azt az utasszállító repülőgépet, amellyel a színész hazafelé tartott Angliába. Vannak, akik tudni vélik, hogy merénylet történt: maga Goebbels adta ki a parancsot Leslie Howard likvidálására, mert a színész a *Negyvenkilencedik szélességi körben*, a Michael Powell–Emeric Pressburger szerzőpáros 1941-es antifasiszta szellemű filmjében gúnyt űzött a náci propagandaminiszterből. Így volt, nem így volt, nem tudhatjuk. Azt viszont tudjuk, hogy Emeric Pressburgert eredetileg Pressburger Imrének hívták, Miskolcon látta meg a napvilágot 1902-ben. (Magyartalálatok száma: 3.)

De ezzel nincs vége Cynarának és a magyar vonatkozásoknak: az igazán márkás magyartalálat, valóságos magyar-telitalálat még csak ezután következik. A Cynara-történetről, Ernest Dowsonnak és szíve hűtlen hölgyének a szerelmi históriájáról – azaz a vers születésének a körülményeiről – ugyanis magyar szerző tollából olvashatunk szép-irodalmi alkotást: Szerb Antal „Századvég” című elbeszélését. (1934-ben jelent meg, épp akkoriban, amikor Beauvoir és Sartre Londonban megnézték a King Vidor-féle Cynara-filmet.) A novella szereplői mind életből vett alakok, az ezernyolcszázkilencvenes évek Londonjának irodalmi figurái, a Dekadensek, ahogy francia minták nyomán nevezték magukat. Itt van – és az elbeszélés végén jobblétre szenderül – Lionel Johnson (1867–1902), a költő, aki latin nyelvű versben hódolt Oscar Wilde-nak (*In Honorem Doriani Creatorisque Eius* – 1891), bár aztán kiábrándult a dekadencia szupersztárjából. (Maga Wilde is tiszteletét teszi az elbeszélésben, személyesen és beszédtemaként egyaránt.) Itt van természetesen Dowson is, aki – barátjához, Johnsonhoz hasonlóan – a szépirodalom művelése mellett elvszerű és céltudatos önpusztítással foglalkozik, mint minden magára valamit is adó dekadens. (Mindkettőjüket az alkohol vitte el, igen fiatalon: Dowson harminchárom, Johnstont harmincöt éves korában – úgy tudják, hogy az utóbbi költő egy bárszékről lefordulva lelte halálát.) És itt van a Vezér is, a dekadens lírikusok éllovasa, a *Rhymers' Club* nevű költő-társaság elnöke, sőt királya, William Butler Yeats, aki máris költőóriás, bár még nem sejti, hogy egy szép napon Nobel-díjas lesz.

Szerb Antal már-már posztmodern ravaszkodással csúsztatja át bizarr fikcióba az irodalomtörténet tényeit. Ernest Dowson „Cynará”-ja

a valóságban egy Adelaide Foltinowicz nevezetű ifjú hölgy volt (tizenkét éves korában akadt meg rajta a költő tekintete), egy lengyel származású, Párizsból Londonba települt vendéglős lánya, aki idővel hozzáment apja egyik pincéréhez (a történet egy másik változatában: egy szabóhoz, aki a földszinti vendéglő fölött lakott az emeleten). A „Századvég”-ben Dowson – a többi dekadens irodalmi szereplőhöz hasonlóan – név szerint, saját személyében szerepel, ám a lengyel-francia vendéglősből skót fűszeres lesz, akivel a költő rendszeresen kártyázik egy kiskocsmában, Foltinowicz kisasszony pedig itt a Miss Higgins névre hallgat, s pincér (vagy szabó) helyett egy vidéki lap helyettes sportrovatvezetőjét választja párjául.

Egyedül W. B. Yeats nem szerepel igazi néven: őt „Tyrconnel”-nek hívják az elbeszélésben. (Talán azért, mert amikor a „Századvég” 1934-ben megjelent, még élt, sőt Nobel-díjas [1929] nemzetközi irodalmi híresség volt, és Szerb Antal úgy gondolta, hogy nem illik egy ilyen közismert személy életrajzába irodalmilag belepiszkálni.)

Ez volna a negyedik, egyben eddig legértékesebb magyartalálattunk. S tulajdonképpen le is zárhatjuk az ügyet, hiszen Szerb Antal közreműködésével visszaérteztünk Dowsonhoz és az ő Cynarájához.

De ennek a „Tyrconnel” névnek azért még érdemes lesz futólag a nyomába eredni. Igazi ír név, szabályos helyesírású alakja, a „Tyrconnell” ősi feudális cím, az O'Donnell-nemzetség mindenkori feje viselte, aki így – az angol főrendi nomenklatura szerint – Tyrconnell *earl*je, azaz „gróf Tyrconnell” volt. Az utolsó nemzetségfő, Rory O'Donnell 1607-ben hagyta el Írországot – több más *earl*lel egyetemben önkéntes száműzetésbe vonult, miután az angolok leverték az „északi ír grófok” – így nevezik őket a történészek – lázadását. Apjának, „Vöröshajú” Hugh O'Donnellnek az egyik udvari költője öntötte ír-kelta nyelvű versbe *Róisín Dubh* (Kis fekete rózsza) címmel a felkelés harci riadóját. Ebből a versből azután James Clarence Mangan (1803–1849), a sokat nyomorgó és fiatalon kolerában elpusztult proto-dekadens ír költő készített angol nyelvű változatot *Dark Rosaleen* (Kis fekete rózsza – 1846) címmel – ez azóta afféle *Nemzeti dal* az íreknél. Mangan

más nyelvekből is szívesen fordított, ismerte magyar költők műveit is. (Apró, ám nem értéktelen magyartalálat, az ötödik a sorban.)

A menekülő earlok Európa katolikus országaiban kerestek és találtak menedéket – a Tyrconnellek Ausztriában telepedtek le, és a Habsburgokat szolgálták, elsősorban katonaként, századokon át. (Egy Tyrconnell, bizonyos Gróf O Donnel Károly tábornok 1768 és 1771 között a Habsburg-birodalom Erdélyi Fejedelemség nevezetű tartományának a főkormányzója volt – ez is magyar találat, a hatodik.)

1853. február 18-án Libényi János csákvári szabólegény hazafiúi felbuzdulásból merényletet kísérelt meg a bécsi Burg (azóta lebontott) bástyasétányán levegőző I. Ferencz József – akkor még a magyar szabadság hóhéra, később hőn szeretett király – ellen. A könnyebb sérülést szenvedő uralkodó életét szárnysegédje és a közelben sétálgató Ettenreich bécsi mészárosmester mentette meg, akik megfékezték a merényletet. A császár szárnysegédje, mit tesz Isten, a hangzatos Maximilian Karl Lamoral Graf O'Donnell von Tirconnell nevet és címet viselte, a lázadó Hugh O'Donnell leszármazottja volt. Libényit halálra ítélték és kivégezték. (Hetedik – ezúttal szomorú – magyartalálat.)

Erre a különös ír-magyar történelmi *linkre* ír oldalról is rákattintottak. Joyce ír-magyar mélypárhuzamokkal dolgozó Ulyssesének újság szerkesztőségi epizódjában (7. fejezet) így emlékeznek az esetre:

– A császár lovai. Habsburg. Ír ember mentette meg az életét a bécsi bástyán. Ne feledjük! Maximilian Karl O'Donnell, graf von Tirconnell in Ireland. A trónörökösével küldte el az angol királynak az osztrák tábor-szernagyok jelvényét. Ennek még komoly következményei lehetnek. Vadludak vándorlása. Igen, mindig ez a nóta. Ne feledjük!

– A kérdés éppen az, hogy ő nem felejtette-e el – tűnődött J. J. O'Molloy, lópatkó-papírmehezeket forgatva. Uralkodók életmentéséért közönnel fizetik ki az embert.

MacHugh professzor feléje fordult. – És ha nem?

– Elmondom, hogy volt – kezdte Myles Crawford. – Volt egyszer egy magyar...

Sajnos, Myles Crawford nem folytatja az anekdotát, de a magyartalálát így is megvan (nyolcadik). És volna még egy, a kilencedik: Páskándi Géza 1984-ben *Lélekharang* címmel írt drámát Libényi sorsáról, a merényletről és következményeiről (1987-ben a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházban be is mutatták Léner Péter rendezésében). De van egy kis baj: gróf Tyrconnell nem szerepel a darabban.

Cynaráról nem is beszélve...

Magyar Narancs, 2010. január 14. és 2010. február 18.

Az emlékezet megdolgozása

Mi is történt Kamenyec-Podolszkijban?

Kellér Andor írja rajongásig szeretett Szomory Dezsőjéről, az író (és sok ezer sorstársa) életének egy nehéz pillanatáról az alábbiakat:

És aztán különös idők jöttek: igazolni kellett állampolgárságot, honosságot, benyújtani születési bizonyítványt.

Szomory ősei legalább kétszáz év óta éltek Magyarországon, de nem tudta igazolni, mert egyetlen hivatalos papirosa nem volt. (...)

Vállat vont: „Nincs igazolásom. Mindenki tudja, ki vagyok.” Emil [Szomory fivére] kétségbeesett: „Dezsőkém, deportálnak, elvisznek Kamenyec Podolszkba.” Nem zökkent ki: „Ott még úgysem jártam. Szép város?”

Amikor, nagyon régen, évtizedekkel ezelőtt először olvastam el Kellér Andor Szomory-könyvét, az *Író a toronyban* című – mit is? – portrét és memoárt, életrajzi dokumentumregényt és autobiografikus vallomást, megakadtam egy pillanatra ennél a részletnél. Állampolgárságot igazolni? deportálás? Kamenyec-Podolszk? – igazából nem tudtam, miről is van itt szó. Aztán sietve ennyiben – azaz kapirgálás nélkül – hagytam a dolgot. olvastam tovább mohón és türelmetlenül, hagytam, sodorjanak magukkal a Kellér-próza remekbe szabott mondatai.

Hogy miről is van szó, csupán sokkal később derült ki számomra. 1996-ban került kezembe Szirtes Zoltánnak – Szirtes András filmrendező édesapjának – *Temetetlen halottaink / 1941 / Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk* címmel magánkiadásban közzétett dokumentumgyűjteménye. A szerző szerencsés túlélője volt annak, amit a

kötet írásaiban többen is „magyar kis-holokausztnak” vagy „magyar előholokausztnak” neveznek. Egy 1941 júliusában és augusztusában belügyminiszeri utasításra lebonyolított „idegenrendészeti” intézkedéssorozat volt ez, amelynek során „rendezetlen állampolgárságra” való hivatkozással több tízezer zsidót – németországi, lengyelországi menekülteket, de igen nagy számban magyarországi születésű embereket is – internálótáborokba gyűjtöttek, majd az (akkori) ukrán–magyar határ menti Körösmezőn felállított internálótáborba „koncentráltak”. Innen aztán, „eredeti lakóhelyükre”, az időközben „felszabadult” (értsd: német és magyar megszállás alá vett) Ukrajnába, közelebbről a nyugat-ukrajnai Kamenyec-Podolszkij (ez a hivatalos névalak, ez a forma olvasható a budapesti gyűjtőhelyként szolgáló Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga falán elhelyezett emléktáblán is) térségébe toloncolták őket. Itt már javában működtek az SS keretében az elsősorban zsidóirtásra profilírozott *Einsatzgruppen*, mozgó kivégzőosztagok. Ezek végeztek – kollaboráns ukrán „policájok” és egy honvéd utászalakulat közreműködésével – a „kamenyec-podolszkiji mészárlás” néven hírhedtté vált akció során 26 600 személlyel (ez az adat áll Franz Jaeckeln tábornok jelentésében az augusztus 27–28-a során végrehajtott tömeggyilkosságról). Az áldozatok közül körülbelül 16-18 000 Magyarországról kitoloncolt zsidó volt, a többiek helybeliek.

Hát ettől menekült meg Szomory Dezső 1941 nyarán – barátai ugyanis kijárták neki az állampolgársági igazolást. Meghalt, igaz, ő is, három évvel később, 1944. november 30-án, ostrom és terror szörnyű idején, razziázó csendőröktől és nyilasoktól zaklatva – de legalább ágyban, párnák közt, szülőhazájában és természetes halállal. Szerencsésen. Vagy legalábbis – mint egyik szomszédja a halottat elnézve megjegyezte – *szabályosan*.

Szirtes Zoltán könyvéből persze más tanulságok is adódnak. Például az, hogy a *szabálytalanul* meghalt – legyilkolt – ezrekre a háború után hosszú ideig nem volt ildomos emlékezni. Egyetlen szépirodalmi alkotás, Gyertyán Ervin *Szemüveg a porban* (1975) című regénye törte meg valamelyest a csendet, igen későn és kevés sikerrel – az önéletrajzi regény Manheimer Imre nevű gimnazistafigurájának a sorsában,

akinek a családját Kamenyec-Podolszkijban legyilkolták, neki viszont sikerült hazaszöknie, Gyertyán a saját történetét írta meg.

Szírtes igyekezete – nyilvánítsák népirtásnak az esetet, állapítsák meg az ügyben szabadon, mindenféle külső nyomástól vagy kényszer-től mentesen eljáró magyar hatóságok teljes felelősségét, nevezzék meg a bűnösöket és állítsanak emlékművet az áldozatoknak – még a kilencvenes évek elején is zátonyra futott a magyar hivatalosság jogi formulákba kapaszkodó kelletlenségén. (2009-ben végül emlékművet állítottak az áldozatoknak Kamenyec-Podolszkijban – civil kezdeményezés keretében, a Wesley János Lelkészképző Főiskola és a Magyarországi Evangélikus Testvérközösség igyekezetéből.)

Egyébként akadt valaki korábban is, a hallgatás évtizedeiben, aki emlékezett és emlékeztetett a szörnyű ügyre – bár szinte groteszken *il-domos* formában, azaz a lényeg (hitleri szófordulattal) kiradírozásával vagy (freudi értelemben vett) elfojtásával, netalán (divatos számí-tástechnikai metaforával élve) felülírásával. Antikváriumai kapirgálás során került a kezembe az ötvenes évek elejének egyik jellegzetes „szocreál” produktuma, Vlagyimir Beljajev (1907–1990) *A régi vár* című, Sztálin-díjas regénytrilógiája. Nálunk 1955-ben jelent meg, nyolcszázhatvannyolc oldalon, két kötetben (ford. Radó György). Címlapja ébresztett fel bennem valami gyermekkori emléket: alighanem a Liszt Ferenc téri Szabó Ervin Gyermekkönyvtárban találkoztam először a regénnyel (a magyar változatot az Ifjúsági Könyvkiadó jelentette meg, a primitíven tendenciózus, de izgalmas kalandokban gazdag és fordulatos munkát még leginkább gyermekiromlanként vélte elsűthetőnek a kiadáspolitikai).

A monumentális regény, melyet 1935-ben fejezett be, és 1937-ben jelentetett meg először szerzője, egy vonatkozásban unikumnak tekinthető: Kamenyec-Podolszkij egyetlen számottevő irodalmi emlékműve (én legalábbis nem tudok más szépirodalmi alkotásról, amely erről az ukrán kisvárosról szólna), szülővárosát örököltette meg benne Beljajev. A címben szereplő „régí vár” a város történelmi nevezetessége, a tizenhetedik században Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király parancsára épült erődítményrendszer. Körülötte – s részben fizikailag is, jelképileg is hozzá kapcsolódva – zajlik a triló-

gia cselekményének java része, kamenyec-podolszkiji kiskamaszokkal a fókuszban – az ő szocreál *Bildungsroman*jukat, felnőtté válásuk és felelős szovjetpolgárrá formálódásuk történetét olvassuk, az 1917-es forradalmat követő polgárháború (Ukrajnában különösen virulens és véres) időszakától nagyjából a harmincas évek legelejéig.

Szempontunkból egyébként igazán az a fontos, hogy Beljajev 1951-ben „Húsz év múlva” címmel utóhangot írt a trilógiához, s a mű ezzel a kiegészítéssel jelent meg újra, 1952-ben a moszkvai „Ifjú Gárda” kiadónál. A függelékben a történet szereplőit – nem sokkal a háború végét és Ukrajna felszabadítását követően – hosszú-hosszú évek után újra Kamenyec-Podolszkijba veti a sors. A főhős-elbeszélő, Vaszil Mandzsura, régi ismerősénél, Jelena Lukjanova doktornőnél száll meg. Másnap elindul, hogy körülnézzen a háborús pusztítás nyomait viselő városban. Közben eszébe jut, amit vendéglátója mondott el neki a náci megszállás alatt történtek egyik borzalmas epizódjáról.

Mintha orkán söpörte volna el az apró házakat Báthory István hatalmas, hétemeletes tornya körül, a Szeles-kapu környékén. Ezt a tornyot valamikor egy magyar király parancsára építették, aki idegen volt a lengyel trónon és Podólia ukrán földjeit akarta meghódítani. Most pedig nemrég, 1943-ban (amint Jelena Lukjanova meséli) e Szeles-kapu mellett lőtték agyon a hitleristák Magyarországnak több mint hétezer kitiűnő fiát, akik nem akartak együttműködni a fasiszta megszállókkal. A Gestapo nem mert Budapesten végezni velük, ezért ideküldte őket meghalni, ebbe az ukrán kisvárosba.

Hm.

Ezek szerint az ötvenes évek elejének magyar olvasói mégiscsak tudomást szerezhettek a kamenyec-podolszkiji vérengzésről, mégpedig tekintélyt parancsoló szovjet szépirodalmi forrásból. Igaz, igen különös tálalásban. A regény szerint a kivégzettek nem kitoloncolt „rendezetlen állampolgárságú” zsidók voltak, hanem „Magyarország... kitiűnő fiai” – nyilván antifasiszta ellenállók, a megszállók ellen harcoló hazafiak, kommunisták. Lényegtelen apróság, talán említeni sem kellene, hogy 1943-ban Magyarországon nem voltak fasiszta megszállók, akikkel meg lehetett volna tagadni az együttműködést, az illegális Kommunista Párt létszáma pedig a legoptimistább becslések szerint

sem érte el a háromszáz főt, ebből a tagságból nehéz lett volna nyolcezer deportáltat kiállítani. A Gestapo sem működött 1943-ban Magyarországon, a „rendezetlen állampolgárságú” zsidókat a magyar hatóságok (elsősorban a M. Kir. Csendőrség egységei) gyűjtötték össze és szállították Körösmezőre. Maga a kitoloncolási akció és a kitoloncoltak lemészárlása egyébként 1941-ben zajlott le, s nem 1943-ban, az áldozatok száma legalább háromszorosa volt a Beljajev által megadott számnak, a mészárlás munkáját nem a közelebből meghatározatlan „hitleristák”, hanem német, ukrán és magyar kötelékek végezték, hivatalos utasításokat és parancsokat követve.

Beljajev szemlátomást gondosan kerüli a Szovjetunióban ekkor már szigorúan tabu témát: az ügy zsidó vonatkozásának – azaz lényegének – az említését. (A könyv 1952-ben jelenik meg: ekkor már anticionista kampány folyik, Sztálin a zsidó orvosok perére készül.) S nyilván a hitleristák cinkosából, Ukrajna fasiszta megszállójából időközben „baráti népi demokráciává” lett Magyarországot sem akarja saját, belső keletkezésű fasizmussal és népirtásban való önkéntes közreműködéssel megvádolni. (Arra viszont, hogy miféle okból tette át 1941-ről 1943-ra a történetek idejét, egyelőre nincs ötletem.)

Hogy beszél egyáltalán a mészárlásról, érthető: a tömeggyilkosságot már propagandaértékénél fogva is fel kell tennie a hitleristák bűnlajstromára, még ha ennek során jelentős mennyiségű forró kását kell is gondosan kerülgetnie. Ebben szerencsére hathatós segítséget kap a szocreál diszkurzus sajátos para-wittgensteini retorikai manőverétől: amiről nem hasznos dolog hallgatni, arról beszélni kell.

Mellé.

Magyar Narancs, 2010. július 15.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. Szakály Sándor történész, a VERITAS Történetkutató Intézet vezetője öt évvel a kamenyec-podolszkiji emlékműállítás után is „idegenrendészeti eljárásnak” minősítette zsidók ezreinek a deportálását egy 2014 januárjában az MTI-nek adott interjújában.

Heroico-nudzismus

A Szabadság meztelen

Delacroix képén egy allegorikus nőalak – mint a címből megtudjuk: a Szabadság – vezeti a népet. A felkelt párizsi nép képviselői, az 1830-as júliusi forradalom hősei követik őt a harcba: jobbján puskával a kézben rohamozó polgár, balján lőportáskás, pisztolyokat lengető kamaszfiú. Mindkettőjük mintáját azonosították. A köcsögkalapos figura Frédéric Villot, a Louvre egyik kurátora, Delacroix barátja, a kamaszfiú pedig maga Gavroche, Victor Hugo *Nyomorultak*jának szereplője, utcagyerek és az 1830-as júliusi forradalom hősi halottja. Ők ketten társadalmi helyzetüknek hibátlanul megfelelő utcai öltözékben vesznek részt a felkelésben: a polgár fején köcsögkalap, nyakában kravátli, míg az utcagyerek zsavolynadrágot, mellényt, puhagallérú, feltűrt ujjú inget visel. (A konvencióhoz gondosan igazodó öltözkökhöz persze ezúttal szokatlan kiegészítők, az alkalom megkívánta forradalmi *accessoire*-ok társulnak – az egyiknél puská, a másiknál pisztolyok.)

Ez annál is feltűnőbb, mivel az őket vezető Szabadság öltözeke súlyosan sérti a konvenciókat. Ő ugyanis úgy van a forradalomhoz öltözve, hogy nincs felöltözve: félmeztelen, vagy – ahogy biedermeier időkben ezt finomkodva körülírták – fedetlen keblű. Ruházata, ha ugyan annak nevezhető, szinte mindenestül forradalmi *accessoire*-okból – a jakobinus időkből ismert frígiai sapkából és a trikolorból – áll, amelyek nem fedik meztelenségét. Azaz öltözék helyett öltözekek-kiegészítőket visel csupán, használati tárgyak helyett szimbólumokat – persze a bal kezében tartott szuronyos puskától eltekintve.

Ez a meztelenség egyébként több a lényegtelen dolgok iránti forradalmi megvetésnél. Lehet, hogy jól nevelt forradalmár (legyen az illető kurátor a Louvre-ban, vagy utcagyerek a *Nyomorultakban*) észre sem veszi az ilyesmit, de a nézőben szemlátomást erotikus gerjedelmet felkelteni van hivatva ez a különös vetkőzőszám. A fedetlen keblek – s micsoda keblek! – a szabadság iránti eszmei vágyat igyekeznek a Szabadság nevezetű hölgy iránti szexuális kívánczósággal mintegy aládúcolni. (Némi ikonográfiai kapirgálás nyomán kiderül, hogy a Delacroix-képen látható hölgy testtartásának ábrázolása, mint ahogy fedetlen kebleinek művészi megfogalmazása is feltűnő párhuzamokat mutat korábbi, tizenhetedik–tizennyolcadik századi francia metszeten, illetve nyomatokon látható, gyakran erotikusnak, sőt pornográf-nak szánt nőalak-ábrázolásokkal.)

Hogy a szabadság utáni eszmei vágy egyben a női keblek iránti erotikus kívánczóság is, azaz hogy a Szabadság nem véletlenül, és semmiképpen sem egészen ártatlanul meztelen, erre sokféle és más művészeti ágakban is találunk bizonyító erejű adatokat. Itt van például a Delacroix-képnél néhány évvel korábbi példa, *Himnuszunk szerzőjének*, Kölcsey Ferencnek *A szabadsághoz* című, 1825 decemberében Csekén íródott verse. Ennek az érzéki szenvedélytől fűtött fohásznak a nyitósorai a szabadságot „dicső hölgy” képében és alakjában szólítják meg, és keble felfedésére kérik, a záró strófa pedig a hölgygel való szexuális egybeolvadás izzó vágyának ad hangot:

Nyisd fel ó lángzó kebeled, dicső hölgy!

Nyisd fel a küzdő szeretőre kebled,

.....

Kellemed látom, s dobog érte mellem,

Csókodat várom szerelemben égve,

Csókodat szomjún epedő ajakkal,

Jer, ne tagadd meg!

A szabadság mint a (férfi)vágy nyilvánvaló tárgya, a nővel (annak is főképp a kebleivel) való egyesülés mint a szabadságvágy metaforája vagy allegóriája – a tizenkilencedik század elején, a szabadság nagy

újkori utópiájának a tájain járunk. Egyben – tenné hozzá a freudizmus tanulásaival is számot vető elemző – az orális fixáció világában. Ennek az utópiának a megbűvöltje ugyanis egyszerre csügg anyatejre éhes csecsemőként és fetisiztikus kielégülést kereső felnőtt férfiként a Szabadság emlőin.

Am hamarosan elkezdődik egy ikonográfiai és szexuál-politikailag egyaránt érdekes átalakulás. Eric Hobsbawm, a kiváló angol történész rögzítette izgalmas tanulmányban (*Man and Women: Images on the Left*, 1978), hogy a tizenkilencedik század során, amint a felvilágosodástól örökölt „szabadság-egyenlőség-testvériség” utópizmus átadja a helyét a szociális utópizmusnak, majd ennek gyakorlati formájának: a munkásmozgalomnak és a szociáldemokráciának, a mozgalom ikonográfiájában az allegorikus női alakok fokozatosan felöltöznek, míg a melljük sorakozó, sőt a helyüket nagyrészt átvevő allegorikus férfialakok fokozatosan levetkőznek. Az új korszak hőse, a dolgozó emberiség felszabadítója a Munkás lesz, ikonja pedig a félmeztelen, sőt egészen meztelen férfitest.

Kései és érett példája ennek Bíró Mihály grafikája 1911-ből, amelyet Kalapácsos ember vagy Kalapácsos munkás címen emleget a magyar művészet- és társadalomtörténet. (Egy plakáton volt először látható, majd a szociáldemokrata párt jelvénye lett.) A (realisztikus szemmel nézve valószerűtlen és természetellenes) vörös színben játszó és (a védőruha nélküli, esztelenül balesetveszélyes módon) meztelen figura épp lecsapni készül kalapácsával. Az ábrázolásban tisztán és lényegi formájában jelenik meg a delacroix-i képlet: az alak ruhátlan, testéhez egyetlen tárgy kapcsolódik, mintegy öltözkékiegészítőként, pontosabban öltözkéhelytesként (mint a Szabadsághoz a trikolor és a frigiai sapka), a kalapács. Újítás ez: jelképi tárgy helyett gyakorlati hasznú eszköz, békés szerszám – de, ha kell, veszedelmes fegyver is, attól függően, kire-mire csapunk le vele. Ez a szimbolikus kettősség – az *accessoire*, mely a békés munka szerszáma, egyben a forradalmi erőszak eszköze – egyébként a Munkás-ikonhoz kapcsolódó konstans ikonográfiai elem lett.

De megjelenik máshol, egy másfajta, bár a korábbiakkal rokon szabadság jelképrendszerében, a nemzeti szabadság szimbolikájában

is. Kossuth Lajos kecskeméti szobrának (Telcs Ede műve, 1906-ban leplezték le) mellékalakjaként, a piederstál tövében, egy alföldi népfelkelő ül. Nyilván a Felkelt Nép hősi jelképe, hiszen kezében alkalimilag fegyverré alakított szerszámot tart: kiegyenesített kaszát. Ettől az *accessoire*-tól eltekintve anyaszült meztelen, csupán a háta mögé vetett köpönyegféle előrehúzott szegélye takarja, fügefalevél-pótlékként, a – praktikus hadászati szemmel nézve – kétségbeejtően hiányos felszerelésű népfelkelő szemérmét.

(Van persze, akinek az ilyesmi láttán ünneprontó gondolatai támadnak. Telcs Népfelkelő-mellékalakját – egy újságtudósítás tanúsága szerint – már 1906-ban, felavatásának napján szó érte. A riporter az egybegyűlt nézelődőket kérdezgette róla, imígyen: *Odaszóltam egy öreg asszonynak: Hogy tetszik, néni? S rámutattam az alsó alakra. – Már a förtelmes fel is öltöztetett volna, ha kiült ide a placzra – feleli. – Bizony egy gatyá csak telhetett volna neki azért a sok pénzért, – mondta a másik.*)

Kalapácsos Ember és Népfelkelő, munkás- és paraszthallegória, meztelenség és jelképi tartalmú öltözköztetőkészítő (pontosabban: öltözközhelyettes): ugyanez a képlet, bárhová nézünk. Itt van például – a Munkás-alak variánsaként – Lányi Dezső 1929-ben készült „Építőmunkás” szobra, kötömböt emelő bajszos alak. Meztelen tetőtől talpig, elől-hátul, csupán a kötömb *accessoire*-ja nyújt némi takarást. (Momentán a Városligeti fasor 34/a. alatti villa kertjében áll, itt van ugyanis az Építők Szakszervezetének mostani székhelye.)

Érdekes, hogy másfajta társadalmi és nemzeti szabadságfogalmak allegorikus megtestesítői is mennyire ugyanennek a képletnek a szellemében fogannak. Itt van például a sztálingrádi (ma: Volgográd) Mamajev Kurgánon álló szovjet emlékműegyüttes, amelyet a város hős védőinek, a második világháború sorsfordító ütközetének, egyáltalán a nagy honvédő háborúban győztes szovjet népnek és országnak a dicsőségére emeltek. A szoborcsoportot az általános hasonlóságon túl is fűzi, ha lazán is, rokonság a mi kecskeméti Kossuth-szobrunkhoz. Az emlékmű főalakja a domb – ezt jelenti a *kurgan* szó – leg-tetején álló, kardot emelő gigászi nőalak, a *Rosszija maty*, „Oroszország-anyácska” szimbóluma. A hozzá felvezető emelkedő aljában viszont egy férfialak áll, mely az imént szemügyre vett Munkással és

Néppel tart szoros rokonságot: anyaszült meztelen, kidolgozott izomzatát nem fedi semmi, összes ruházata – a talapatául szolgáló sziklán kívül, amelyből mintegy kinő, s amely altestét így tapintatosan láthatatlanná, sőt nem létezővé teszi – egy konkrétan tárgyi, egyben szubtilisan jelképi *accessoire*: az idősebbek emlékezetében máig élénken élő dobtáras géppisztoly (vulgo: *davaj-gitár*). (A szimbolizmusra kevésbé fogékony szemlélőben persze aligha fel nem tolul a kérdés: mínusz harmincfokos hidegben vajon hogyan lehetett csatát nyerni ilyen hiányos felszereléssel? A géppisztoly nyilván többre képes, mint meztelen népfelkelőnk kiegyenesített kaszája, de akkor is...)

Ezek a szobrászati és festészeti ábrázolásokon – melyek, mondani sem kell, jellegzetesen értelmiségi produktumok, kiötlőik és előállítói között nem találunk munkást, parasztot, katonát – igen érdekes a viszony meztelenség és felöltözött állapot között: az értelmiségi alak mindig rendesen fel van öltözve, a munkás, a paraszt, a katona viszont többnyire félmeztelen, néha egészen az. Erre nézvést igen tanulságos Kernstock Károly „Agitátor” című festménye 1897-ből, amelyen ennek a jelképes viszonynak a finom gradációi is megjelennek. A képen a kávéház – vagy kocsmá – asztalának jobb oldali végében látható agitátor látnivaló, hogy tanult ember, rendesen fel van öltözve, zakót, sőt nyakkendő (!) visel. Az asztalt körülülő hallgatósága (nyilván a gyár munkásai) viszont, ha jobbról balra haladunk, a ruhátlanodás fokozatait mutatják: az agitátorhoz legközelebb ülőkön zakó van (bár nyakkendő nincs), utánuk egy ingujjban levő, illetve egy pucér felsőtestű bőrkötényt viselő alak következik, míg az asztal bal szélén álló (szélsőbal?) munkás, aki éppen maga alá húz (vagy felállva kitol maga alól?) egy széket, derékig meztelen. (Ő egyébként a kompozíción belül az agitátor *pendant*-ja: az agitátor ül és fel van öltözve, az igaz, autentikus munkás viszont áll és [fél]meztelen.)

Izmos felsőtestének látványa – hasonlóan Bíró Kalapácsos Emberéhez, Telcs Ede Népfelkelőjéhez vagy a Mamajev Kurgan Katonájához – óhatatlanul George Orwell szavait idézi eszünkbe, a szerzőnek *A wigani móló* (1937) címmel megjelent bányász-szociográfiájából. A tárnában szemlélődő baloldali értelmiségi így listázza a frontfejtésen dolgozó – és a földmélyi fullasztó melegben ez egyszer valóban

(majdnem) meztelen – vájárok *testének* a jellegzetességeit: *testük pompásan kidolgozott; széles válluk alatt az elkeskenyedő felsőtest karcsú és rugalmas csípőben, kis, domború farban és izmos combokban végződik; sehol egy gramm fölösleg rajtuk.* (Lázár A. Péter fordítása.)

Hát igen. Ha a Szabadság fedetlen (női) kebléhez intézett vizuális és verbális fohászok a freudi orális fixációt juttatták eszünkbe, a Hős fedetlen (férfi)testének ez a kultusza is hasonló gondolatokra ingerel. Mintha a maga testi-fizikai létét inautentikusnak érző modern (férfi)értelmiségi rejtett homoerotikus vágyai színeznék vagy egyenesen motiválnák az új idők új „nemes vademberének”, a munkásnak, a parasztnak, a katonának eszmei valorizációját – egyébként legalább annyira a jobboldalon is, mint amennyire a balon, s olykor egyenesen női szerző a vágy motiváltja; lásd erre az utóbbi esetre a Leni Riefenshtahl-filmek nyilvánvalóan homoerotikus férfitest-kultuszát.

És persze ugyanitt, a meztelen férfitest kultuszánál kötöttek ki a háborús hőskultusz művész-értelmiségi szítói és kiszolgálói is – bizonyosság erre számtalan fő- és mellékalak a több ezer (ha nem több tízezer) első világháborús hősi emlékművön, amely Európa köztereit ékesíti/ékteleníti.

Közülik arról a szívemhez oly közeli emlékműről ejtenék szót, amely valamikori munkahelyemen, a Trefort-kertben, a bölcsészkar campusának sétányán látható. A négy meztelen férfialakot formázó dombormű jobb szélén idősebb figurát látunk, ő egy lepel-félétől eltekintve két heroikus *accessoire*-ral van felszerelve: fején rohamsisak, bal kezében római legionáriuskard. Hadba hívó karját három, nyilván egyetemista, fiatalember felé nyújtja. Mindhárman anyaszült meztelenek. Szemérmük persze nem látható: a balszáron látható alak, mintegy véletlenül, könyvvel fedi el altestét, a mellette látható figura hímtagja pedig a tőle eggyel balra álló férfiak könyökének takarásába esik. Ő – profilban ábrázolt két társával ellentétben – ún. *full frontal* testhelyzetű, de nincs miért megbotránkoznunk, ágyékát kigöngyölt papírtekercs fedi. Rajta – mármint a papírtekercsen – latin versidézet, az a szállóige, amelyet Wilfred Owen, a nyugati front poklát megjárt első világháborús angol katonaköltő egy felejthetetlen költeményében (*Dulce et decorum est...*) a *the old lie*-nak, „a régi hazugságnak”

nevezett. RéGINEK valóban régi, hiszen Horatius állt elő vele, ha jól számolom, több mint kétezer évvel ezelőtt. Így szól: *dulce et decorum pro patria mori*. Magyarul, Illyés Gyula fordításában: Szép és magasztos halni ezért: haza!

Leginkább persze meztelenül.

Magyar Narancs, 2010. szeptember 9.

Gyarmatok és nemzetek

Mario Vargas Llosa, Roger Casement és Kossuth Lajos

Kapirgálásra minden alkalom jó alkalom. Itt van például a frissen Nobel-díjas Mario Vargas Llosa legújabb regénye: az *El sueño del celta* (magyarul: *A kelta álma*).

Talányos címe a regény talányos főhősére irányítja figyelmünket. Angol verscím fordítása: a *The Dream of the Celt* egy 1898-ban íródott elbeszélő költemény a tizenhatodik–tizenhetedik. század ír történelmének viszontagságairól. Valóságos elem Vargas Llosa regényfikciójában, mint ahogy valóságos személy volt regényének hőse, a költemény szerzője is.

Roger Casementnek hívták. Írországbán, a Dublin melletti Sandycove-ban született 1864-ben. Apja protestáns északír volt, inkább angol, mintsem ír, anyja anglikán hitre áttért skót asszony. Szüleit korán elvesztette, Észak-Írországbán, Antrim grófságában nőtt fel nagybátyja családjában, iskoláit is itt végezte. Nagybátyja hajóstársaságánál helyezkedett el, írnokoskodott, hajópénztárosként dolgozott, majd diplomáciai pályára lépett, a brit külügyminisztérium konzuli osztályának tisztviselőjeként szolgálta a Koronát. Pályafutása sokáig töretlen volt, diplomataélete igen sikeresnek ígérkezett.

1900-ban külügyminisztériumi megbízás keretében Kongóba utazik, hogy ott megszervezze a brit konzulátust. Helyismerete megvan hozzá: már 1883 és 1892 között is itt dolgozott, kalandot és meggazdagodást keresve. 1892 után más afrikai országokban –Nigériában, Mozambikban és Angolában is – megfordult, ekkor már brit konzuli

minőségben. Közben a Dél-Afrikában folyó búr háborúban is szagolt némi puskaport.

Kongót ekkoriban – 1885 és 1908 között – Kongó Szabad Államnak hívták, mégpedig azért, mert egyetlen európai gyarmati hatalom fennhatósága alá sem tartozott. Magántulajdonban volt ugyanis: az 1885-ös Berlini Kongresszus II. Lipót belga királynak ajándékozta, miután az uralkodó önzetlenül vállalta, hogy személyesen gondoskodik a Kongó-vidék (Magyarországnál huszonötször nagyobb terület) feltárásáról, gazdasági fejlesztéséről és bekapcsolásáról a civilizáció vérkeringésébe.

Casement hamarosan megtapasztalta, hogy miben is áll ez az önzetlen gondoskodás. A tulajdonos és cégvezető Lipót király tisztviselői és pribékjei (a kettő között elmosódott a határ) a *de facto* rabszolgasorba döntött bennszülött lakosságot fizikailag kényszerítették az Európában busás haszonnal forgalmazható nyersanyagok – főként a vadon termő gumifákból kinyerhető nyersgumi (kaucsuk) – begyűjtésére és beszolgáltatására. Akik nem teljesítették az embertelenül nagyra szabott kvótát, azokat kegyetlenül büntették, elsősorban kézlevágással, de gyakran meg is kínozták, sőt egyszerűen megölték őket, egyénileg vagy tömegmészárlás formájában.

A brit konzulnak ehhez nem volt gyomra. Beszámolóiban ismételtén felhívta kormánya figyelmét ezekre a borzalmakra, majd hivatalos jelentést állított össze, mely 1904-ben kormánykiadványként jelent meg Londonban. (Néhány évvel korábban szépirodalmi lenyomata is napvilágot látott ezeknek a sötét borzalmaknak: Joseph Conrad, aki Kongóban találkozott – és barátkozott össze – Casementtel, a maga hasonlóan rettenetes itteni élményeit öntötte formába kisregényében, *A sötétség mélyénben* (folyóirat: 1899, könyv: 1902).

A Casement-jelentés világbotrányt kavart. Neves személyiségek tiltakoztak zajosan a kongói atrocitások ellen, közöttük Casement barátja, a skóciai születésű író Arthur Conan Doyle, de az európai kormányok is megsokallták a dolgot: nemzetközi nyomásra Belgium 1908-ban „államosította” a Szabad Államot, és (viszonylagos) rendet teremtett (ekkor már) Belga-Kongóban.

A jelentés szerzője néhány évvel később Latin-Amerikában adhatta ismét hangot felháborodásának. Brit főkonzul volt Brazíliában, amikor 1910-ben kormánya utasítására a Putumayo-folyó vidékére utazott, hogy kivizsgálja az ott folyó kaucsukkitermelésről érkező riasztó híreket. (A Putumayo – az Amazonas mellékfolyója – ma Kolumbia és Peru határfolyója, a nevét viselő körzet a huszadik század elején Brazíliával, Kolumbiával, Ecuadorral és Peruval határos vitatott hovatartozású, országnyi méretű terület volt.)

Amit Casement a helyszínen látott és hallott, arra még rettenetes kongói tapasztalatai sem készítették fel eléggé. Egy Londonban bejegyzett cég a – szó szerint – befogott indián őslakosságot rabszolgamunkára kényszerítve „termelte ki” a nyersgumit. Aki nem engedelmeskedett, megkorbácsolták, megcsonkították, megölték, az asszonyokat és kisgyerekeket túszként karámokban tartották. Ha valaki megszökött, levadászták, kezét-lábát levágták, elevenen megégették. A munkafelügyelők, közöttük brit alattvalók, szórakozásból is kegyetlenkedtek: erőszakoskodtak az asszonyokkal, csecsemők agyát locsantották ki, célba lőttek futó indiánokra, stb.

Casement jelentése 1912-ben jelent meg Londonban. Kívívta vele minden humanitárius aktivista elismerését, s még gyakorlati haszna is volt: a Putumayo mentén véget vetettek a bízvást népiirtásnak nevezhető gyilkos kegyetlenkedéseknek.

Az országát híven és hatékonyan szolgáló brit diplomata közben mindezért a legmagasabb uralkodói elismerésben részesült: 1911-ben lovaggá ütötték, Sir Roger Casement CMG lett a hivatalos neve (a rövidítés a *Companion of the Order of St Michael and St George*, „A Szent Mihály és Szent György Rend Bajtársa” címet rejti).

Ám a lovagi címet nem sokáig viselhette. Öt évvel később, 1916-ban felségárulási pert indítottak ellene, bűnösnek találták az ellenséggel való hazaáruló összejátszásban, minden kitüntetésétől és címétől megfosztották, és kötél általi halálra ítélték. 1916. augusztus 3-án a londoni Pentonville-börtönben felakasztották. Még tartott a per, amikor – nyilván Casement befeketítésének és diszkreditálásának a céljából – súlyosan kompromittáló részletek kerültek nyilvánosságra

a vádlott titkos naplójából, amelyek Casement titkolt homoszexualitásáról és botrányos szexuális életviteléről tanúskodtak.

Mi történt, miért történt és hogyan történhetett meg mindez? És egyáltalán: miként került a száz éve halott brazil brit főkonzul a perui szerző 2010-ben megjelent regényébe – bár Vargas Llosa esetében, aki Joseph Conradot tartja tanítómesterének, és alig néhány száz kilométerre lakik a Putumayótól, ezen talán nem is kell olyan sokat töprengeni. Ellenkezőleg: majdhogynem kézenfekvő dolog, hogy a perui szerző, a kortárs latin-amerikai regény büszkesége regényt írt Sir Roger Casementről, akinek élete és sorsa gyarmatok és nemzetek, lojalitások és pálfordulások máig fel- és megoldatlan paradoxonjaival kísérti meg posztkoloniális és identitásválságos jelenünket.

Casement ugyanis – mire 1904-ben befejezte brit konzulként hivatalos minőségben írott jelentését a II. Lipót belga király magáncégeként üzemelő Kongó Szabad Államban tapasztalt embertelenségekről – már egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy a Brit Birodalom közszolgájaként ő a haladás, a civilizáció terjesztése és az elmaradottság felszámolása nagy és dicső projektjének a részese. Későbbi tapasztalatai, az 1909–10 táján Amazóniában, a Putumayo-körzetben folyó kaucsuktermelés borzalmai is megerősítette benne a felismerést, hogy ő többé már nem ugyanaz az ember, aki volt. „Ezt a tragédiát – írta le később – egy másik emberfajta szemével néztem, azoknak a szemével, akikre egykor ugyanígy vadásztak, akiket ugyanígy irtottak, mint az ittenieket.”

Konverziós élménynek nevezik, ami vele történt: Casement „megért”, az angol és skót felmenőktől származó, anglikán vallású brit felfedezte magában az ír identitást, tapasztalatai hatására szülőhazája gyarmati sorban tartott nemzetével immár mint az *ő nemzetével* azonosult. Megtérésének levonta gyakorlati következményeit is: 1905 táján kapcsolatba lépett a *Gaelic League*-gel, az ír kulturális újjászülés ügyében buzgólkodó „Kelta Ligával” és Arthur Griffith újságíró *Sinn Féin*jével, az angol–ír közjogi egyenlőséget az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára megvalósítani próbáló alkotmányos politikai mozgalommal. Néhány évvel később pedig szorosra fűzte viszonyát a radikális függetlenségpárti republikánusok katonai szárnyával, az *Irish*

Volunteers („Ír Önkéntesek”) 1913-ban megalakult szervezetével. Még ugyanebben az évben kilépett a brit külügyi szolgálatból.

1914 őszén, a háború kitörése után, Casement Németországba utazott, hogy a brit hadifoglyok közül ír önkénteseket toborozzon az őselenség, Nagy-Britannia elleni harcra. A toborzás sikertelen volt, de a német vezérkartól kapott némi segítséget: 1916. április 21-én egy német tengeralattjáró Írországból partra tette Casementet. (Egy évvel később újra megpróbálkoztak ezzel a manőverrel a németek: 1917 tavaszán Zürichből titokban Pétervárra szállították V. I. Lenint.)

Casementet még aznap letartóztatták, a német fegyverrakományt szállító kísérőhajót másnap elfogták az angolok.

Három nappal később, április 24-én – szakrális időzítéssel: húsvéthétfő napján – Dublinban fegyveres felkelők kikiáltották az Ír Köztársaságot. A Nagypénteken őrizetbe vett Casement ekkor már Londonban volt, a felségárulók börtönébe, a Towerba zárták. A húsvéti felkelés néhány napos fegyveres harc után elbukott, vezetőit hadbíróság elé állították, közülük tizenötöt gyorsított eljárással halálra ítélték és kivégeztek.

Casement pere 1916 nyarán zajlott le. Sokan kiálltak mellette, nagy nevek is: W. B. Yeats, G. B. Shaw és Arthur Conan Doyle, de kompromittáló tartalmú naplójának, a *Black Diary*-nak – titkolt homoszexuális életvitele krónikájának – a dehonesztáló célú megszéllőztetése sokat rontott esélyein. Kötél általi halálra ítélték, a kegyelmi kérvényt elutasították, és 1916. augusztus 3-án felakasztották. Némi késséssel, s az ír történeti tudat számára máig felemás és feltételes módon – lehet-e a nemzet szent ügyének vértanúja homoszexuális? – belépett az ír feltámadás mártírjainak a sorába, a *Tizenhat halott* – W. B. Yeats verscíme – közé a tizenhatodikként.

S belépett a szépirodalmi hősök sorába is. Diadalmas világhódító angol és gyarmati iga alatt senyvedő ír, a törvényt-rendet szolgáló állami tisztviselő és az államhatalom ellen fegyvert fogó terrorista, feddhetetlen úriember, tisztos férfiú és „elfajzott” homoszexuális bűnöző (az ilyesmit akkor még szigorúan büntették, lásd Casement honfitársának, Oscar Wilde-nak a sorsát) – a nemzeti, szociális és szexuális identitás ambivalenciáira, az Én paradox szerepsokszorozódásaira

(hogy szakszerűen fogalmazzunk) érzékeny modern irodalom nem véletlenül fordul Casement életéhez és halálához. Yeats több verset írt róla, enigmatikus alakját drámák, tv-játékok értelmezték. Egy kiváló BBC-hangjáték, David Rudkin 1973-as munkája a Magyar Rádióban is elhangzott 1983-ban, *Casement passiója* címmel (rögzítsük: Göncz Árpád fordításában, Balkay Géza főszereplésével, Hegyi Árpád Jutocsa rendezésében). Kiváltképp az önérzékelés és önmeghatározás alkotáslélektanilag termékeny zavaaraival áldott-vert szerzők vonzódnak hozzá. A kortárs német irodalom Angliában élt kiválósága, Winfried G. Sebald (1944–2001) – magyarul is megjelent néhány regénye, az *Austerlitz*, a *Szédulet*, *érzés és az identitásproblematika szempontjából* már címével is sokat mondó *Kivándoroltak* – a *Die Ringe des Saturn. Eine englische Wallfahrt* (A Szaturnusz gyűrűi. Angliai zarándoklat, 1995) című regénye ötödik fejezetében Roger Casement alakja az elbeszélő identitáspszichológiai elmélkedéseinek alkalmá és tárgya. Ezt a szépirodalmi sort zárja most (minden bizonnyal csupán egyelőre) Mario Vargas Llosa tavalyi regénye, az *El sueño del celta* (A kelta álma): Casementről szól, s Casement kapcsán politikáról és szexualitásról, gyarmatokról és nemzetekről, s az árulásról, amely valójában az igazi hűség, s a hűségéről, amely bizony árulás.

De hát mi közünk van nekünk, a dolog – mint minden dolog – általános érdekességén túlmenőleg, mindehhez? Nos, van némi közünk – s innentől fogva már hazabeszélek. Ha másért nem, már csupán azért is, mert az imént említett szépirodalmi sort történetesen magyar szerző nyitotta meg. Kiss József (1843–1921), A *Hét* szerkesztője W. B. Yeatsszel egy időben (ha nem korábban) ír – *Casement* címmel – verset a felakasztott szabadságharcosról (majd 1918-as *Avar* című kötetébe is felveszi):

Kis keskeny kék csik a nyakán,
Ugy szalad végig az éjszakán,
Éjbe, setétbe – kísértet talán.

.....

Szalad az éjbe csikkal a nyakán,
Ugy törtet végig minden histórián.
Szabadság, bitó, hurok egy talán.

Zöld Erin! hő áram-mosta táj,
Lánczaid csörgése idáig fáj,
S egy régi emléket mélyebbre váj.

Hogy mi volt ez a régi és fájdalmas emlék, voltaképpen sejthető: az ír szabadság felakasztott mártírjáról alighanem a magyar szabadság elbukása, és a tizenhárom aradi halott – és nyakukon a kötél – jutott eszébe a lelkes magyar-zsidó költőnek.

Arról persze nemigen tudhatott, hogy Casementnek ehhez a másik ügghöz – Kiss József nyilván úgy fogalmazott volna, hogy *a mi ügyünk-höz* – is köze van, s nem is akármilyen köze.

A világosi fegyverletétel után Kossuth és bajtársai Orsovánál átkelnek a Dunán, és az Ottomán Birodalomban, Viddin városában (ma Vidin, Bulgária) találnak menedékre. Ám az osztrák és orosz kormány kiadatásukat szorgalmazza, követek a török portát hadüzenettel fenyegetik, ha nem tesz eleget a követelésüknek. Kossuth az angolokba veti reményét: levelet fogalmaz, melyben Palmerstontól, a brit külügyminisztertől kéri, hogy gyakoroljon nyomást a magyar szabadságharcot vérbe fojtó hatalmakra. A kérdés csupán az, miként juttassák el a segélykérő felhívást Viddinből a Downing Streetre: az Ausztriát érintő postára nem bízhatják, a belgrádi brit konzul is megszerezze van a Duna-menti kisvárostól.

Miközben ezt latolgatják, beesik az ajtón egy – Kossuth *Irataim az emigrációban*-jának a III. kötetéből idézem – *typikus angol alak, hátracsapott kürtő-kalappal, rengeteg eseménnyel hóna alatt, poros-fáradtan, s közli a kormányzóval, hogy mi járatban van: Indiából jövök, oly célból, hogy harcoljak a magyar szabadságért.* Felvilágosítják, hogy sajnos, erről már lekéssett, majd hirtelen ötlettől vezéreltetve megkérdezik tőle, hogy elvinné-e a levelet Palmerstonnak. Az idegen felugrott a székről, *Where is the letter? (Hol az a levél?)* kérdezte, majd miután

megkapta, válltáskájába csúsztatta és elrohant. *Még csak a nevét sem mondta meg, nehogy tudjuk, kinek tartozunk köszönettel.*

Az idegen – mint később kiderült – lóhalálában vágatott át Erdélyen, osztrák zsandárokat kerülgetve, kozák őrjáratokkal versenyt lovagolva, s tíz nap alatt kézbesítette a csizmaszárába rejtett levelet. Palmerston utasította a földközi-tengeri brit flottát, hogy induljon el a Dardanellák felé, ami az osztrákokat és az oroszokat jobb belátásra készítette, elálltak a kiadási követeléstől.

Kossuth csupán évekkel később tudta meg, ki volt a postása, akkor is bizzarr körülmények között:

Amerikában létem alatt a Niagarához utazva, vonatunk egyik állomáson megállapodott, míg a szemközt jövő vonat mellettünk elvonul. Az összesereglett nép kívánságára a vaggon ablakához álltam. A mellettünk elvonuló vonat egyik ablakából egy férfikar nyul ki és egy látogatójegyet nyújt felém. Átvettem. „Mr. Roger Casement” név volt rajta s alatta rajzónnal im e szavak. „Átadtam a viddini levelet Palmerstonnak.”

Igy tudtam meg a derék ember nevét. (...) Isten legjobb áldása legyen utain, ha még él; porain, emlékén, ha már meghalt.

Önkéntes futárát látván a meghatódott és hálás Kossuth egyébként az angol nemzeti karakter példaértékű magasabbrendűségére vonatkozó sztereotip vélekedésében vélte megerősítve magát. Ilyen az angol jellem. Fővonását bámulatos egyéni erély s törhetetlen kitartás képezi. A ki Anglia csodás emelkedésének menetét itészi szemmel vizsgálja, ebben fogja a kutfőt feltalálni.

Nem tudhatta, hogy voltaképpen egy alacsonyabb rendű faj képviselőjével, ír árulóval van dolga: ez a Roger Casement – Sir Roger Casement édesapja – brit katonatiszt volt, az indiai hadseregben kapitányi rangig vitte, Indiában tartotta fenn kellő szigorral a rendet, keményen harcolt az 1842-es afgán háborúban az idegen uralmat nehezen szenvedhető bennszülöttek ellen. De egy szép napon a helyőrségi tiszt klubbán a *The Times*ot kinyitva a magyarországi forradalomról és Kossuth Lajosról szóló tudósításon akadt meg a szeme. A hír olvastán egy csapásra megvilágosodott előtte, hogy ő bizony az elnyomott ír nemzet sarja, akinek a nemzeti szabadság, adott esetben a magyar szabadság a dolga, s nem a Brit Birodalom. Lemondott tiszti

rangjáról, Londonba utazott, ahol tevékenyen bekapcsolódott a magyar ügyet támogató egyesület munkájába, s vállalta, hogy eljuttatja az egyesület tisztelegő levelét Kossuthhoz. Mint láttuk, késve érkezett – de talán mégis tehetett egy keveset Kossuthért és Magyarorszáért.

Történetét, az India–London–Viddin–London kalandot fia, a későbbi Sir Roger Casement írta meg Arthur Griffith lapjának, a *United Irishmennek* (Egyesült Írek) 1905. február 25-i számában – Kossuth Lajos *Irataim az emigrációbanjának* német nyelvű kiadását gondosan kijegyzetelve. Majd elindult az akasztófa felé.

Közhelyes tanulságokban az igazság.

Családi örökség.

Az alma nem esik messze a fájától.

Magyar Narancs, 2011. február 17. és február 24.

Biorasszizmus

Az őshonos és fajtiszta magyar disznó

„Mocskos cigányok + lesztek bosszulva” – olvasom, még tavaly nyáron, a Lehel téri aluljáró lépcsőjének falán a fenyegetést (betűhíven reprodukáltam). Elsőre nem igazán világos a felirat üzenete: ha a fal-firka megalkotója bosszút állna a cigányokat ért sérelmekért, azaz együtt érez roma honfitársaival és osztozik, legalábbis érzelmileg, bajukban, akkor miért nevezi őket elítélő éllel mocskosnak? És fordítva: ha mocskosnak nevezi őket, olyannak, akiket az ő hozzá hasonlók, az értelemszerűen tiszta és mocsoktalan nem cigányok (pozitív megfogalmazásban: magyarok) széles ívben elkerülnek, lenéznek, megfenyegetnek, bántalmaznak és alkalomadtán agyonlőnek, mint a kutyát, akkor ugyan miért ad hangot szilárd hitének, hogy a cigányok „meg lesznek bosszulva”?

Ennek így nem sok értelme. A felirat valószínű jelentése csupán akkor világlik ki, ha – a filológiában ismeretes művelettel – emendáljuk, azaz az értelmetlen vagy eldönthetetlen értelmű alakot a hozzá nyelvi-leg legközelebb eső értelmes alakkal helyettesítjük. Ez a jelen esetben valahogy így festene: „boszu lesz álva rajtatok”. Vagy – művelt köznyelvi formában – „bosszút állunk rajtatok”. Hogy miért állunk bosszút rajtatok? Hát a mocskosságotokért. A kirekesztés rasszista retorikájának egyik alapmetaforája a tiszta/piszkos ellentétpár, a kettő szembeállítás: mi a tisztaság és az egészség vagyunk, ők a szenny és a ragály. Vigyáznunk kell: ha megtűrjük őket közöttünk, ha elkeveredünk velük, elveszítjük (faj)tisztaságunkat, korccsá és fattyúvá leszünk. Vagy ahogy mostanában mondják a cigányokról: „genetikai hulladékká”.

Hogy ennek a nyelvezetnek további példáira találjunk, nem kell messzire menni a Lehel téri aluljárótól. Elég körülnézni odabenn, a vásárcsarnokban. Az egyik „biobolt” portálján olvasható reklámfelirat arról tájékoztat bennünket, hogy itt „genetikailag tiszta, ősi magyar tönköly” kapható – nyilván a búza, az árpa, a rozs és a hozzájuk hasonló jöttment kozmopoliták, mocskos és nemzetietlen gabonafélék magyar ember ínyéhez és gyomrához egyedül méltó alternatívájaként. (A felirat önkéntelenül is a „nemzeti” Planta-teát reklámozó parodisztikus dalt juttatja eszünkbe az *Egy szerelem három éjszakájából*. Az „ősi magyar” szemes terményre alkalmazva valahogy így hangozhatnék: *Demokraták, plutokraták / Egyék csak az EU-búzákat / Sej, de nem az, aki győzni akar, / Tönkölyt eszik minden magyar!*)

Érdemes a reklám szövegében felfigyelni a „genetikailag tiszta” fordulatra is. A – nevezzük így – biorasszizmus „tisztasági” (azaz fajtisztasági) nyelvezetében fontos szerepe van a „genetika” főnévnek és a „genetikai” melléknévnek – divatszók ezek, nyakra-főre használják őket, mivel a tudományosság látszatát kölcsönzik mindenféle badarságnak. Természetesen eredeti, valóban tudományos jelentésük hátrahagyásával. „Genetikai hulladék” ugyanis nem létezik. Van persze véletlen genetikai mutáció és ennek eredménye, például az emberi faj, amely ilyen mutációnak köszönheti létét – s amelyet azért mégsem neveznek „genetikai hulladéknak”. Mint ahogy a „genetikailag tiszta” kifejezésnek sincs semmi értelme: egy fajta minden egyede genetikailag „tisztá”, abban az értelemben, hogy minden génje az *ő saját* génje, a vele született génjei közé senki sem piszkított oda holmi idegen génekkel, a búza, árpa, rozs – ahogy a nótából is tudjuk – mindig tiszta búza, tiszta árpa, tiszta rozs, mégpedig pontosan annyira tiszta, mint a tönköly. Külön megdicsérni a tisztaságáért olyan, mintha a vizet azért ünnepelnénk, mert folyékony.

Aztán itt van az „ősi” (és a vele rokon értelmű „őshonos”). Itt a régi/új szembeállítás az alapmetafora: mennél régebbi valami, annál tisztább és magyarabb, mennél újabb, annál mocskosabb és idegebb. A szembeállítás gyakran ökorasszista felhangot is kap, amennyiben a régi fajta – az újjal ellentétben – környezetbarát, vagy (ha élelmiszerről van szó) legalábbis egészséges.

Ennek a bio- és ökorasszista retorikának az erőterében jelent meg úgy tíz-egynéhány éve az akkor már kihalóban levő, állatkertekben és nemzeti parkokban archivált muzeális haszonállatfajta, a mangalica. Üzletnek indult a dolog: élelmes spanyol üzletemberek felfedezték, hogy a tenyésztésből rég kivont mangalicából kiváló minőségű *serrano*-sonka készíthető (ez ősi spanyol eledel, olyan nekik, mint minekünk a tönköly), élelmes magyar üzletemberek erre elkezdték üzletszerűen tenyészteni a mangalicát spanyol piacra. Azután – immár a magyar piacra tekintettel – kezdetét vette az önzetlen nemzet- és egészségvédelemnek álcázott, valójában nyersen érdek-motivált piár. Ennek eredményeképpen ma már „Magyarországon őshonos, törvénnyel védett állatfajta” a mangalica, hungarikum, amelynek hús vagy zsír formájában történő fogyasztása kifejezetten egészséges, ugyanis – szemben a jöttment idegen disznófajtákéval, mondjuk, a berkshire-ivel vagy a yorkshire-ivel – koleszterinben szegény, telítetlen zsírsavakban gazdag táplálék.

Szintiszta bio- és ökorasszista hadova mindez, tényszerűen egyetlen szó sem igaz belőle. Hungarikumunknak már a neve is jövevényszó, a szerb *mangulica* szó átvétele. Mint ahogy a fajta maga is a Balkán délszlávok lakta vidékéről származik, neve „rác disznó”, „török disznó” formában bukkan fel először a magyar írásbeliségben, mégpedig eléggé későn, egy 1789-ben felvett jegyzőkönyvben. Egy 1791-es irat aztán már nevén nevezi: egy elhajtott kondáról esik szó benne, amely „rész szerint mangaricákat (így, r-rel T. F.), rész szerint magyar fajtákat” tartalmazott. (A kérdésben elfoglalt szerb álláspontot tükröző honlapok szerint egyébként a *mangulica* „Szerbiában őshonos, törvénnyel védett sertésfajta”.)

Mítosz a mangalica húsának-zsírjának egészséges voltára vonatkozó vélekedés is: ma már a mangalicára (valamint sűrke marhára és bivalyra) szakosodott „nemzeti húsboltok” netpiárosai is kénytelenek bevallani, némi fogcsikorgatás kíséretében, hogy ökológiai és táplálkozás-élettani szempontból a mangalica semmiben sem különbözik a többi sertéstől, pontosan ugyanolyan terheket ró a tápcsatornára (és a környezetre), mint akármelyik más disznófajta húsa-zsírja.

És van egy kis baj ezzel az „őshonossággal” is: ezeréves határok között ez a kétszáz-egynéhány esztendő kevés az ilyesmihez. Különben is, a mangalica nagyjából akkor honosodott meg nálunk, amikor egy másik idegen fajta, az Amerikából származó burgonya – ez utóbbit mégsem nevezi senki őshonos magyarországi növénynek.

De hát mindez kelletlen akadékoskodás csupán. Ne is keressük tovább a csomót a kákán. Zárjuk le inkább ezt a sötéten illúzióromboló fejtegetést valami lelkesítővel! Gondolkodjunk pozitívan a Lehel téri felirat szellemében, és kiáltsuk együtt:

Éljen a mangalica és a tönkölty! Yorkshire-iek, berkshire-iek, búza, árpa, rozs: reszkessetek, + lesztek boszrulva!

Magyar Narancs, 2011. március 31.

Biorizsa és ökomaszlag

„A Föld napja a Tomoriban

A Föld napjára készülődés keretében felhívással fordultunk iskolánk tanulóihoz, miszerint: fogalmazzák meg rövid üzeneteiket a Föld-anyának. Az egész iskolát megmozgató közös megemlékezés keretében élőláncot alkottunk, zöld ruhát öltve e nap tiszteletére. Az osztályok képviselői elmondták közösen megfogalmazott felhívásaikat, átadták tablóikat, verseiket, rajzaikat. A gyermekekben, felnőttekben egyaránt mély lelki nyomot hagyott ez az ünnepség.”

Jó évtizede, hogy a XIII. Kerületi Hírnökből kimásoltam ezt a tudósítást. Aki nem tudná: a „Tomori” a kerületben található Tomori Pál Általános Iskola. Időközben felvette az „ÖKO iskola” címet (lásd a XIII. Kerületi Hírnök 2006. szeptember 20-i számát), jó okkal, hiszen már névadója, Tomori Pál érsek is a magyar környezet védelmében esett el Mohácsnál – igaz, hősiesség helytállását csupán részben motiválták ökológiai megfontolások, ha egyáltalán.

A mély lelki nyomot hagyó Föld-napi ünnepség egyetlen mozzanata azóta is töprengésre késztet: az élőláncszertartás zöld ornatúsbba öltözött láncszemei, az osztályok képviselői vajon kinek adták át a Föld-anyának szánt rövid üzeneteket, valamint tablóikat, verseiket és rajzaikat, s miként jutottak el ezek az üzenetek Földanyához? Mint ahogy az a kérdés sem hagy nyugodni jó ideje, hogy érkezett-e valami válasz – ha más nem, hát legalább tértivevény vagy *reading confirmation* formájában – a küldemények címzettjétől?

Ma sem tudok erről semmi biztosat mondani. De erre a rituális üzenősdire magára mégiscsak van valami magyarázatfélém, mégpedig egy analógia képében. Még a hetvenes években, egy korai angliai utazásom során elmentem – talán azt is mondhatnám, hogy elzarándokoltam – a londoni Highgate Temetőbe Marx Károly sírjához. Odaérve észrevettem, hogy a síremlék tömbjének tövében papírlapokat tartalmazó kosárkák állnak. Kíváncsiságom erősebbnek bizonyult a kegyeletnél. Tanulmányozni kezdtem a papírszeleteket, amelyekről hamarosan sikerült kiderítenem, hogy szovjet turisták, szervezett csoportokban a sírhoz járuló Inturiszt-zarándokok Marx Károlyhoz címzett üzeneteit tartalmazzák, természetesen orosz nyelven, részben jókívánságokat, a köszönet és hála szavait, részben büszke beszámolókat a kommunizmus építésében elért szovjet eredményekről. Valamint kéréseket is, éppen a kommunizmus mihamarabbi eljövételének tárgyában: a „drága Marx elvtárs” járjon közbe a folyamat felgyorsítása érdekében. Hogy kinél, a gondviselés miféle mindenható hatalmánál járjon közbe a tudományos szocializmus messiása, ez az ateista paraklétosz, persze nem vált világossá az üzenetekből. Én óvatosan a Történelmi Szükségyszerűsége tippeltem – hátha lehet vele beszélni.

Hogy vette-e az üzeneteket Marx Károly, nem tudom. Kommunikációs szempontból persze jobbak voltak az esélyei Földanyánál: vele szemben ő élő személy (volt), ráadásul iskolázott ember, aki bizonyítottan tudott írni-olvasni, több nyelven is – bár oroszul, hírlík, nem.

De hát nem is ez a lényeg, jöttem aztán rá. Racionalista bakafántoskodás mindez – hinni kell inkább, hinni, hogy az üzenet eljut a Földanyához, a levél Marx Károlyhoz, az ima az égbe. Mert igenis eljut, és a közbenjárás iránti könyörgés meghallgattatik. Még az ózonlyuk, az ezer sebből vérző Földanya sebeinek legszörnyűbbike is begyógyul, amint erről a Magyar Narancs tudósított, 2002. november 14-i számában:

Szegeden az újszegedi Szent Erzsébet-templomban 2002. 11. 09. este hat órakor szentmise lesz, melynek szándéka, könyörgés az Úrhoz, hogy az ózonréteg tovább javuljon, gyógyuljon.

1999-ben Szegeden a Dómban bemutatott szentmisén imádkoztunk, kértük Isten kegyelmét, hogy az ózonrétegben lévő károsodás múljon el, hogy a nap sugarai életető erőt adjanak. (...)

Isten meghallgatta kérésünket, letekintett kegyelmével. A kutatók mérései alapján változás látható az ózonrétegben, ezért tovább imádkozunk, kérjük Isten bocsánatát, kegyelmét, hogy könnyörüljön rajtunk. (...)

Tovább szándékozunk könyörögni, imádkozni, minden hónap második szombatján este hat órakor Szegeden, az újszegedi Szent Erzsébet-templomban, ahol szentmise lesz bemutatva az ózonréteget.

Teljes a siker: amíg tíz éve minden média az ózonlyukról kárált reggeltől estig, ma már hírért sem hallani. Az új hit, az öko-vallás bizonyította hatékonyságát, mint láttuk, nemzetfenntartó keresztény változtatásban is. De a törzsökös ősmagyar változat sem tétlenkedik: akcióba lendültek, s igen hatékonyan mozdítják előre a természet védelmének ügyét az ökotáltosok, ökosámánok, ökoregösök is. Nyilván mind egyetértenek a Bayer Hungaria (ez, gondolom az aszpirines társaság) szponzorálta 2005-ös Természetvédelmi Fotókiállítás – egyébként meglepően világias szellemű – felhívásával:

A természet védelme nem fennkölt gondolat, hanem a modern emberi látásmód elengedhetetlen része. Elmulasztása nemcsak súlyos vétek, hanem végtelenül kínos is!

Senki sem lehet divatos és modern, ha környezete védelmére nem fordít legalább annyi figyelmet, mint saját külsejére, ápoltságára, ruházatára.

Mint minden vallásos nyelvezetnek, az öko-vallásnak is megvannak a szent szavai, azok a varázsigék, amelyek hangoztatása meghátrálásra készíti a világban elszabadult környezetpusztító Gonoszt. Ilyen maga az öko- és édestestvére, a bio- előtagok, a természetes és a természet, a környezet és persze maga a környezetvédelem szavak. Mint múltkori cikkemben, a biorasszizmusról, a mangalicáról és a „genetikailag tiszta, ősi magyar tönkölyről” szólván jeleztem, ezek a szavak a „tiszta” és „egészséges” dolgokat jelölik, szemben a „tisztátalan” és „beteg” dolgokkal, a gyilkos hamburgerrel és a mocskos cigányokkal. (Közbevetőleg egy magyar-japán – rokon népek! – tönkölyös ételkülönlegesség az Angyalok Étterme 2006. februári kínálatából: *Füstölt tofus tönkölymetélt süttőtökszalmával.*)

Az ökovarázsigék szokásos szövegkörnyezete egyrészt vallási: az V. Földanya Dalfesztiválon (Gutenberg Műv. Otthon, 2002) a „kozmi-kus trubadúr”, a „jógamami” és a „sámán dalnok” fellépését a hirdetmény szerint „biotombola” kísérte, a 2006-os Szent Mihály-napi búcsún (a XIII. ker. Babér téri templom előtt) „környezetvédelmi fantasztikus mesejátékot” nézhettek meg az érdeklődő búcsújárók (*Mese Púpajáról aki felfalta a világot* volt a címe).

Ezek a varázsigék automatikusan pozitív érzelmi azonosulási reakciót váltanak ki, a „jó” magától értetődő szinonimáiként funkcionálnak. Racionális tartalmuk így a nullával egyenlő, azaz használatuk üres rizsa, jelentésük merő maszlag. Felhívó erejük viszont jelentős, olyan, amilyen egy jó tizenöt évvel ezelőtti, azóta lecsengett maszlag-divatban a „lézeres”, „komputeres” és „digitális” (szemvizsgálat, látásjavítás, színkeverés, betűmetszés, stb.) szavaknak volt. Így érthető, hogy nem csupán a Földanyának, hanem a potenciális vásárlóknak címzett üzenetekben, azaz a reklámban is kötelezően szerepelnek. Jobbat vesz, még ha drágábban is, aki azt veszi, ami *bio-*, *öko-*, *természetes* vagy *környezetbarát*, legyen az élelmiszer (például „bio karácsonyi mézes sütemény” és „bio beigli”, ami a Hollán utcai Naturland Gyógyfű és Bioboltban volt kapható 2005 karácsonyán, „alternatív édesítők” társaságában) vagy szolgáltatás („Antinikotinos terápia, 26 perc alatt egyszersmindenkorra leszoktatjuk a dohányzásról biorezonanciás kezeléssel. 5000 Ft, több helyen is, pl. az Óbudai Szakorvosi Rendelőben. Bejelentkezés a 06 70 2719867 telefonon.” – Hirdetés villanypóznán, 2005-ből, az Óbudai temetőnél).

És a legújabb, tavaly nyári fejlemény, biorizsa és biomaszlag csúcsteljesítménye, járdára kitett reklámtáblán: „Barnuljon a NAP természetes erejével BIOLÁRIUMUNKBAN Radnóti M. u. 2.” Ne járjon csövek közé, ne fűröszse testét mesterséges sugárzásban, jöjjön inkább hozzánk, ahol kifeködhet a napra. Kicsivel többbe kerül, mint a szolárium, de megéri, hiszen EZ ITT A BIOÖKOBLABLA HELYE.

Várom, már nagyon várom az első *ökotemető* megnyitását. Ide majd azok temetkeznek, akik természetes halállal haltak meg.

Vagyis hát biohalállal.

Magyar Narancs, 2011. április 28.

Földanyánk ezer sebe

A bioszentimentalizmustól az ökofeudalizmusig

Kapirgáljunk még egy kicsit *bio-* és *öko-*ügyekben!

„Japánban azért volt földrengés és cunami, mert a *British Petrol* a Mexikói-öbölben meglékelte a Földet” – világosított fel a napokban egyik régi barátom, felsőfokú végzettséggel, tisztos intelligenciahányadossal rendelkező hölgy. Hát igen. Újabb seb üttetett Földanyánkon, az ezeregyedik, s kifolyt rajta – bele az öbölbe – drága vére (a nyersolaj), mire Földanya a rettenetes fájdalomtól görcsbe rándult, még a tengelye is odább tolódott – és mindezzel, mellékesen, hazavágta a fukusimai atomerőművet.

Egyáltalán nem „mellékesen”, hanem segélykiáltásképp, sőt utolsó figyelmeztetésül, tesszük hozzá mi, ökoszentimentalisták, akiknek a szíve vérzik (bár nem nyersolajat) a Földanyáért. Arra persze már nem szívesen gondolunk, hogy a Mexikói-öbölben az ezer(egy) sebből évtizede folyó nyersolaj – a csővezetékek, tartályhajók és olajfinomítók közvetítésével – végül benzinként végzi, mégpedig az autók, *a mi autónk* benzintartályában, valahányszor bekanyarodunk egy benzinkúthoz (*BP* vagy *AGIP*, *SHELL*, *MOL*, *OMV*, egyre megy). Márpedig – ha az ökoszentimentalista érzés fejlett erkölcsi érzékkel párosul bennünk –, be kell látnunk, hogy ez bizony *bűnrészesség*. Hiszen ha megszabadulunk autónktól, és nem tankolunk, megszűnik a kereslet a benzinre, s ha nincs kereslet, nincs kitermelés, s kitermelés híján üzemi baleset, azaz környezeti katasztrófa sincs: Földanyánk megleketlen, és a fukusimai erőmű is épségben marad (már ha hiszünk ebben az összefüggésben). S enyhítő körülményként arra sem hivat-

kozhatunk, hogy amikor tankolunk, kényszer alatt, netalán parancsra tesszük. Önként és dalolva tankolunk: én eddig legalábbis nem látam, hogy benzinkúti alkalmazottak bárkit is fegyverrel fenyegetve kényszerítettek volna a tanksapka lecsavarására.

Bizony, mi, ökoszentialisták meglehetősen skizofrének vagyunk. Háborgunk a benzingőzt okádó autók ellen – arra viszont nem gondolunk, hogy mi lenne, ha mentőautó helyett gyalog kellene eljutni infarktusunkkal a kórházba. Lelkesedünk a kerékpárért, mert környezetbarát – de nem jut eszünkbe, hogy a kerékpár alumíniumból készül, az alumínium pedig bauxitból (egyébként elektrolízissel, azaz igen-igen energiaigényes – tehát környezetszennyező – módon), a bauxitgyártás ipari hulladéka pedig az a vörös zagy, amely nemrégiben Devecser táján mart véres sebet Földanyánk bőrén. A megoldást is attól a technikai civilizációtól várjuk, amelynek a kialakulásában és globális térhódításában egyébként minden rossz gyökerét látjuk: a fúziós energia, a vízzel hajtott gépkocsi és hasonlók eljövetelebe vetjük reményeinket. Közben persze semmi sem jó nekünk, ami technikai megoldás: a vízierőmű tönkreteszi a tájat, a szélerőművek megzavarják a költöző madarak vonulását, az atomerőmű rettenetesen veszélyes, a szén-hidrogén-alapú energiatermelés pedig – rég tudjuk – rontja a levegőt, melegház-effektus, globális felmelegedés stb. szerepel a bűnlistáján. (Még szerencse, hogy a szén után az olaj is elfogy egyszer.)

Azért persze szeretjük, ha jut áram a laptopunkba-mobilunkba, és ég a villany a lakásban, nem kell huszonöt wattos energiatakarékos környezetkímélő villanykörték fényénél (homályánál) vakoskodnunk. Már amikor van áram egyáltalán, éppen annyi ideig, ameddig a fenntartható fejlődéshez feltétlenül szükséges, azaz napi néhány órára – ahogy ezt egyébként ki is próbálták a szomszédságunkban, Ceausescu bölcsen öko-tudatos uralma idején. (Bár az ötlet, úgy hírlík, nem vált be, legalábbis az emberek – nyilván környezettudatosságuk fogyatékos vagy fejletlen volta miatt – berzenkedtek ellene.)

De hát nemcsak velünk, skizofrén ökoszentialistákkal van baj, hanem érzelmeink tárgyával – vagy inkább alanyával? –, a Földanyával is. Legfőképpen azért, mert ezer sebből vérezni és elpusztulni

csupán élőlény képes, a szörnyű bánásmód ellen tiltakozni pedig emberi személy tud csupán – a Földanya pedig sem nem élőlény, sem nem ember. Hogy mi hát akkor? Retorikai alakzat, hatásos metafora és propagandaszólam: kapóra jött, hogy a „Föld” főnév a nyelvtani nemmel bíró nyelvekben nőnemű (*la terre, die Erde, zemlja* stb.), s a szó patetikus emelkedettségén nagyot lök az az általános meggyőződés, hogy édesanyánkat bántalmazni igen-igen csúnya dolog, még elvetemült bűnözők, hidegvérű tömeggyilkosok is, ha senki más nem, legalább az anyjukat szeretni szokták.

Egyébként – éppen ökológiai szempontból – semmi baj nincs vele. A Földanyát – az általában vett „környezetet” – ugyanis nem lehet „elpusztítani”; a bolygó évmilliárdokat töltött el olyan környezettel a hátán, amelyben nem volt se fű, se fa, se virág, se levegő, se állat, se ember, s ez láthatólag nem zavarta, ezeknek az évmilliárdoknak a során nem „vérzett ezer sebből”. Mint ahogy akkor sem fog, amikor majd a maga kozmofizikai létének a végéhez közeledik, immár ismét fű, fa, virág, levegő, állat és ember nélkül. Az emberiségnek a környezettel folytatott anyagcseréje természetesen csökkentheti a maga szűkebb, faj-specifikus környezetének az emberiségeltartási képességét, de ez holisztikus szempontból semmiféle problémát nem jelent, mert itt is működik az önszabályozás mechanizmusa, a rendszer egy idő után alacsonyabb fokon működőképesen stabilizálódik. Így például a lépten-nyomon emlegetett „esztelen környezetpusztítás”, ha ennek az önszabályozó mechanizmusnak a szempontjából nézzük, éppenséggel e környezetpusztítás egyik okának, az emberiség „veszedelmes túlnépesedésének” a hathatós ellenszere: ha tetszik, ha nem, mennél inkább „pusztítjuk” a környezetet, annál többen fognak éhen halni, illetve annál kevesebben fognak megszületni, egészen addig, amíg a fennmaradó lélekszám mennyiségénél fogva nem tud akkora „pusztító” hatással lenni a környezetre, hogy ez akár az emberiség, akár fajtipikus környezete fennmaradását veszélyeztethetné. Természetesen az is megtörténhet, hogy a környezetnek az emberiséget el- és fenntartó potenciálja visszafordíthatatlanul a nullára csökken, mivel ezt a potenciált az emberiség teljesen „feléli”, és az emberi faj kipusztul. De hát ugyanez megtörtént már számtalan állatfajjal, amelynek

az eltartási potenciál minimálszintje alá romlottak le a környezeti feltevései, akár ott volt ennek okai között az embereknek az illető fajra nézve hátrányos tevékenysége, akár nem (a dinoszauruszoknak az ember nélkül is sikerült kihalniuk – vagy „kipusztítani magukat”).

Úgyhogy kár az ökoszientimentalista könnyekért, nincs itt semmi baj.

Kár a könnyekért, hiszen – ellentétben általános iskolai osztálytársam, a jeles környezetvédő Lányi András legújabb könyve címének a sugallatával – az ember *nem* fáj a Földnek. (S még ha fájna is, a Vörösmarty-vers, amelyből a cím vétetett, amúgy sem lát lehetőséget e fájdalom enyhítésére – refrénje szerint „nincsen remény, nincsen remény”).

Továbbá: azért is kár a könnyekért, mert tudjuk, hogy rábízzhatjuk a dolgot az ökoszisztéma önszabályozó mechanizmusára: mennél inkább pusztul a környezet, annál kevesebb ember születik, egészen addig, mígnem a rendszer idővel egy alacsonyabb mennyiségi és minőségi szinten stabilizálódik. Legfeljebb pár milliárddal kevesebben leszünk a Földön (volt már ilyen), és kénytelenek leszünk megenni a technikai civilizáció egészségügyi, kényelmi, luxus- stb. termékei és szolgáltatásai nélkül (ilyen is volt már, nem is olyan régen, az ipari forradalom előtt – és persze ma is sokan élnek ilyen környezetkímélő életet, pl. a hajléktalanok tízezrei). Ettől senki sem fogja rosszabbul érezni magát: aki nem születik meg, nem tudja, mit veszít (vagy nyer) vele, s akinek sohasem volt távfűtése és *smartphone*-ja, el sem tudja képzelni, milyen, ha van. Azaz nem hiányzik neki.

Akkor hát mi a baj, ha nincs semmi baj?

Kapirgáljunk egy kicsit a gyógyjavallatok körül: hogyan is lehetne elejét venni a közelgő öko-világvégének. (Az érvelés kedvéért felte tesszük, hogy lesz ilyen világvége. A fentebbiekből persze kiviláglik, hogy nem lesz – illetve lesz, de nem a melegház-hatástól, hanem attól, hogy a Nap egy szép napon felrobban, és elpárologtatja a Földet. De hát ez kicsivel odább van.)

Minden ilyen javallat rejtett előfeltevése a „kevesebben és kevesebbet”. Vannak persze, akik a „fennttartható fejlődésről” ábrándoznak, s megpróbálják elhitetni velünk (s talán saját magukkal is), hogy

egyre több ember egyre többet fogyaszthat (ez ugyebár *per definitio- nem* a fejlődés) anélkül, hogy az ehhez szükséges erőforrások kimerülnének. Egyszerű belátni, hogy a „fenntartható fejlődés” tetszetős retorikai alakzat ugyan (olajtársaságok és hasonlók pírjában remekül mutat), de logikailag használhatatlan, ugyanis fogalmi önellentmondást tartalmaz: nem kevesebbet állít, mint azt, hogy lehet egyszerre növelni az összfogyasztást, és csökkenteni az ehhez szükséges nyersanyag- és energiakitermelést, azaz egyre többet lehet kinyerni egyre kevesebből.

Ám nem sok teteje van az emberiséget felszólítani arra, hogy legyenek kevesebben és egyetek kevesebbet, különben előbb-utóbb kevesebben lesztek, és kevesebbet ehettek majd. Itt lép be az ökopropaganda apokaliptikus hevületű változata, mely az ökovilágvéggel riogatja az emberiséget, arról viszont gondosan hallgat, hogy az ökovilágvége elhárítása érdekében mit is követel az emberiségtől: pillepalackokon való tipródásnál, szelektív hulladékgyűjtésnél és biciklizésnél valamivel többet, a technikai civilizáció és a modernitás világának a feladását.

Valószínűtlen persze, hogy erre a buzdításra egyénileg és erkölcsileg megvilágosodva reagálna az emberiség. Nagyon kevesen fogják – mint Savonarola idejében a firenzeiek tették a maguk feleslegesnek és ezért istentelennek ítélt fényűzési cikkeivel – önként (és pattogós környezetvédelmi indulókat dalolva) a hiúságok máglyáira hordani autójukat, frizsiderüket, mikrohullámú sütőjüket, laptopjukat és mobiljukat.

Nyilván erőteljesebb retorikára és hatékonyabb gyakorlati készletekre lesz szükség. Valami olyasmire például, amely Csányi Vilmos professzor egy korábbi környezetvédelmi exhortációjából („Evolúciós bolondságok”. *Mozgó Világ*, 2001. január, 5. old.) olvasható ki:

Az ember, aki szerényen sapiensnek, bölcsnek nevezi magát, noha bolondok bolondja, képtelen korlátozni populációjának méreteit, képtelen megakadályozni a haszontalannak ítélt anyagok felhalmozódását, képtelen alacsony szinten tartani az energiafelhasználását, és képtelen békésen együtt élni a bioszférával, amelyből vétetett.

Ki fogja ráhúzni a jól megérdemelt kényszerzubbonyt?

És mikor?

Hát igen. Ha az emberiség ökológiai szempontból irracionálisnak látszó viselkedése „bolondság”, azaz elmebaj, akkor csupán kényszerkezeléssel gyógyítható, a bolond emberiség magától nem fog felhagyni bolondságával. Kényszert viszont csakis hatalom képes gyakorolni, globális kényszert pedig globális hatalom: az egész emberiségre nyilván csupán valamiféle globális ökodiktatúra képes ráhúzni a kényszerzubonyt.

Sokatmondó tény, hogy a humánusnak ismert Csányi professzor automatikusan alkalmaz olyan retorikai alakzatot, amelynek implikációi közé tartozik a kényszer, az erőszak és a hatalom, egyben pedig az emberiség racionalitásának a tagadása. Nincs egyedül. Más megnyilvánulások esetében sem kell sokáig kapirgálni, hogy észrevegyük: az ökológiai diskurzust olyan előfeltevések vezérlik, melyek a szabadság helyett a korlátozást, az egyéni döntések helyett a közösségi tilalomfákat, az egyenlőség helyett a hierarchikus tekintélyuralmat tartják alkalmazandónak, követendőnek és üdvöztetőnek Földanyánk megóvása érdekében.

Amiből könnyen extrapolálható a diadalmas ökológia csúf antiutópiája is. Ha a megátalkodottan környezetét pusztító emberiség szép szóval nem győzhető meg, majd megy a dolog erőszakkal – és ez csakis az egyén szabadságát korlátozó hierarchikus rend keretében lehetséges. Kevés a benzin ahhoz, hogy bárkinek (elvben mindenkinek) lehessen autója? Majd mi, itt a hierarchia csúcsán, észszerűen elosztjuk ezt a keveset, és megszabjuk, ki mennyit kaphat belőle. Persze nekünk elengedhetetlenül szükségünk van autóra, hiszen másként nem is tudnánk bölcs ökouralmunkat gyakorolni – nektek odalent az egészséges és környezetbarát bicikli is megteszi.

Az ökoфеudalizmus utópiája (vagy antiutópiája) ez, s végül is ez a baj egészel – az ökoszentializmus igen jól használható ideológiát kínál egy eljövendő hierarchikus uralom legitimálására. Elég régen kitalálták egyébként. Jó néhány évtizede T. S. Eliot, az *Átokföldje* szerzője, amúgy a huszadik század alighanem legjelentősebb angol nyelvű költője, *Idegen istenek után* (After Strange Gods, 1934) és *A keresztény társadalom eszméje* (The Idea of a Christian Society, 1939) című könyveiben írt a természetet a maximális haszon érdeké-

ben kizsaroló modern nemzedékről, amelynek leszármazottai drágán fognak megfizetni ezért. A megoldás: végre tudomásul kell vennünk, melyek azok a feltételek, amelyek mellett Isten megengedi nekünk, hogy ezen a bolygón élhessünk. Ehhez pedig rend és tekintély szükséges, közelebbről a középkori keresztény társadalom építményének restaurálása.

(Ebben a szép új világban persze, jegyzi meg Eliot az *Idegen istenek* utánban, értelemszerűen „nem kívánatos fölös számú szabadgondolkodó zsidó jelenléte”).)

Magyar Narancs, 2011. május 19. és 2011. június 9.

Szövegkörnyezetszennyezés

Irodalmi szövegek tájékán kapirgálunk ezúttal. S hogy címünket is megmagyarázzuk: azzal foglalkoznánk, hogy az irodalmi szövegek környezete (a szöveget előállító és életben tartó technikai apparátus: a kiadói szerkesztő, a kézirat-előkészítő, a nyomdai szedő és a korrektor, de a szöveg fogyasztói: a professzionátus és a laikus értelmező, azaz az irodalomtudós és az átlagolvasó is) miként szennyezi a szövegeket – vagy, szelídebben fogalmazva, miképp szemetel bele a szövegekbe. Tehát nem a szövegek okozta környezetszennyezésről lesz szó. (Bár egyesek szerint van ilyen, az úgynevezett szellemi környezetszennyezés – legalábbis kölcsönösen ezzel vádolják egymást baloldaliak és jobboldaliak, „mutáns kommunisták és liberálisok” egyfelől, „nemzeti, keresztény elkötelezettségű magyar tudósok, politikusok és polgárok” másfelől – az előbbieket az utóbbiakat kevés, az utóbbiak az előbbieket viszont teljes joggal, állítja meggyőződéssel Hankó Ágnes a *Magyar Demokrata* 2002. szeptember 19-i számában.)

Nos, nem ezt, hanem ennek ellenkezőjét: a környezet okozta szövegszennyeződést kapirgáljuk meg ezúttal; azt, amit szakmai körökben hagyományosan *szövegromlásnak* neveznek.

Minden emberi tevékenység szükségszerű kísérője a tökéletlenség, s ennek következménye, a hiba és a tévedés („csak az nem követ el hibákat, aki nem dolgozik”, mentegette a létezőszocialista rezsim fogyasztósságait annak idején Kádár János ezzel az amúgy ontológiailag és logikailag egyaránt kikezddhetetlen igazságot rögzítő közmondással), s ugyanez a hibák és tévedések megelőzését, illetve kijavítását célzó

igyekezetre is áll. Hibázunk, aztán a hibákat javítgatva újra hibázunk, kijavítunk egy régi hibát és két újat teszünk a helyébe. Így van ez az irodalmi (és minden más) szöveg hagyományozódása során is. Az első hibákkal maga a szerző szórja meg kéziratát, s ehhez már az „eredeti” változat, az első kiadás szerkesztői, kézirat-előkészítői, szedői és korrektori is derekasan hozzáadják a maguk újabb hibáit (miközben esetleg épp a kézirat hibáinak kijavításán fáradoznak). A későbbi kiadások közreműködői azután – szerencsés esetben – részben vagy – ritka eset – egészében kijavítják ezeket, de azon az áron – és ezt az árat a jelek szerint minden esetben meg kell fizetni –, hogy munkájuk során újabb hibákkal ajándékozzák meg a szöveget. A kritikai kiadás is hiába nyit szakmai ösztüzet a szöveg hibáinak hadára – a tisztító szándékú beavatkozás elkerülhetetlenül bele is piszkít a szövegbe.

Ennek a végzetserű szövegromlási folyamatnak nyilvánvaló tünete a *sajtóhiba*. Szürke mezei változatával, a manapság különösen gyakori, gondatlanság és hozzá nem értés produkálta esetleges *szövegszeméttel* nem érdemes foglalkozni, legalábbis irodalom- vagy szövegtudományi szempontból nem. Például az, hogy Lengyel Balázs *Ki találkozik önmagával?* című kötetében (Széphalom, 2001) *versében* helyett *vesében*, *facipő* helyett *fajcipő*, *proletár* helyett *ploretár* olvasható, és gyakran egész mondatok torzulnak teljességgel érthetlenné az ilyen sajtóhibáktól, ez még viccesnek sem igazán vicces, a kiadói munka jellegére viszont sötét árnyékot vet. De hát ez csupán erkölcsi vagy közgazdasági szempontból érdekes, azaz nem nagyon.

Tanulságosabbak, egyben mulatságosabbak (azaz a horatiusi *utile et dulci* általunk mindig szem előtt tartott kíváncsnak inkább megfelelnek) a magyar irodalom klasszikus sajtóhibái, gyakran kiadásról kiadásra öröklődő gyöngyszemei. Ezekből a csemegékből – mint Tamás Attila megállapítja a témát érintő egyik recenziójában (Alföld 50. évf. 6. sz.) – minden irodalmárnak megvan a maga bőséges anyaga, amelyből hozzátéhet az Arany-versben *földre hengerelve* alvó kuvaszhoz, a Petőfinél *gyepes hangon* furulyáló juhászhoz, a – feltehetőleg apokrif – *Szarnyalás* Toldalagi-kötetcímhez és társaikhoz. Vagy éppen a híres-hírhedt példához, amelyet Kelevéz Ágnes elemzett Babits Mihály költészetével szövegtudományi szempontból foglalkozó 1998-as

könyvében. Az *Esti kérdésnek a Herceg, hátha megjön a tél is!* című Babits-kötetben először kinyomtatott szövegébe sikamlós sajtóhiba csúszott be, a vers 24–26 sora ugyanis így jelent meg: *állj meg a sarkokon csodálni restül / a távoli utcák hosszú fonalát, / az utcalányok kettős vonalát.* Babits később minden keze ügyébe került példányban az *utcalányok*-beli y-t gondosan g-re javította, lévén, hogy ő eredetileg az *utcalángok* kettős vonalára gondolt, esze ágában sem volt prostituáltak sorfalának fürkészésére buzdítani olvasóját – illetve magamagát, ha az ún. önmegszólító verstípusba soroljuk a költeményt, márpedig oda kell sorolnunk. (Az *utcalángok* egyébként remek költői lelemény a közhelyes *lámpák* helyett, s tárgyszerűen tekintve is pontos: akkoriban az utcákat gázlámpák szegélyezték, amelyekben gázláng égett.)

Nos, Tamás Attilától felbízattván hozzátennék három példát a magam – bőséges, nem bőséges – anyagából az eddigi példákhoz. Közülük kettő idegen toll – nem én akadtam rájuk –, a harmadikra viszont én találtam, joggal ékeskedem vele.

Az elsőn Márai Sándornak, a kaliforniai nyelvi-kulturális elszigeteltségében a maga anyanyelvi köldökszínórját Arany János olvasásával karbantartó emigráns-remetének akadt meg a tekintete, éppen a napi rendszeres karbantartás során. 1951-es *Naplójából* idézek: *Romeo and Juliet.* – *Mercutio lírikus monológia Mab királynő varázslatáról.* Aztán ez a szakasz Arany fordításában. Bűbájosabb és varázslatosabb nem lehet írás, mint ez a néhány zengő sor, Arany átiültetésében. A szedő magyar nyelven csinál néhány leiterjakabot. Mab királyné „szeretők ágyán” vágtat keresztül dióhéj-kocsijával... Shakespeare-nél (és nyilván Aranynál is) a „brain”, az agy, amelyen a tündérkirályné kocsija áthalad. (Ami a *Naplóból* kimaradt 1950–1951–1952. 207. old.)

Hát igen. Az angol eredetiben (mármint modern angol kritikai kiadásban, hiszen hogy mi az „eredeti”, annak – mint a fentiekből, remélem, kiviláglott – csupán a Jóisten a megmondhatója): *this state she gallops night by night / Through lovers' brains, and then they dream of love.* Ez bizony *brains*, azaz „agyak”; a kortárs-újrafordító Mészöly Dezső is így olvassa: *Ezzel hajt át Mab szeretők agyán – / S az álmuk éjről-éjre szerelem.* Viszont az Arany-kiadásokban, például a Franklin-Társulatéban a háború előttről, de a modern kritikai kiadásban is, makacsul *ágyán*

a szóban forgó szóalak: *Így vágat éjriül éjre, szeretők / Ágyán keresztül: s álmuk szerelem*. Egyetértünk Máraival, igen valószínűtlen, hogy Arany ezt elnézte volna: *brain*ből sehogy sem lesz *bed*, azonkívül az *ágyán* rendes jambus (az ötös-ötödfeles jambikus shakespeare-i *blank verse* alaptagja), szemben az *ágyánnal*, ami nem. Ki nézte el hát és mikor? Vagy mégiscsak Arany nézte volna el? Ha tudja valaki, szóljon, kérem.

Következő szövegkörnyezetszennyezési példám is Arannyal kapcsolatos, tudós barátom, Dávidházi Péter pécázta ki egy 1984-es recenziójában. Reviczky Gyula *Arany mint humorista* című esszéjében (1874) idézi Arany *Emlékiül* című versének záró sorait, a költő szomorkásan lemondó önjellemzését: *Ember ő is, törpe, gyenge; / S tán becsét is, ha csalódnál, / Alább tennéd ... a valónál*. Miért, miért nem, az utolsó előtti sor Reviczky Összes műveinek 1944-es kiadásában már kissé megváltozott formában jelent meg, mint ahogy utána az 1969-es Reviczky-válogatásban, majd évtizeddel később a Dávidházi recenzálta kritikátörténeti szöveggyűjteményben (*Irányok. Romantika, népiesség, pozitívizmus*, 1981) is: 1944-től *becsét* helyett *pecsét* áll, s öröklődik az egymást követő kiadásokban. Azaz ennek a szövegváltozatnak az értelmében a vers hölgy-címzettjének (kiléte ismeretes: Bethlen Miklósnénak hívták), meglehet, nem a költő *becsét*, hanem a *pecsét* kell alább tennie (persze csupán csalódás esetén).

Megállnék itt egy kurta reflexióra. Ez a sajtóhiba is – miként a *Rómeó és Júlia*-beli Mab királyné-monológjában a *szeretők ágyán*, mely a *szeretők agyán* (Shakespeare-nél: *through lovers' brains*) helyére tolokodott az Arany-fordítás szövegében – az ún. banalizációs irányú szövegromlásra példa: a szöveget nyomtatásra vagy újranyomtatásra előkészítő szerkesztő a ritkább és kevésbé magától értetődő kifejezést mintegy automatikusan a kézenfekvőbb, gyakoribb, megszokottabb, valószínűbb alakra cserélte. A „szeretők” és az „agyat” közhelyes gondolattársítás kapcsolja egymáshoz, míg az „agy” ebben az összefüggésben jóval ritkábban kap szerepet. A „becs” szó 1944-ben már ritka és archaikus szó, illetve ahol gyakoribb, ott zavaróan más értelmű szavakban és szókapcsolatokban fordul csupán elő („csecsebecse”, „becsüs”, mármint a zálogházban, stb.), míg a „pecsét” – ha ragtalan főnévként vesszük – gyakori és semlegesen köznyelvi forma.

De ha tárgyragos alaknak olvassuk, mint ahogy esetünkben a szedőtermi ismeretlen szövegszenneyező is annak olvasta, a banalizáció iránya tartalmi szempontból is érdekesnek mutatkozik. A szövegromlás eredménye itt pajzán, dévaj, sikamlós, ha nem egyenest obszcén (ebben az *utcalángok* – *utcalányok* esetével, Babits *Esti kérdésének* híres-hírhedt sajtóhibájával rokon). Így a szövegszenneyezés pszichikai forrásáról is képet kapunk ezúttal, hiszen ez a hiba, hacsak nem szándékos huncutkodás gyümölcse, szabványos freudi elszólás: a szedő cenzorjának figyelmét kijátszották tudatalattijának elfojtott szexuális tartalmai (közérthetőbben: a pizkos fantáziája).

Banalizáció esete a harmadik példám is a szövegromlásra, melyre – legjobb tudomásom szerint – én figyeltem fel először. 1921-ben Kosztolányi lefordította Joris Karl Huysmans *A rebours* (1884) című regényét, a kora modernizmus programművét, „a dekadencia breviáriumát”, ahogy a francia mester egyik angol híve és méltatója, Arthur Symons költő és esztéta nevezte. A fordítás, s még inkább címe, *A különönc*, hamarosan kihullott az irodalmi emlékezetből: aki hivatkozott később a könyvre, francia címen emlegette, vagy saját címfordításával utalt rá. Például Szerb Antal, aki „A dekadensek” (1941) című esszéjében az eredeti cím értelmével jól összhangzó „Visszajáról”-t használta, majd utoljára *A világirodalom történetében* (1941) „Fonákjáról” címen említette a regényt; vagy később Dobossy László, aki 1963-ban megjelent összefoglalásában, *A francia irodalom történetében* „Visszajára” formában adja meg magyarul a címet.

Ám ha valaki fellapozza „A dekadensek” újra kiadott változatát Szerb Antal 1948-as esszégyűjteményében, meglepve tapasztalhatja, hogy *A varázsló eltört pálcját* első kiadásában – mint ahogy az 1961-esben is – a Huysmans-regény itt már *Visszajáró* címen szerepel, s a későbbiekben mások is ezzel a címmel, *Visszajáró*ként hivatkoznak rá, én legutoljára Bodnár György Kaffka Margit-monográfiájában (1991) találkoztam ezzel a címváltozattal.

Ígen, a „visszajáról”-t, ezt a szokatlan, első pillantásra nehezen érthető szóalakat, valaki valamikor a gyakoribb és érthetőbb „visszajáró”-nak olvasta, s azóta is ebben a formában jár vissza kísértetként (ha olvasóim megbocsátják nekem ezt az alacsony becsű szellemességet). Hogy ezút-

tal miféle elfojtott tudattartalom törte át a freudi cenzort, erre nézvést csupán találgathatunk: netalán valami kinnlevőség, egy nagyobb összegből neki *visszajáró* pénz gondolata birizgálta a szedő tudatalattiját?

Tanulság? Van tanulság, bár eléggé lehangoló. Hiába vívja ugyanis a maga örök harcát a szövegromlás ellen a szöveg gondozója, munkája szükségképp kudarc vagy – legyünk kegyeletesek – félsiker: miközben tisztítja a szöveget, szennyezi is. A mű „eredeti”, „igazi”, „autentikus” szövegét helyreállítani és egyszer s mindenkorra rögzíteni igyekvő filológus lidércfényt kerget, a szöveg már létrejött pillanatában is romlott, s azóta is romlik, mégpedig a természeti törvények szigorú szükségyszerűségével, ha a fene fenét eszik, akkor is.

Persze pozitívan is viszonyulhatunk a dologhoz. Dobjuk el a „romlás” szót, beszéljünk inkább „változásról”, s örvendezzünk, hogy az irodalmi szöveg a maga „igazi” és „végleges” alakjának hullamerevsége helyett az örök alakulás (azaz az élet) állapotában – pontosabban: folyamatában – leledzik. S fogjuk fel mindezt a folklór módjára: az irodalmi szöveg kézről kézre, kiadásról kiadásra jár, s közben alakít rajta, újabb és újabb változatokban írja újra a szövegkiadás technikai esetlegességeinek burkában megbúvó kollektív kreativitás.

És hát ugyanez a kollektív kreativitás, az olvasók befogadói munkája írja újra – írja át! – ezer változatban, még ha ennek írott-nyomatott nyoma nem marad is, az irodalmi szöveg jelentését, a mű értelmét és közlendőjét. És az olvasót hiába próbálja ebben korlátozni és a „helyes” értelmezés felé terelni az irodalomtudomány szakmai hatalma és az irodalomtanítás oktatói tekintélye. Ő bizony, ha neki úgy tetszik, az *Ejh, dönts d a tőkét*-kezdetű József Attila-verssorból a burzsoázia hímvirú képviselői címére intézett kasztrációs fenyegetést olvas ki – azaz anarcho-femino-terrorista üzenetet. Vagy, teszem azt, az *Anyám tyúkja*ban Petőfiék bensőséges természetközelségének, sőt korukat messze megelőzően fejlett környezettudatosságuknak lírai bizonyítékát látja – azaz ökoszentialista költeményként olvassa.

Ami szíve joga, szögezem le sietve.

Magyar Narancs, 2011. július 14. és 2011. július 28.

Goethe árnyékában

Az ávós lírikus esete a stazis írónővel

Ha nyelvet tanul az ember, eljön a pillanat, amikor a keserves munka szinte észrevétlenül átadja a helyét az örömteli szórakozásnak. Ját-szadozni kezd az ember a megtanult szavakkal: ízlelgeti hangzásukat, nyomába ered történetüknek, szójátékokat facsar hangtestükből és jelentésükből. Azaz nem csupán ismeri, hanem immár *szereti* is őket.

Legalábbis az érdekesebbjét, mint amilyen például az angol *serendipity* főnév. Ahogy mondani szokás, nincs pontos magyar megfelelője, az Ország-h-szótárban is zárójelbe tett körülírás adja meg hozzávetőleges jelentését: <képesség értékes dolgok találására ott, ahol ez kevésbé valószínű>. A *serendipity* továbbá ún. kreált szó, azaz tudjuk, ki alkotta meg, s azt is, hogy miből és miként alkotta meg az illető, aki történetesen Horace Walpole volt, a *gothic novel*, a pszichohorror-rém-regény (*Az otrantói várkastély*, 1764) szabadalmaztatója.

De erről majd egy másik alkalommal. Ideje rátérnem arra, ami erre a kis nyelvi bevezetőre alkalmat adott: minapi *serendipity*-élményemre.

A betűs szerzők birtokomban levő könyvei között keresgéltem, amikor András László *Angol leíró nyelvtana* és Ivo Andrić *Híd a Drinánja* közül (nálam szoros betűrend van) kihúztam egy karcsú kötetet, amelyre egyáltalán nem emlékeztem: Andrassy Lajos *Osztik a köd* című versgyűjteményét, mely 1959-ben jelent meg Szegeden. A szerző neve sem mondott nekem semmit.

Ami biztos, az biztos, átpörgettem a kötetet. Nem volt benne semmi érdekes. Már tettem is volna vissza a helyére, amikor megakadt a

tekintetem a 46. oldalon kezdődő vers címén. Egy név volt ez, mégpedig igen ismert név: a pártosan, egyszersmind szerelmesen vallo-másos vers – amúgy szörnyű klapancia, olyanok vannak benne, mint „tág-határba-nyíló holnapért”, vagy „tákoltt függönyök lehullanak” – a Christa Wolf címet viseli.

Csak nem? Christa Wolf, a hajdani NDK ellenzéki regényírója, a kortárs német irodalom világszerte ismert és elismert kiválósága lett volna ennek az elvtársiasan szemérmes vallomásnak a címzettje?

Nos, nagyon úgy fest, hogy „igen” a válasz. A *serendipity* hozzásegített egy apró irodalmi felfedezéshez: eddig nem tudtuk, hogy egy német prózaíró és egy magyar költő pályája keresztezte egymást egy pillanatra, s ennek a pillanatnak magyar irodalmi lenyomata maradt.

A helyet és az időt is tudjuk: Andrassy versének a végén a „Weimar, 1958. április 12.” keltezés áll. Némi kapirgálás árán megállapíthatjuk, hogy felelős, felnőtt emberek találkoztak Goethe városában. Christa Wolf 1929-ben született, 1958-ban huszonkilenc éves, ekkor már két gyermek anyja, az 1928-as születésű Andrassy Lajos ebben az évben tölti be a harmincat.

Viszont mindketten pályakezdők. Christa Wolf egy ideje könyvkiadók munkatársa, irodalmi lapok szerkesztőségében dolgozik. Íróvá csupán 1961-ben, három évvel kettőjük találkozása után megjelent könyve, a *Moskauer Novelle* (Moszkvai novella) avatja. Andrassy 1955-től publikál itt-ott verseket, de első kötete, a Christa Wolfhoz írott költeményt is közreadó *Oszlik a köd*, 1959-ben jelenik meg.

Felfedezésünk értékéből persze sokat levon a két szerző szembetűnő súlycsoportkülönbsége. Christa Wolf pályáját szükségtelen rekapitulálnunk, viszont a lényegében teljesen elfelejtett Andrassy Lajos költői működéséről tanulságos lehet néhány szót szólni. Költészete 1956 után bontakozott ki, nagyjából annak a harcosan pártos szellemnek a jegyében, amelynek az 1958-as *Tűz-tánc* antológia költői adtak hangot, bár az övékénél összehasonlíthatatlanul kezdetlegesebb költői szinten. (Később fel is panaszkolt, mégpedig versben, hogy kihagyták a dologból: *Tűztáncosokból, mint költő, talán, ha kimaradtam: / kamasz-lárvából mára – látjátok – kiszakadtam.*) „Támogatott” költő volt, kötetei rendben követték egymást, hamarosan rangos fővárosi kiadó,

a Szépirodalmi gondozásában, egészen a rendszerváltásig. Nemigen olvasták őket. Utolsó versgyűjteménye 1998-ban jelent meg, már nem Budapesten, hanem Szegeden, nyilván a rangvesztés és lefokozás jeleként. 2007-ben hunyt el, nagybeteget, megvakulva.

Életrajzának egyéb tényei viszont kellemetlen árnyékot vetnek a goethei pillanatra, a szocialista magyar Werther weimari találkozására az akkor még hasonlóan elkötelezett NDK-s Lottéval. A munkáskáder Andrásy ugyanis a jelek szerint igen tartós munkakapcsolatban állt a „szervekkel”. Az ötvenes évek elején tényleges állományú ÁVH-tiszt volt (később, jóval 56 után, el-eldicsekedett azzal, hogy már Rajk László kivégzésénél is jelen volt biztosítótisztként). 1957-től lelkes munkásőr stb. Alighanem ilyen jellegű irodalmon kívüli érdemeiért tolják alá a *Tiszatáj* főszerkesztői székét 1964-ben, amelyet azután majd 1969-ben húznak ki alóla, közfellelegzéstől kísérve.

De a weimari találkozásra vetülő árnyék, sajnos, nem volt egyoldalú. Christa Wolf – amint ez 1993-ban kiderült – egy évvel később, 1959-ben, azaz éppen akkor, amikor a hozzá írott vers megjelenik Andrásy első kötetében, a Stasi „társadalmi munkatársa” lesz, s marad is – nem tudjuk, hogyan, miért, miféle meggondolásból, s miféle kényszerek következtében – 1961-ig, amikor, állítólag azért, mert használhatatlannak találták, megszüntették vele a munkakapcsolatot.

Azaz, akárhogy forgatjuk a dolgot, két „tégla” találkozott Weimarban azon a tavaszi napon. Mindkettőjükre áll, amit Andrásy írt meg *Munkásőrségben* című versében (ez is az első kötetében található). Igaz, ő még nem tudta, hogy a „tégla” szó miféle jelentésváltozáson fog idővel átesni, s hogy verse értelme ezért miféle akaratlan iróniával fordul majd önmaga ellentétébe:

*Acélkék-ezredeknek harci-véd falában
vagyok a téglá, egy a sok között,
kiket a kormos-véres éjszakában
a kín-kohó acélba öltöztött...*

.....

*S akikben kín, se vád, sem átok,
s a bosszúvágy se szántott árkot
tömeghalálnak: – tévelygők mögött;
a hús-acélnak harci védfalában
vagyok a téglá: – egy a sok között!*

Magyar Narancs, 2011. november 3.

Hommage à l'Abbé Barruel

Van egy látható és egy láthatatlan világ. A látható (újságban, rádióban, televízióban, interneten megtekinthető) világban a nyilvánosság fénye világítja meg a történeteket, amelyek javarészt esetleges jellegűek, vagy ha nem, akkor legfeljebb korlátozott érvényű és viszonylag kis hatótávolságú oksági-szükségyszerűségi láncolatokat alkotnak. Ám mindez csupán csalóka felszín, sőt gondosan kivitelezett látszat, amelyet mindannyiunk megfélemsztésére – és vesztére – hoznak létre és tartanak fenn.

Hogy kik hozzák létre és tartják fenn ezt a látszatot? A másik, a láthatatlan világ sötét erői. Gonosz célokra, az emberiség leigázására, világuralomra, minden szép, jó és igaz dolog elpusztítására fel- és összeesküdött személyek, csoportok, szervezetek, titkos társaságok. Hatalmuk jószérivel korlátlan: a színpalak mögül az egész emberiség sorsát képesek kormányozni. Ők írják a nagybetűs Történelmet, a forogatókönyvet, amelyet mi, tehetetlen bábok, az ő mindenható akaratuknak engedelmesskedve, vakon és hipnotizáltan eljátszunk, hogy ők közelebb juthassanak számunkra kifürkészhetetlen céljaik, a rejtélyes és gonosz Nagy Terv megvalósulásához.

Mindenkit persze nem tudnak megfélemsztetni és elvakítani. Mindig akadnak olyanok, akiknek eléggé éles a szemük, hogy lássanak, és eléggé gyanakvó az elméjük, hogy olvasni tudjanak a nyomokból, amelyekkel a láthatatlan világ ad, akarata ellenére, mégiscsak hírt a létéről és gonosz munkájáról. (Sőt az ilyen nyomok hiányából is képesek ugyanarra a helytálló következtetésre jutni: a láthatatlan vi-

lág olyan gondosan álcázza létét, hogy *semmiféle* hírt nem ad magáról – éppen ez létének legcsattanósabb bizonyítéka.) Ők tudják, hogy a világot, minden apró helyi részletében és nagyobb, globális összefüggéseiben egyaránt, összeesküvések irányítják: elvetemült celszövők játsszák immár évszázadok óta gyilkos bábjátékukat a mit sem sejtő, jóhiszemű emberiséggel. Jezsuiták, szabadkőművesek, jakobinusok, karbonárik, szabadelvűek, zsidók, kommunisták – látszatra nagyon is sokfélék, valójában egy követ fújnak, s már régen összefonódtak egymással. Közöttünk vannak, mindenhova elér a kezük. Színt önként sohasem vallanak, igazi arcukat csupán kivételes pillanatokban láthatjuk meg. És aki megpróbálja leleplezni őket, készüljön fel a legrosszabbra: az elbódított tömeg nem fog hinni neki, kinevetés, üldöztetés, vértanúság lesz a sorsa, kiközösítik, és paranoiás tévképzetek rabjaként bolondokházába zárják. Hacsak nem szerez magának hívkört, mégpedig jelentős számban – ilyenkor a tévképzete, mely az ő szemében persze megnyugtató alapokon álló, bizonyított *teória*, akár az államrezon rangjára is emelkedhet, s magától értetődő igazsággá válik egy egész nemzet számára (lásd pl. Hitler, a zsidók és a Harmadik Birodalom).

Nem sikerült megtéveszteni azt az embert sem, aki felfedezte és bebizonyította, hogy ilyen összeesküvés műve volt, titkos társaságok ördögi tervében fogant meg az emberiség ártatlanságának második elvesztése, a modernitás korszakának (freudi értelemben vett) ősjelene, az újkori Európát ránk szabadító végső bűnbeesés: a nagy francia forradalom is.

Augustin Barruel abbének hívták az illetőt, az első nagy történelmi *conspiracy theory* (összeesküvés-elmélet) megalkotóját. 1741-ben született, tizenöt évesen lett a Jézus-társaság noviciusa. Rendjének feloszlata, 1773 után, mindenestül irodalmi munkásságának szentelte energiáit: egyházvédelmi traktátusok és a felvilágosodás eszméivel vitatkozó tanulmányok kerültek ki a tolla alól. Az 1789-es év Párizsban érte, így közelről figyelhette meg a franciaországi változásokat. 1792-ben Angliába menekült.

Itt jelent meg 1797-ben, s aratott zajos nemzetközi sikert legnagyobb hatású műve, a *Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*.

A címében a jakobinizmus történetének áttekintését ígérő monumentális „emlékirat” négy kötetben, ezeregyszáz oldal terjedelemben sorakoztatja fel a bizonyítékokat: a forradalmat egy előre kidolgozott titkos tervnek megfelelően robbantották ki, s az események azóta is ezt a tervet követik. A terv végcélja: az Anyaszentegyház lelki és területi hatalmának a teljes megsemmisítése, az Oltár és a Trón megdöntése, az intézményes hatalom minden formájának az elsőprése.

Barruel sorra leleplezi az összeesküvőket, a terv kidolgozóit, a nagy hatalmú titkos társaságok tagjait: Voltaire-t és a többi ateista „filozófust” (az enciklopédistákat), a szabadkőműveseket és az illuminátusokat (a „Spartacus testvér”, eredeti nevén Johann Adam Weishaupt alapította misztikus és anarcho-kommunisztikus nézeteket valló titkos társaság tagjait). Végül a leleplezés negyedik kötetében bemutatja, miként kerültek a jakobinusok a terv birtokába, s hogyan ültetik át a tervet a gyakorlatba.

Barruel abbé könyve, ez a gigászi összeesküvés-elméleti értekezés, ha jól meggondoljuk, páratlanul paradox szellemi teljesítmény. Egy korábbi írásában, az 1789-ben közzétett *Discours sur les vraies causes de la révolution*ban (Értekezés a forradalom valódi okairól) még úgy vélte, hogy a forradalomnak két oka van. Az egyik isteni: a Jóisten a forradalom kataklizmájával a francia nemzetet bünteti bűneiért. A másik viszont emberi: az egyház és az állam ellen összeesküvést szövő „filozófusok” okozták a felfordulást. A *Mémoires*-ben viszont már csupán az emberi ok szerepel: a „filozófusok”, a szabadkőművesek és az illuminátusok összeesküvése. (Ehhez az „emberi okhoz” 1806 táján a zsidókat is hozzácsapta, amivel megvetette a „zsidó-szabadkőműves összefonódás” *conspiracy theory*jának az alapjait. Ez lesz majd a hírhedt huszadik század elejii antiszemita koholmány, a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* egyik sarktétele.)

Az „emberi ok” kizárólagos vagy legalábbis döntő szerepének a hangsúlyozása, ha meggondoljuk, furcsamód *modern* munkává avatja a látszatra szilárdan a hagyomány és a tekintély pártján álló *Mémoires*-t. Hiszen a hagyományos vallási felfogás szerint csupán egyetlen összeesküvés van, egyetlen titkos terv igazgatja a világ sorát: bármi történik, az emberek előtt rejtőzködő Isten kifürkészhetetlen akaratá-

ból történik, minden jó és minden rossz meg van írva előre a Gondviselés titkos forgatókönyvében. Barruel abbé viszont merészen kilépett ebből a világból: a *Mémoires*-ban, minden összeesküvés-elmélet példájában, az emberi akarat mindenestül átveszi az isteni akarat szerepét, és az emberi Terv mellett már nem jut hely a Gondviselésnek. Azaz műve az emberi akarat szabadságát sugallja – ami végül is belefér az akaratszabadság predestinációellenes doktrínájától, a pelagianizmustól megérintett jezsuitizmus eszmevilágába. De olyasmit is sugall, ami viszont már semmiféle keresztény doktrínába nem fér bele: az emberi akarat vezérelte emberi alkotó (és persze romboló) szellem (legalábbis potenciális) mindenhatóságát. És ez ugyebár *par excellence* felvilágosult eszme, az enciklopédisták sarkalatos tézise, a modern humanista emberkép elvi fundamentuma.

Azaz: eretnekség. Hát igen: amikor a tradicionalizmus elszánt védelmezője emlékét idézzük, voltaképpen egy destruktív modern előtt emelünk kalapot.

Magyar Narancs, 2011. december 15.

Hasadnak rendületlenül

Az allúzió és a bathos

*Hasadnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar! / Bölcsődtől kezdve
sírodig / Ezt ápd, ezt takard. / A nagy világon ekívül / Nincs más, amit
mivelj: / Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt enned, innod kell.* – Arany János írta át ilyenre, jól érzékelhető szatirikus nemzetostorzási célzattal, Vörösmarty Szózatát valamikor 1880 táján. (Állítólag egy akadémiai ülés feneketlen unalmának volt a gyümölcse a paródia.) Az akadémiai titkár a retorikai-poétikai kézikönyvek kíváncsimait-köteleztvényeit minden részletükben betartva űzte a gyötrelmes lassúsággal telő időt a (jelenlegi nevén) Széchenyi téri épületben. Részleges idézés révén utalt a Vörösmarty-versre, s ezzel bevonta (ma úgy mondanánk: letöltötte) a Szózat jelentésének az ő (Arany) költői szándékait erősítő vonatkozásait a maga költeményébe – ezt a poétikai eljárást, illetve eszközt nevezzük *allúzió*nak. Egyben a részleges felcserélések és behelyettesítések révén a megidézett költemény emelkedett hangütését és magasztos közlendőjét a komikus hatás kiváltása érdekében a földközeli alantasba, a triviális köznapiság világába fordította le („hasádnak” > „hasadnak”), mégpedig a stiláris lefokozás, az érületi lesüllyedés-alászállás *bathos* (görög „mélység”) néven ismert retorikai fogásának az alkalmazásával.

A szó tömegművészei, a média szorgos munkásai manapság gyakran és szívesen élnek ezzel a fogással. Ám az eredmény igen gyakran felemás, sőt kínos. Az első kínálkozó asszociációnak engedelmeskedő, átgondolatlan, vak és gépies allúzió – nap mint nap tucatszám találkozunk az ilyennel – ugyanis megbosszulja magát, a megcélzott

hatásnak éppen az ellenkezőjét váltja ki: alkotóját nevetségessé teszi, önnön akaratlan *bathos*ának komikus céltáblájává süllyeszti le.

Lássunk néhány ilyen példát! Nem lesz velük nehéz dolgunk: minimális mértékű stiláris-retorikai kapirgálás szükséges, hogy fény derüljön rejtőzködő *bathetikus* lényegükre. Különösen igaz ez a nemzeti kánon költőitől allúziós célból kikölcsönzött idézetekre, úgyhogy velük kezdjük.

Érted haltak! Ezt a feliratot olvashattuk október 23-a táján a villamosmegállóban kiragasztott plakátokon, amelyekről 56 ifjú hőseinek fényképarcmásai néztek szembe a kései utódokkal. Hogy az utóbbiak közül hányan értették el a célzást, hányan tudatosították, hogy egy Petőfi-vers záró soraival kell, khm, *szemantikai interakcióba* hozniuk a felirat szövegét, ezt nemigen tudjuk megmondani. De akik „vették” az allúziót, azok közül nyilván többen is felfigyeltek ennek a szemantikai interakciónak a kockázataira, a plakát készítőinek szándékával ellentétes mellékhatásaira. *A hősoket egy közös sírnak adják, / Kik érted haltak, szent világszabadság!*, így szólnak a felirat nyomán a műveltebbek emlékezetéből felötlő sorok. Érted haltak, szólít meg a plakát – ezek szerint én, a megszólított lennék a „szent világszabadság”? Megtisztelő, ám elállnák tőle. És a nemzeti szabadság ünneplésére egyébként sem alkalmas ez a vers, hiszen szabadságvágyában annyira internacionális, hogy még nemzeti színeinket is félreteszi alkalmilag: a versben a rabszolganepek, jármukat megunván, együttesen lépnek síkra, mégpedig, jól figyeljünk!, egy szokatlan és 1956. októbere-novembere táján viszonylag ritkán látható színű lobogó jegyében, *pirosló arccal és piros zászlókkal*. A plakát bathetikus öngólt lőtt: nézőjét kinevezte „szent világszabadságnak”, és felszólította, hogy sorakozzék a nemzetköziség „piros zászlaja” alá.

Zöld gondolat bánt engemet. Komoly allúziós forgalma van ennek a világszabadságos Petőfi-versnek: a *XIII. kerületi Hírnök* című orgánium február 21-i számában megjelent interjú címe Borszéki Gyula alpolgármester szavait idézi, aki ily módon nyilván a költemény címével, az *Egy gondolat bánt engemet. ...*-tel igyekezett szemantikai interakcióra lépni. Sajnos, bathetikus eredménnyel: a kaján olvasó rögtön továbbírja az allúziót, mégpedig annak a szarkasztikus költői kérdésnek a je-

gyében, hogy netalán a *zöld ágyban, zöld párnák közt halni* meg riasztó lehetősége bántja az alpolgármester urat. De kevesebb kajánsággal és több komolysággal azt is megkérdezhetjük: ugyan miért *bántja* őt a „zöld gondolat”, ugyan mi baja van a környezetvédelem és az ökológiai tudatosság eszmekörével az alpolgármesternek, aki – amint ez a cikkből kiderül – a nagyvonalú kerületi környezetvédelmi program egyik felelőse, s mindenképp lelkes és elkötelezett híve ennek a gondolatnak.

Hát igen. Az ilyen allúzióra is áll a mondás: elsőre jó ötletnek tűnt...

Dunának, Oltnak egy a hangja. Másik kanonizált klasszikus, Ady Endre verssora. Sebő Ferenc népzenei műsorának volt a címe, idén február 18-án a Bartók Rádióban. Az utalás értelme nyilván valami pozitív üzenet lenne a Kárpát-medence népzenei örökségéről. De – ahogy allúziók esetében ez már lenni szokott – a letöltést nem szűri meg semmi, az utalás az idézett vers teljes jelentéskontextusát játékba hozza. Egyebek között az Ady-vers következő sorát, illetve ennek a sornak a jelentését, amely éppen az ellenkezőjét mondja annak, amit az idézett verssor lenne sugallni hivatott: közös népzenei örökségünk „hangja” ezek szerint nem a diadalmas élet himnusza, hanem, éppen ellenkezőleg, *morajos, halk, halotti hang*.

Gyakori eset, hogy az allúzió nem szépirodalmi szöveget, hanem más típusú kötött nyelvi elemeket hasznosít: közmondások, szállóigék, szólások, rögzült nyelvi fordulatok, közhelyek szolgálnak nyersanyagául. Hogy a *bathos* veszélye az ilyen esetekre is leselkedik, erre hoznék még néhány példát.

A temetők pótolhatatlan emberekkel vannak tele. Ezzel a szállóigével búcsúztatta a minap az ATV-ben Bánó András Garas Dezsőt, s ugyanezzel parentálta el a pap Gyöngyössy Zoltán fuvolaművészt a temetésén. Igen, szállóige, De Gaulle francia köztársasági elnöktől származik, akitől egy vele készült interjú során ezt kérdezte az újságíró: – Elnök úr, ön pótolhatatlannak érzi magát? De Gaulle felhorkant: – Pótolhatatlannak? Ugyan, kérem. A temetők pótolhatatlan emberekkel vannak tele. – Amiből, ugyebár, kiderül, hogy a mondás épp az ellenkezőjét jelenti, mint használói vélik: senki sem pótolhatatlan,

mindenki pótolható. Nekrológban alkalmazni, bizony, a *bathos* öngólja, ráadásul az elhunyt emlékét is sérti.

Cigányúton a magyar film?, olvassuk a *Heti Válasz* március 8-i számának a címlapján. A kérdés a Fliegauf-film témájára, a cigányság mai helyzetére és sorsára utal, az allúzió eszköze pedig a „cigányútra megy” szólás. Első pillantásra ez az allúzió is jó ötletnek tűnik, de némi kapirgálás árán kiderül, hogy mégsem az. Ugyanis a „cigányútra megy” kifejezés azt jelenti, hogy valaki valamit félrenyel, a falat a nyelőcsőve helyett a légcsővébe kerül, amit aztán megpróbál görcsösen felköhögni-felhörögni. Hogy mármost ki nyelte félre a magyar filmet, s ki akarja felköhögni-felhörögni, vélhetőleg azért, hogy aztán kiköphesse, erről a *Heti Válasz* szerkesztőségében talán többet tudnak.

A legszebb, legmulatságosabb, legbathetikusabb eseteket persze az önkéntelen, akaratlan és szándékában vétlen allúziók produkálják. Íme egy példa erre, slusszpoénként.

Királyok, hercegek, grófok. Ez könyvcím, Dénes Tamás, Hegyi Iván és Lakat T. Károly nemrég megjelent munkájáé, amelyben a magyar futball aranykorát írták meg. Mint a könyvbemutatón dr. Csányi Vilmos, az MLSZ elnöke elmagyarázta, királyok a Puskásék voltak (hja, kérem, Rákosi alatt még lehetett), aztán jött a hercegek kora, Albert, Mészöly, Bene és Göröcs, majd a grófoké, Nyilasi, Détári, Garaba (Kádárék alatt már csak erre futotta). Hogy mostanában mely korszakát éli a magyar futball, a kisnemesekét, a törpebirtokosokét vagy a röghöz kötött jobbágyokét, erre nem tért ki az elnök úr.

Mint ahogy a jelek szerint azt sem vette észre senki, hogy a könyv címe idézet, mégpedig a *Fel, vörösök, proletárok* kezdetű munkásmozgalmi dalból, amelynek utolsó sorai így hangzanak: *Világot megváltó szabadság / Zászlaját fújja a szél*, (a zászló színére nézve a Petőfi-vers korábban idézett sora, lásd fentebb, nyújt eligazítást) / *Éljenek a kommunisták / És a nemzetköziség!*

Arra persze gondolni sem merünk, hogy talán nagyon is észreveték, de józan óvatosságból ennek a titkos allúziónak a révén, tehát igen körmönfont módon, hívják fel a figyelmünket arra az összefüggésre, hogy mennél vadabb volt Magyarországon a kommunizmus, annál jobb volt a foci, a kommunizmus fokozatos megszelídülése vi-

szont együtt járt a foci leromlásával, a kommunizmus kimúlásával pedig a magyar futball is kénytelen volt lehúzni a redőnyt.

Akárhogy is van, ez a régi-régi orosz forradalmi dal, amely aztán a Magyar Tanácsköztársaság afféle nem hivatalos himnusza vagy indulója lett 1919-ben, további allúziós lehetőségeket rejt magában. A szerzőhármas folytathatná futballtörténeti művét, s a második kötetben megírhatná, hogyan tették tönkre a magyar futballt azok, akik nem a fociért, hanem a fociból élnek – kötetcímnek önként adódik a *Királyok, hercegek, grófok* kezdetű versszak második sora: *Naplopók és burzsoák*. És ha netalántán egy harmadik kötetre is futná az erejükből, amelyben a megoldásra, a gátló tényezők és akadályok elsöprésére, a gáncsoskodók meghátrálásra készítésére, a magyar futball újjáélesztésére tennének radikálisan hatékony, egyben profetikus hevületű javaslatot, kötetcímnek megtenné a versszak harmadik és negyedik sorában megfogalmazott hathatós fenyegetés: *Reszkessetek, mert fel-támad / Az elnyomott proletár!*

(Tudniillik, ha ez így megy tovább – fociügyben.)

Magyar Narancs, 2012. március 15.

A Giovine Italiától a Boolean searchig

Gyermekkori emlékeim között kapirgálva sejlik fel előttem (vagy bennem), valamikor az ötvenes évek derekáról, egy moziplakát. Nem is plakát volt: akkoriban a nagyobb mozik homlokzatára, arra a helyre, ahol a Toldiban vagy a Művészen manapság ide-oda dülő betűkből rakják ki az éppen játszott film(ek) címét, egy nagy, fakeretre feszített vásznat applikáltak fel, amelyen a műsoron levő film – akkoriban ugyanazt az egy filmet adta a mozi, délelőttől késő estig – címe és valamely jellegzetes jelenetének a képe volt látható színes reklámfestmény formájában. (A dolog leginkább még a felvonulásokon hordozott vagy gyárkéményekre-gyárfalakra, netalán két villanyoszlop közé kifeszített politikai transzparenszre emlékeztetett.) Ezt az azóta kihalt alkalmazott-grafikai műfajt a moziüzemi vállalat hivatásos *dekoratőrei* művelték, szakszerűen és hatásosan.

A – nevezzük így jobb híján – transzparens, amely emlékeim közül elősejlik, a *Vihar Itália felett* című szovjet filmet reklámozta, mégpedig a nagykörüti Vörös Csillag filmszínház (ez akkoriban a később Royal néven újranyíló szálloda épületében üzemelt) bejárata fölé kihelyezve. Hogy mit ábrázolt, arra nem emlékszem, csupán a kép borzongató hatására: sötét árnyakra, lángok kavargására. Hogy a film is ilyen borzongató, erről azoktól az iskolatársaimtól értesültem, akik már látták. Szörnyű jelenetekről, a főhős kínvallatásának borzalmairól, börtönmélyi szenvedéseiről számoltak be. Én is meg akartam nézni, de szüleim nem engedték. Gondolom, úgy ítélték meg, hogy még fiatal vagyok az ilyen borzalmakhoz – talán ezért is maradt meg bennem

ennyire élesen az emlék, a hiány érzete, az élmény elmaradásának a negatív – azaz erősebb és tartósabb hatású – élménye.

Megtudtam viszont, hogy a *Vihar Itália felett* filmadaptáció, egy akkor már magyar fordításban is olvasható regény, bizonyos Voynich nevű szerző könyvének, *A böglynek* a megfilmesítése. Az író nevét és a címet is rejtélyesnek találtam: a név alapján orosznak vagy lengyelnek gondoltam a szerzőt, s mivel a címlapon csupán a családneve szerepelt (az első magyar kiadás címlapján egyébként „Voinich” formában), keresztnév még kezdőbetű formájában sem, álnévre gyanakodtam; másrészt a „bögly” nevű élőlényről – városi gyerek lévén – nemigen tudtam, hogy miféle jószág.

Szóval furcsálltam az egészet: lengyel szerző regénye, amely Itáliában játszódik, az 1830–1840-es évek forradalmi korszakában, a *Risorgimento* idején, Mazzini *Giovine Italia*-jának, az „Ifjú Olaszország” mozgalmának a hőseiről szól, a „Bögly” az angol születésű főhős, az Észak-Olaszországban működő forradalmár pamflettista Arthur Burton álneve. Pontosabban – mint később erre rájöttem – mozgalmi neve, *nome de guerre*-je, ahogy franciául mondják (úgy, mint a „Lenin” V. I. Uljanové, a „Sztálin” J. V. Dzsugasvilié vagy a „Kádár János” Csermanek Jánosé).

Idővel aztán megtudtam, hogy a regény Ethel Lilian Voynich (1864–1960) írországi születésű írónő műve, eredeti címén a *The Gadfly*; írói neveként férje, a lengyel–litván forradalmár, Michael Wilfrid Voynich (1865–1930) vezetéknévét használta. Az angol nyelvterületen forgalomban levő irodalmi lexikonok szűkszavú Voynich-szócikkai így aztán hol ír, hol angol, hol ír–angol szerzőként tartják számon – ha számon tartják egyáltalán. Ugyanis az eredetileg 1897-ben megjelent regényt, bár annak idején Angliában és Amerikában egyaránt sikere volt, hamarosan elfelejtették. Mint ahogy szerzőjét is, akinek későbbi irodalmi műveit már általános érdektelenség fogadta. Az angol nyelvű irodalomtudomány E. L. Voynichsal nem foglalkozik: irodalomtörténeti áttekintésekben nem szerepel, tanulmányok, szakcikkék nem születnek róla, és ez korábban sem volt másként. (A *Vihar Itália felett* című film, és rendezője, Alekszandr Fajncimmer sem szorított magának helyet az egyetememes filmtörténetben

– bár a Böglyt alakító Oleg Sztrizsenovra még talán akad, aki emlékezik, a *Negyvenegyedikből*, a *Kapitány lányából*, a *Fehér éjszakákból* és az ötvenes–hatvanas évek más jeles szovjet filmalkotásaiból.)

A korábban Magyarországon is teljesen ismeretlen regény az ötvenes évek első felében került váratlanul forgalomba nálunk: 1951-ben megjelent Gergely Viola fordításában (ebben a kiadásban szerepel a szerző neve „Voinich” alakban), majd 1954-ben az Ifjúsági Kiadó Kilényi Máriával, a jeles fordítóval és regényíróval újrafordította, és immár „Voy-nich” név alatt, ismét kiadta. Az 1955-ben készült szovjet filmváltozat magyarországi bemutatója is kapóra jött: a regény 1956-os újrakiadása már a *Vihar Itália felett* (Bögly) címet viselte, mint ahogy a későbbi kiadások, illetve a diafilmváltozat (1959/1963) is. Főleg a Móra terjesztette a még leginkább az „ifjúsági regény” kategóriájában biztonságra helyezhető könyvet – bár az Európánál is megjelent 1962-ben, Czibor Jánosnak, a *Ki lesz a bálánya?* című Csurka-darab „Czifra János”-figurájában megörökített írónak-szerkesztőnek az utószavával. Az 1965-ös Móra-újrakiadás után hosszabb szünet következett (egyetlen kivétellel: a bukaresti Kriterion 1972-ben szintén kiadta a regényt), s tartott egészen 1990-ig, amikor még egyszer megjelent a Kilényi Mária-féle fordítás. Alighanem utoljára – a Böglyt addigra már, de azóta mindenképpen, nálunk is elfelejtették. (Bár a jelek szerint nem mindenki: a sepsiszentgyörgyi Auktor Kiadónál 1996-ban megjelent Kilényi Mária fordításának egy színpadra írott változata, Sombori Sándor tollából.)

És hogy elfelejtették, tulajdonképpen rendjén is volna. A könyv harmadrendű irodalmi termék, a tizenkilencedik századi népszerű regényirodalom szokványait alkalmazza, s értékeit tekintve nemigen emelkedik fölébe ennek az ízlésvilágnak. Borzongató vadromantika és forradalmi propaganda keveredik benne, kalandregény és irányregény bizzar elegye, úgy hat, mintha a *Monte Cristo* grófjára ráoltották volna Ny. G. Csernyisevskij *Mit tegyünk?*-jét. A halottnak hitt, Böglyként feltámadó Arthur Burton – Dumas hősével, Edmond Dantèsszel ellentétben – nem személyes ellenségeivel, hanem a nemzeti és társadalmi elnyomás egész rendszerével veszi fel a harcot, s válik e szent háború krisztusi mártírjává – az egyházzal szembeszegülő harcos ateistaként, ő, aki egyébként egy bíboros szerelemgyermeke.

A könyvet – érettebb fővel – nemigen lehet komolyan venni.

Ám akadtak, akik komolyan, sőt nagyon is komolyan vették. A Bögöly 1898-ban, az angol és amerikai kiadások után alig egy évvel később megjelent Oroszországban, ahol – miközben Nyugat-Európában és Amerikában egykettőre kihullott a köztudatból – egyik napról a másikra páratlan – s tartósnak bizonyuló – népszerűségre tett szert. A regényt nem győzték újranyomni: az 1917-es forradalomig tíz kiadást ért meg.

Volt ennek a sikernek személyes indoka is. Az író nő nyelv- és zene-tanárként két évet töltött Oroszországban 1897-től 1889-ig, jól megtanult oroszul, fordított is orosz irodalmi alkotásokat, V. M. Garsin elbeszéléseit, Sevcsenko verseit. Később Londonban orosz forradalmi emigráns körökben volt aktív, a *Szabad Oroszország* című emigráns orgánus szerkesztőségében dolgozott, jól ismerte Szergej Sztjepnyak-Kravcsinszkijt, a prominens narodnyik anarcho-szocialista forradalmárt, többször találkozott Kropotkin herceggel is. A szibériai száműzetéséből 1890-ben megszökött lengyel–litván forradalmárt, M. W. Voynichot is ezekben a körökben ismerte meg; 1893-ban házasodtak össze.

Részen ezért is válhatott a forradalom előtti Oroszországban Voynich regénye egy forradalmi nemzedék valóságos evangéliumává. Így aztán érthető, hogy népszerűsége a forradalom után egyenest az egekbe hágott. Nem túlzás ez: nyolcvannál is több kiadása volt, a Szovjetunióban használatos nyelvek majd mindegyikén – állítólag huszonkét (!) nyelven – kinyomtatták, mindösszesen két és fél millió példányban. Kötelező olvasmány lett belőle, a szovjet ifjúság kommunista nevelésének, annak a bizonyos „tudatformálásnak” a fontos eszköze. A Bögöly főhőse sokaknak lett példaképe. N. A. Osztrovszkij forradalmi, romantikus és szocialista-realista regényének, *Az acélt megedziknek* (1935) a hőse, Pável Korcsagin, akit jórészt önmagáról mintázott a szerző, Voynich könyvét olvasva a Bögöly példáján neveli magát forradalmárrá, acélozza meg magát a forradalmi önfeladás katonájává, edzi magát afféle „szabadságolt halottá”, ahogy Georg Leviné, az 1919-es Bajor Tanácsköztársaság kivégzett vezére nevezte a forradalmárokat.

Az intermedialitás is hamar utolérte a regényt. Három opera (1928, 1930, 1958), balett (1982) és rockopera (1983) készült belőle, legjelentősebb megfilmesítésének, a *Vihar Itália felett*nek Sosztakovics szerette kísérőzenéje önálló műként is ismert (*Bögöly szvit*, Op. 97a, 1955). Egyébként már 1928-ban film készült belőle Szovjet-Grúziában *Krazana* (Bögöly) címmel (a fekete-fehér némafilm forgatókönyvét Viktor Sklovszkij, a neves formalista irodalomtudós írta), de még 1980-ban is képernyőre került a történet, televíziós sorozat formájában, amelyben Szergej Bondarcsuk, a szovjet film doyenje játszotta Montanelli bíborost, Arthur apját. A mennybolton is meg van örökítve emléke: a 2032 Ethel jelzetű kisbolygót róla nevezte el 1970-ben felfedezője, Tamara Mihajlovna Szmirnova szovjet csillagász.

Hozzánk is a Szovjetunió belüli népszerűségének és az ún. „haladó irodalom” szovjet-marxista kánonjában elnyert kitüntető helyének a hátszelével érkezett el a regény 1951-ben, afféle kötelező kulturális importként, kortársi szovjet szocreál remeklések, Ázsájev *Távol Moszkvától* című termelési eposza és hasonlók társaságában. (A magyar fordítás megjelenése előtt Voynichról és a *Bögölyről* a szó szoros értelmében *senki* nem tudott semmit Magyarországon, még egy lexikonszócikk erejéig sem. Az első magyar kiadás munkatársai a szerző nevének a helyesírásával sem voltak tisztában – „Voinich” alakban szerepelt a címlapon. Valószínűleg – Magyarországon fellelhető eredeti híján – az orosz fordítást ültették át magyarra, hogy azután röpké három évvel később – az időközben beszerzett angol eredeti segítségével tisztázva a szerző nevét és kilétét – „E. L. Voynich” név alatt ismét megjelentessék a könyvnek immár angoltól fordított szövegét.)

Példányszámok tekintetében a többi „népi demokráciában” is hasonló volt a helyzet, amely a Kínai Népköztársaság létrejöttével csupán fokozódott: a szovjetunióbeli kiadások adatai még csak a közelébe sem jönnek annak az irdatlan mennyiségnek, amellyel a már akkor hatszázmillió szocialista átnevelésre kijelölt lelket számláló kínai nemzetet jónak látták ellátni a *Bögöly* példányaiból a népi Kína szocialista kulturális hatáságai.

Egyébként éppen Kínában nyúlt a leghosszabbra a regény keleti utóélete: az 1983-as szovjet rockoperára mintegy rátromfolva 2003-

ban kínai rendező, Wu Tiangming forgatott filmet a könyvből – már ha hihetünk a Wikipedia forrásmegjelölés híján való utalásának. De ha hihetünk, akkor nyugtáznunk kell a meglepő tényt: Voynichnak és a Bögölynek, lám, még a huszonegyedik században is van közönsége.

Legalábbis a világ keleti felén. Kétségtelen, a Bögölyre, amikor 1897-ben megjelent, sokan felfigyeltek. G. B. Shaw 1898-ban színpadra alkalmazta, Joseph Conrad is elismeréssel szólt róla, legalábbis a maga módján: „nagyon rossz könyv; négyszer olvastam el”, jegyezte meg egy alkalommal. A filozófus Bertrand Russell lelkendezett; „a legizgalmasabb angol nyelvű könyv, amit valaha is olvastam”, nyilatkozta a Bögölyről. Mégis, mint említettük, a könyv igen rövid idő alatt kihullott az angol-amerikai irodalmi köztudatból. Máshol sem keltett igazán érdeklődést. Az olasz történelmi témájú regény még az olasz közönséget is hidegen hagyta, csupán nagy késéssel, 1956-ban jelent meg olasz fordításban, *Il figlio del cardinale* (A bíboros fia) címmel; ez volt az egyetlen kiadása Olaszországban.

A világháború után a Voynich házaspár az USA-ba költözött. Politikai tevékenységükkel felhagytak, a férj ősnymotatványokkal, ritka könyvekkel és régi kéziratokkal foglalkozott, szakmunkákat írt róluk, és kereskedett velük, egészen 1930-ban bekövetkezett haláláig. (Az ő nevét viseli a talányos *Voynich Manuscript*, ez a száz éve megfejtetlen, ismeretlen ábécével írt, ismeretlen nyelvű késő középkori kézirat – de erről egy más alkalommal.)

Az író nő továbbra is írt, immár teljességgel visszhangtalanul. Hosszú szünet után 1945-ben még kiadott, életében utoljára, egy regényt (*Put Off Your Shoes* – Oldd meg sarudat, 1945). Zeneszerzéssel foglalkozott – 1885-ben a berlini Konzervatóriumban szerzett diplomát –, harcos ateista létére lejárt egy New York-i templomba, igaz, orgonálni.

1955-ben szovjet ENSZ-tisztviselők és újságírók egy csoportja felkereste New York-i lakásán az akkor már kilencvenkét éves írónőt – állítólag valaki véletlenül megtudta, hogy még él. A történet legbizarrabb fordulata ekkor következett – mint kiderült, Ethel Lilian Voynichnak sejtelve sem volt arról, hogy a világ másik felén micsoda páratlan népszerűségnek örvendő ifjúkori regénye, amelyet már-már ő

maga is elfelejtett, s hogy a Bögöly alighanem a huszadik század legnagyobb példányszámban kiadott szépirodalmi alkotása. Jogdíjat a szovjetek senkinek sem fizettek – most méltányossági alapon átutaltak az írónőnek 35 000 rubelt. Talán maradt ideje elköltenie; még öt évet élt, kilencvennyolc éves volt, amikor meghalt.

Hogy van egy másik összefüggés is, amelynek révén személye a huszadik század egy másik „leg”-jében is érintett, ennek nemigen lehetett a tudatában. Apjáról van szó: George Boole-ról (1815–1864), a tizenkilencedik század egyik matematikai zsenijéről, egy angol kisvárosi suszter fiáról, aki autodidaktaként, egyetemi diploma, doktorátus, stb. nélkül lett az írországi Cork ekkoriban alapított egyetemén a matematikai tanszék professzora. Lányai is itt születtek, szám szerint öten, köztük utolsónak, apja korai halálának évében, Ethel Lilian Boole. (Orosz forradalmár barátai később a családi nevéből faragott becenéven „Bulocskának” hívták – ez a kedveskedésként, illetve becenévként is használt orosz szó „zsemlét” jelent.)

Boole legnagyobb felfedezése a logikai algebra, amelyet boole-i algebrának is neveznek. Alapja a binaritás: van-nincs, 1-0, plusz-mínusz, valamint bizonyos elemi logikai műveletek, amelyek az ún. boole-i operátorokkal hajtunk végre. Aki ma a komputerén „összetett keresést” (*advanced search*nek nevezik angolul) hajt végre valamely adatbázisban, ezekkel az operátorokkal teszi: *Boolean search*-öt, „boole-i keresést” végez. De ugyanezt teszi helyettünk a Google is, ha utasítjuk rá.

Ám Boole műve még ennél is fontosabb komputer-szempontból. A boole-i algebra nélkül nincs matematikai logika, nincs információelmélet – de a binaritáson alapuló számítástechnika sincs. Hogy most a *notebook*omon írhatom a cikket a Bögöly szerzőjéről, a szerző édesapjának köszönhetem.

Azaz ez az immár évszázadokon, földrészeken és társadalmi rendszereken átívelő történet itt az asztalomon zárul rövidre.

Valami persze hiányzik belőle. Nincs történet magyar vonatkozás nélkül, dörmögi az olvasó, ebben a történetben is benne kell lennünk.

Benne vagyunk. Bögöly, a regény forradalmárhőse Zita nevű szeretőjével az oldalán bukkan fel Észak-Olaszországban. Zita – a regény egyik jól informált szereplője szerint „magyar cigány vagy valami

ilyesmi”, balett-táncosnő, aki „Galiciából, valamelyik vidéki színházból” került ide – egy alkalommal elénekli Bögöly kedvenc nótáját, egy magyar népdalt, amely arról szól, hogyan veszti el a dalban megénekelt parasztleány először a lovát, aztán a házát, majd végül a babáját is, miközben folyvást vigasztalja magát: „Sebaj, több is veszett Mohácsnál” (Voynichnál a nóta közmondásos refrénje így hangzik: *More was lost at Mohacz field*). Hogy honnan vette, kitől hallhatta ezt az író, nem tudjuk. Bécsben megfordult, s Galíciában is járt, Lembergben ukrán forradalmároknak fuvarozott szamizdat-irodalmat: talán itt csipegette fel ezt a kis szívmengető magyar *couleur locale*-t.

Ám akinek ennyi magyar vonatkozás sem elég, gondolkodjon el a Bögöly első orosz fordítójának a nevéen. A hölgyet Zinajda Afanaszjevna Vengeróvának hívták.

Magyar Narancs, 2013. február 21. és március 7.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. A *Sebaj, több is veszett Mohácsnál* közmondás eredetileg a *Volt nekem egy darúszőrű paripám...* kezdősorú magyar népdal refrénje. (A dal egy másik – *Elesett a Rigó lovam patkója...* kezdősorú – változatának a szövegét Arany János is közreadta *Népdalok* című 1856-os versciklusának második darabjaként.)

A *Volt nekem egy darúszőrű paripám...* kottáját és szövegének angol fordítását négy évvel a Bögöly megjelenése előtt Francis Alexander Korbay kiadta Angliában (*Hungarian Melodies*, no. 3, London: Schott, 1893). Nála a refrén így hangzik: *But no matter! more was lost at Mohacs field*. Igen valószínű, hogy E. L. Voynich ebből a kiadványból merített. Ám hogy Bögöly szeretője, Zita miért magyar, s miért az általa énekelt magyar népdal Bögöly kedvenc nótája, erre továbbra sincs magyarázat.

Francis Alexander Korbay (1846–1913), eredeti nevén *Korbay Ferenc*, magyar származású angol zongorista, zeneszerző, Liszt Ferenc keresztfia. Operaénekesként kezdte a pályafutását. 1871-ben hagyta el Magyarországot, először az USA-ban, majd Angliában működött. Magyar népdalgyűjteménye igen népszerű volt, különösen a *Mohac's Fieldet* kedvelte a brit közönség.

T. F.

Mihajlo Stančić és a magyarok

Apám horvát eredetű volt, s e nyelvet kis gyermekkoromban kevéssé még beszélte is; anyám pedig tót származásu vala, mint nemzetiségi neve Nebehaj mutatja, s a tót nyelvet még nem egészen felejtette volt el. Ilyen ősz szittyia magyar vérből eredtem én.

E sorok írója, az 1799-ben született Mihajlo Stančić, akit Michael Stanics néven jegyeztek be az ácseszéri plébánia anyakönyvébe, a korban kivételes pályát futott be: a horvát származású jobbágyfiú Tánicsics Mihály néven országos hírű szépíróvá, publicistává és politikussá küzdött fel magát. Mindhárom minőségében radikális baloldali volt: köztársaságot akart, elszánt antiklerikálisként küzdött az egyház(ak) anyagi és szellemi hatalma ellen, hitt a szocializmus eljövételében, a „vörös republikanizmus” egyedül üdvöztető voltában. Élete alkonyán megválasztották az Általános Munkásegylet elnökévé. A hetvenéves ősz szocialistát Sárközi Szeráf József óbudaí asztalos *Egyesüljetek munkások* című „szózatában” szentként, a dolgozó nép megváltójaként ünnepelte: *Munkás pajtás ne kétkedj és ne ásíts. / Halld a riadót, most fujja Tánicsics. (...) Látjátok az ősz angyalt, ki trombitál? Ő a „legszentebb Mihály”, Tánicsics Mihály (...) Ő a nép leghívebb papja, Mózes, / Az ő tanítása igaz, nem mese; / Méltó, hogy örök babér viritson / Az ezüsfürtű Mózesen Tánicsicon.*

De az „ősz angyal” nem csupán a baloldali radikalizmus élharcosa volt. Legalább ugyanekkora hévvel képviselte a magyarosodás és a magyarosítás ügyét: asszimiláns magyar lévén az ország minden lakóját magyarrá akarta asszimilálni. Magyar nyelvkönyveket írt, egy

kótyagos tanulmányban, a *Legrégibb nyelv a magyarban* igyekezett a címben foglalt képtelenséget bebizonyítani. Hosszú élete során nyelvtanárként rengeteg embert megtanított – ahogy *Életpályám* című önéletrírásában megfogalmazza – „imádott magyar nyelvünkre”, s arról ábrándozott, hogy egyszer majd Hunnia „felséges magyar nyelve fog nemcsak az egész hazában az egyedüli nyelv lenni, hanem azt a mivelt nemzetek tudományosan képzett férfiai Európaszerte fogják tanulni”. Az 1868-as – viszonylag méltányos – nemzetiségi törvényt élesen támadta, főképp a nyelvhasználat terén mutatott engedékenységeért.

Mindez persze az ő mélyen személyes ügye, mondhatnánk, identitásp problémája volt. Jelképes a pillanat, amelyet új, magyarosnak gondolt nevének felvételére, azaz a maga magyar voltának végső és végleges kinyilvánítására választott: 1848. március 15-én az őt börtönéből kiszabadító és szállására kísérő forradalmi tömeg előtt jelenti be, hogy nevét Stancsicsról „a jobb hangzású Táncsicsra” változtatja, részint „e nagy nap emlékére; részint pedig azért, mivel nagyobbik gyermekem nevemet mindig így ejtette ki”. (*Életpályám*, 242. oldal.)

Ám kis idővel a „nagy nap” után keservesen csalódva kell tapasztalnia, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszava nem vonatkozik minden honfitársára, hogy sokan vannak az immár szabad magyar hazában, akik nem részesülhetnek sem a szabadságból, sem a magyarságból. A március 15-ét követő hetekben antiszemita tüntetéshullám söpör végig az országon (Pozsony, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs), több helyen súlyos zavargások robbannak ki, véres kilengésekre kerül sor. Pesten először a szerveződő nemzetőrség összetétele kapcsán lobbanak fel a zsidóellenes indulatok. Rottenbiller Lipót ideiglenes polgármester ellenzi, hogy zsidók nemzetőrök lehessenek, a pesti (zömmel német ajkú) polgárság nem hajlandó zsidókkal együtt szolgálni. Heves viták dúlnak a forradalmi ifjúság törzshelyén, a Pilvax kávéházban is. Az ifjak bálványát, Petőfit, amikor a biliárdasztalra állva a szabadság és egyenlőség elveire hivatkozik, hogy jobb belátásra bírja az ifjúságot, lehurrogják. „Száz meg száz torokból hangzott a jelszó: nem kell zsidó!” – így emlékszik vissza a szemtanú Irányi Dániel az esetre.

Petőfi után Táncsics is hamarosan megkapja a „zsidóbarát” címet. A kivetett, semmibe vett, ifjúkorában urasági hajdúk palcájától hajt-

va robotoló jobbágyszármazék régtől fogva szánakozással és együttérzéssel figyelte a jogfosztott zsidóság sorsát. Most, 1848 tavaszán a sajtóban áll ki a zsidók jogaiért a nemzetország-ügy kapcsán. Vihart arat: *a pesti német polgárok ellenem föllázadtak, kiáltozván, hogy: ha tudták volna, miszerint én a zsidóknak fogom pártjukat, hogy azoknak vagyok barátjuk, börtönömből ki nem szabadítottak volna. Határtalan dühökben agyonlövással is fenyegettek.* De a harcedzett és börtönhöz szokott Táncsicsot nem lehet megfélemlíteni. Zsidó nemzetőrcsapatot toboroz, amelynek tagjai – a hozzájuk csatlakozó néhány nem zsidó fiatalemberrel együtt – közfelkiáltással megválasztják kapitánynak, még egy díszkardot is kap tőlük.

Hogy Táncsicsot mennyire komolyan foglalkoztatta zsidóság és magyarság viszonya, egy korábbi írásából, a háromszor megcenzúrázott, végül Kolozsváron 1836-ban kinyomtatott, majd azonnal betiltott *Pazardi* című munkájából derül ki leginkább. A didaktikus irányregényt – mint az első oldalon olvasható – *jogtalanul üldözött s ok nélkül gyűlölt zsidó vallású embertársainak tiszta morályi (= erkölcsi) szeretetből ajánlja a szerző.* Pazardi Tóbiás földbirtokos tönkremenésének és bukásának stációit követhetjük végig a könyvben: a tékozló, birtokán minden észszerűségnek fittyet hányva gazdálkodó – jobban mondva: garázdálkodó – ősnemes nem csupán magát, hanem léhaságban és műveletlenségben felnőtt fiát, Pazardi Gyurit is tönkreteszi. Ám szerencsájukre a történet jó szelleme, egyben kettejük eszmei súly- és ellenpontja, a zsidó Izsák gazda képes útját állni a végromlásnak. A maga erejéből meggazdagodott, szorgos, becsületes és a gazdálkodást józan ésszel folytató zsidó árendás a történet pozitív hőse. Kétségbeesve nézi végig Pazardi Tóbiás tönkremenését, ám a hosszas külföldi utazgatásból egy fillér nélkül, lerongyolódva hazavergődő fián képes segíteni. Elsősorban példájával: Gyuri felismeri korábbi életének céltalanságát, az Izsák gazdától kölcsönkapott pénzen telket bérel, ást, kapát vásárol, s művelni kezdi, mégpedig a maga keze munkájával, földcsékjét. A regény legvégén Izsák gazdával közösen szétszaggatják és tűzre vetik a család nemesi levelét.

Gyuri voltaképpen *megért*, hiszen korábbi identitását újra cserélte, léha nemesemberből munkás polgárember lett belőle, nevét is

Pazardírról Munkásira változtatta. De úgy is mondhatjuk, hogy *aszsimilálódott*, igaz, a szokotthoz képest fordított irányban: „magyar” tulajdonságait levetkezte, és Izsák gazda „zsidó” tulajdonságait tette magáévá. Amivel – sugallja Táncsics – megmentette magát is, nemzetét és nemzete jövőjét is.

Táncsicsot ma már persze senki sem olvassa – pedig a *Pazardit* érdemes lapozgatni (esetleg Csoóri Sándor *Nappali hold* című 1990-es esszéjének a társaságában). Ha máskor nem, hát a regény szerzőjéről elnevezett díj odaítélésének az idején – hiszen a Táncsics Mihály-díjat az ő emberi példájához felnőni, az ő eszmei örökségét híven képviselni és tovább vinni leginkább képes újságírók kapják.

Magyar Narancs, 2013. április 18.

Sztálin és az onomasztika

Ismét változnak nálunk a köztéri elnevezések. A politikai térfoglalás új hulláma máris kicenzúrázta Rooseveltet és Moszkvát ebből az igen fontos jelképi szférából, s további változások várhatók, ezúttal akadémiai bizottság szakszerű közreműködésével. Ilyenkor hasznos lehet némi kapingálást végezni a köztéri nevek és elnevezések háza táján. Igyekszünk mi is szakszerűek lenni, persze mértékkel: fejtegetéseinket bizonyos alkalmazott névtani szempontok, közelebbről a *politikai onomasztika* megfontolásai fogják alkalmilag vezérelni.

Történelmi visszapillantással kezdjük. A második világháború után létrehozott ún. népi demokráciákban (a „béketáborban”) a név-változtatásokkal jelképileg is megerősített politikai térfoglalás J. V. Sztálin nevében vélte felfedezni a múlt nem kívánatos emlékeinek onomasztikai cenzúrázásának („eltörlésének”) a leghatékonyabb és leginkább tekintélyt parancsoló eszközét. Béketáborszerte városokat neveztek el róla (nyilván Sztálingrád – a Sztálin nevére 1925-ben átkeresztelt Volga-parti Caricin – mintájára): nálunk a Dunapentelén felépült szocialista iparváros kapta a „Sztálinváros” nevet (hivatalosan 1952. április 4-én), szomszédunkban az „Orașul Stalin” megjelölés a patinás Brașov/Brassó/Kronstadt városnevet váltotta fel (adatforrásaim szerint már 1950-ben). Az utcák, terek, közintézmények, ipari és mezőgazdasági létesítmények mellett Sztálin nevét kapták egyes ipari termékek is, például a Sztálinyec-traktor, amelyet a magyar traktorosok – mintegy népetimológiailag – rögtön átneveztek *tálinyecre*. De a vezér nevét viselték, igaz, valamelyest kriptikus formában, a szovjet

gépkocsigyártás büszkeségei, a ZISZ-limuzin és a ZISZ-teherautó is, a betűszo ugyanis a „Zavod imenyi Sztalina”, azaz „Sztálin (nevű) gyár” nevének a kezdőbetűiből állt.

Aztán fordult a kocka, először persze a Szovjetunióban: a hruscsovi „desztalinizáció” jegyében 1960 táján induló átnevezési kampány célja az volt, hogy ezúttal Sztálin nevét cenzúrázzák ki az emlékezetből, vagy legalábbis drasztikusan lefokozzák azt a rangot és jelentőséget, amelyet az állami propaganda és a közvélekedés az ún. „személyi kultusz” formájában neki tulajdonított. Része volt ennek a (titokban végrehajtott) *rituális újratemetés*: Sztálin tartósított holttestét eltávolították az (ezután már csupán Lenin nevét viselő) Vörös téri mauzóleumból, s egy szerényebb dízsírban helyezték el. A rítus verbális megfelelője, az *átnevezés* mindenre kiterjedt: Sztálingrádból Volgográd lett (1961), Sztálin neve eltűnt az utcatáblákról és a feliratokról. (Hivatalos használatban ma már alighanem egyedül a „Stalingrad” párizsi metróállomás nevében fordul elő, legalábbis Európában.) Lezajlott a *rituális bálványrombolás* is: szobrait – a néhány évvel korábbi spontán magyar szoborledöntést (1956) immár hivatalos formában kivitelezve – Prágától Szófiáig mindenhol eltávolították a közterekekről.

Erről az időszakról már vannak élményeim. Közülük kapirgáлом elő emlékeimet az *onomasztikai desztalinizáció* éveiről, talán nem érdemtelenek.

Emlékeim igen szorosan kapcsolódnak a témához. Én ugyanis 1954 őszén a VI. ker. Sztálin út (1950-ig Andrásy út) 68. szám alatti iskolában kezdtem meg általános iskolai tanulmányaimat. Akkoriban az iskolák postacíme szolgált hivatalos nevükként, én tehát a „Sztálin út 68.”-ba jártam. Egészen 1956 őszéig, amikor is – világos, hogy miért – iskolánk neve a „VI. ker. Magyar Ifjúság útja 68. Általános Iskolá”-ra változott, hogy néhány hónap múlva, 1957 tavaszán, ismét átnevezték, ezúttal „VI. ker. Népköztársaság útja 68. Általános Iskolá”-ra.

Voltak, akik nehezen alkalmazkodtak ezekhez a változásokhoz. Alsó tagozatos tanítónőnk 1957/58-as első félévi bizonyítványom felzetébe automatikusan a „Magyar Ifjúság útja” megnevezést kezdte beírni, majd észbe kapott és átírta az akkor már jó háromnegyed

éve érvényben levő „Népköztársaság útja”-ra. A nevemre kiállított Tanulmányi Értesítő tizedik oldalán így valóságos utcanév-palimpszesztus tanulmányozható. A két utcanév egyébként kioltja egymást: aki nem tudja, mi van odaírva, sem „Magyar Ifjúság”-nak, sem „Népköztársaság”-nak nem tudja kiolvasni.

Ezt a korai és részleges desztalinizációt 1960-tól a szovjet ösztönzésre végrehajtott hivatalos állami változat követte. Nagy visszhangot verő rituális átnevezéssel kezdték: 1961-ben Dunaújváros lett Sztálinvárosból. A pesti humor persze rögtön fogást talált az új néven. Mi, gyerekek, is sokat vihogtunk a poénon: a kis népek nagy barátja a jelek szerint annyira megszerette nemzetünket, hogy (posztumusz) magyarosított, és mostantól fogva a Jozsif Visszarionovics *Dunaú*j névre hallgat.

Emlékszem, a változások még az iskolai énekkar munkájára is kihatással voltak. A műsorunkon szereplő tömegdalokból ki kellett cenzúrázni Sztálin nevét, de például a „szép Sztálinváros”-szerű kifejezésekben a „Sztálinváros”-t a szótagszám-különbség miatt prozódiailag nem lehetett „Dunaújváros”-ra cserélni. Élelmes énektanárunk ezért az eredetileg Sztálinvárost ünneplő kantátát „szép Dunaváros” szöveggel énekelte velünk – még ha Magyarországon nem is volt ilyen nevű helység.

Az átnevezési *furor* még műalkotások címét sem hagyta érintetlenül: például a „Sztálingrádi csata” (1949) című szovjet filmet a hatvanas évek elején „A nagy volgai csata” címen újírtották fel Magyarországon. Ezzel persze nem csupán a város, hanem a város nevét viselő *csata* nevét is megváltoztatták. (S hogy egy műszaki értelemben vett „műtárgy” átnevezését is megemlítsük: az óbudaí-újpesti Sztálin híd ekkoriban már az „Árpád híd” nevet viselte – egyébként azt a nevet, amelyet eredetileg is neki szántak.)

Aztán egy (legalábbis átnevezési szempontból) viszonylag nyugalmas történelmi időszak következett. De 1989–90 táján ismét fellobbant az átnevezési szenvedély, nyilván a rendszerváltás hozta ún. „történelmi igazságtétel” politikoonomasztikai kísérőjeként. A kusza logikájú, zavaros indoklású, gyanús motivációjú átnevezések sokaknak a szájában hagytak keserű ízt annak idején.

Nem más a helyzet a mostani, legújabb átnevezési hullámmal sem. A józanabbak feleslegesnek tartják, a baloldalon sokallják, a jobboldalon keveslik a változtatásokat – így aztán senki sem boldog velük. Még azok is, akiknek tetszik a dolog, a következetesség hiányát teszik szóvá. Joggal: felfoghatatlan, hogy az egyházára-királyára kezét emelő Dózsa Györgynek hogyan lehet még mindig utcája (és mekkora utcája!) ebben a városban. És ideje, hogy Katona Józsefnek is végre a pofájára kenjék Tiborcot, ezt a birtokháborító vadorzót, hajléktalan közmunkakerülő bűdös parasztot – nekünk ő nem hősiünk, a vele szemérmetlenül rokonszenvező hőmlessz-bérenc drámaíró neve se sértse szemünket a lipótvárosi (hajaj!) utcatáblákon, de a Petőfi Sándor (szívünk szerint mindmáig Koronaherceg, sőt Kronprinz) utcai bibsilibsikomcsi színház homlokzatán sem – szinte hallom az intranzigens keresztény-nemzeti zsolozsmázást.

Szóval sehogy se jó ez.

De talán van megoldás. Idén (2013. január 31-én) Volgográd városi tanácsa úgy határozott, hogy városuk ezután az év hat napján – a nagy honvédő háborúval és a sztálingrádi csatával összefüggő évfordulós ünnepnapokon – minden hivatalos kiadványban és megnyilatkozásban a „Sztálingrád” nevet viseli – például február másodikán, a németek sztálingrádi kapitulációjának évfordulóján, vagy május kilencedikén, a Győzelem Napján, Volgográdot huszonnégy órára *viszszanevezik* Sztálingrádnak.

Heuréka!

Az Oroszország felé tájékozódó magyar kormányzat a politikai onomasztika terén is követhetné a keleti példát, s elrendelhetné, esetleg az alkotmányba is belefoglalhatná, hogy minden utca és tér kapja vissza *évente egy napra* a korábbi nevét (ha több neve is volt, akkor értelemszerűen mindegyiket egy-egy napra). Az Oktogon így a Mussolini tér nevet viselhetné minden október 28-án, a Duce és feketeingesei hatalomátvételének, a *Marcia su Romának* a napján (ez a jobboldalon esnék jól sokaknak), viszont November 7. tér lenne újra a neve minden november 7-én, a nagy októberi szocialista forradalom emléknapján (ennek viszont a baloldalon örülnének jó néhányan). Ugyanígy hívhatnák a Kodály köröndöt ismét Hitler térnek a *Füh-*

rer születésnapján (április 20.). Május elsején a Hermina út is lehetne Május 1. út, alkalmasan megválasztott napokon a Széll Kálmán tér Moszkva tér, a Széchenyi tér Roosevelttér. A közintézményekre is kiterjedhetne ez a politikoonomasztikai szinkretizmus: a Corvinus Egyetem minden évben egyszer egy napig Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem lehetne, az Eötvös Loránd Tudományegyetem pedig viselhetné a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem nevet. (A tervezet részleteit az MTA történelemszabványbizottsága dolgozhatná ki – ez voltaképp szerves folytatása lenne az önkényuralmi nevek használata terén eddig végzett munkájuknak.)

Nevek esetében mindez viszonylag könnyen és kevés pénzből megoldható (a cserélhető utcatáblákat csupán egyszer kell legyártani). A köztér tárgyi jelképeivel – mert ezekről sem szabad megfeledkeznünk – már bajosabb a dolog. A Mikus-féle Sztálin-szobor mindenképp veszett fejsze nyele, ne is foglalkozunk vele. Viszont Károlyi Mihály szobrát évente egyszer, november 16-án, a köztársaság kikiáltása napján visszaállítani a Parlament mellé, vagy március 21-én, a Magyar Tanácsköztársaság ünnepén behozni a szoborparkból a Kun Béla-emlékművet a Vérmezőre, és még virradat előtt visszavinni, bár igen költséges és technikailag nehezen kivitelezhető, de nem lehetetlen – mindössze kellő erősségű kormányzati akarat és kellő mennyiségű közpénz kell hozzá (a jelek szerint bővében vagyunk mindkettőnek).

Kivételt tennék viszont az Andrássy úttal. Itt legszívesebben tanítónénim név-palimpszesztusát látnám viszont a falakon, persze térben kitergetve, olvasható formában. Az utat szakaszokra osztanám, és minden szakasz megkapná az út korábbi neveinek valamelyikét, a névváltoztatások történeti sorrendjében. A Bajcsyútól a Székely Mihály utcáig Sugárút lenne a neve, onnan az Oktogonig Andrássy út, majd az Izabella utcáig Sztálin út (ezen a szakaszon található – stílszerűen – a Terror Háza és hajdan volt általános iskolám épülete). Utána a Szív utcáig röviden Magyar Ifjúság útjának hívnák, majd a köröndig, kicsit hosszabban, Népköztársaság útjának. Innen lehetne ismét Andrássy út, az 1990-es visszanevezés emlékére.

A végén pedig, mondjuk a Rippl-Rónai utcától a Hősök teréig, Sugárút legyen a neve. Így a nevek sorrendjével az önmagát folyton-folyvást ciklikusan ismétlő magyar történelmet is sikerül mintegy onomasztikalag allegorizálni. És, járulékos haszonként, minden (politikai) kecske is jóllaknék, miközben az összes (onomasztikai) káposzta is megmaradna.

Magyar Narancs, 2013. május 9.

Szabad a cenzúra, szabad valahára...

Nemrégiben Táncsics (Stančić) Mihály élete és munkássága táján kápirgáltunk. A bátor népbarát egyebek között a sajtószabadság lelkes harcosa és a cenzúra mindenre elszánt ellensége volt, könyvet is közölt e tárgyban (*Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*, 1844), melyet külföldön, Lipcsében kellett megjelentetnie – a cenzúra aligha engedélyezte volna a cenzúraellenes munka honi kinyomtatását.

A véleménynyilvánítás szabadsága (benne értelemszerűen a sajtószabadsággal, amelynek feltétele az intézményes cenzúra eltörlése) alapvető polgári-liberális követelés. Egyben forradalmi ügy: John Milton a királyi zsarnokságot megdöntő angol parlamentnek címzett röpiratában (*Aeropagitica*, 1644) követelte (alighanem elsőként Európa történetében) a sajtótermékek előzetes engedélyeztetésének eltörlését, mint ahogy a mi 1848-unk ifjú forradalmárainak a nevezetes tizenkét pontjában is első helyen szerepelt ugyanez, azaz a lehető legnagyobb nyomatékmal. A sorrend is jelezte, hogy az összes többi követelés teljesíthetőségének szükséges feltétele a sajtószabadság, azaz a cenzúra eltörlése; amíg ez nincs meg, addig a többiről – törvény előtti egyenlőségről, jobbágyfelszabadításról, közös teherviselésről – beszélni sem érdemes.

Cenzúra persze később is volt, pontosabban hol volt, hol nem volt. Gyakran ugyanabban az országban: Angliában, a szólásszabadság óshonában 1737-től 1968-ig minden egyes bemutatásra szánt színdarabot engedélyeztetni kellett a Lord Chamberlain (kb. „lordkamarás”) címet viselő főcenzorral, illetve a hivatalával, s 1913-tól 1968-ig

ugyanaz vonatkozott a játék- és dokumentumfilmekre is (az angol – vagy Nagy-Britanniában forgalmazott – filmek nyitóképe kötelezően a *British Board of Film Censors* forgalmazási engedélyének a fényképmásolata volt).

Ez a cenzúra előzetes formája, mely nem engedélyez: megakadályozza, hogy a kiadvány a nyilvánosság elé kerüljön. Másik formája, az utólagos cenzúra betilt: megakadályozza a már nyilvánosságot láttott kiadvány terjesztését (lásd James Joyce: *Ulysses*; Henry Miller: *Ráktérítő*), és ha jónak látja, gondoskodik róla, hogy a kiadvány szerzőjét perbe fogják (Gustave Flaubert: *Bovaryné*; Charles Baudelaire: *A Romlás virágai*).

Ezen már szerencsésen túljutottunk, gondolhatnánk. Ami könnyelműség lenne, ugyanis – szabadság ide, szabadság oda – cenzúra ott is van, ahol nincs, vagy ahol eltörölték. Hivatalos, intézményes és hatósági formája helyét mindenhol átveszik az informális cenzúra legkülönbözőbb változatai, egyrészt a politikai pártok, egyházak, ilyen-olyan civil egyesületek és szakmai testületek szabadságkorlátozó nyomásgyakorlása, másrészt a félelem, az óvatoskodás, illetve a helyzetkedési kényszerek és vágyak vezérelte önkéntes cenzúra, beleértve ennek „öncenzúra” néven ismert válfaját. Hogy az immár huszonhárom (plusz-mínusz kettő-három) éve szabad Magyarországon is ez a helyzet, ennek szemléltetésére kapirgálnánk elő két érdekes példát. Mivel egyetlen szó eltüntetésével kapcsolatos mindkettő, alig-alig észrevehető, szinte mikroszkopikus cenzurális beavatkozásokkal lesz dolgunk. Taglalásuk során ezért mikrofilológiai módszereket is igénybe kell vennünk.

Kezdjük mindjárt a sajtószabadság magyar apostolával, a fentebb említett Táncsics Mihállyal. Hősi alakja a halála óta eltelt százhuszonkilenc év során mit sem fakult a nemzet emlékezetében. Rangos díj van róla elnevezve, melyet a szabad, ám felelősségteljes újságírás jelenkori kiválóságainak ítélnék oda. Még munkái iránt is mutatkozik némi olvasói érdeklődés. Legalábbis ez derül ki az Antikvárium.hu honlapon, ahol megvásárolható Táncsics Mihály *Életpályám* című könyve (eredetileg: 1873, 1885; modern kiadás: 1949), és megrendelhető a Táncsics-irodalom olyan ritkasága, mint Lestyán Sándor

(1896–1956) Az ismeretlen Táncsics című 1945-ös munkája. Az utóbbi előszavából egy részlet, ha a megfelelő helyre kattintunk, megjelenik egy kinyíló ablakban – a honlap szerkesztői nyilván reklámcéllal ágyazták be ezt a *pop-up*ot. Lestyán – a két világháború közötti kor szak jó tollú és szabad szellemű újságírója – itt egy-egy rövid idézettel szemlélteti, hogy a magyar múlt neves alakjai közül ki hogyan vélekedett Táncsics Mihályról. Petőfi Sándor, Jókai Mór, Ady Endre és Móra Ferenc lelkes szavai mellett Szilágyi Sándor, az 1827 és 1899 között élt neves történész szigorú ítéletét is idézi Lestyán. Szilágyi szerint Táncsics Mihály „a dolgok folyamára hatást gyakorolni nem bírt. Nem – túlzásáért. Mindig a legszélsőbb párthoz tartozott s ezért s ábrándozásaiért közneveltség tárgya lőn.”

Nos, itt meg kell állnunk egy pillanatra. Az idézett szöveg eredetileg egy kicsit másként hangzott: „Mindig a legszélsőbb párthoz tartozott s ezért és *communisticus* ábrándozásaiért közneveltség tárgya lőn”. [Az én kiemelésem –T. F.] Ez olvasható a szerzőnél, akitől az idézet származik (Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfijai 1848/9-ből*. Pest, 1850. 2. kiad., 306. old.), ugyanebben a szövegezésben idézi Lestyán Az ismeretlen Táncsicsban, az „Előszó” első oldalán, és pontosan ezzel a szöveggel reprodukálja az idézetet Czibor János az *Életpályám* 1949-es kiadásához írott előszavában (20. old.).

Valaki tehát utólag megcenzúrázta Czibort, Lestyánt, Szilágyit – és persze Táncsics Mihályt, az ő harcos és következetes szocialista-kommunista „ábrándozásait” is. Hogy ki volt az Antikvarium.hu cenzora, lényegtelen. Hogy miért tette, amit tett, voltaképpen megértjük: a *communisticus* jelző nem a legjobb ajánlólevél Kétharmadországban. Merőben üzleti szempontból sem tanácsos hírbe hozni a „vörös republikánust” (ahogy magát és elvtársait nevezte Táncsics). Isten ments, hogy még a végén Károlyi Mihály sorsára jusson: önkényuralmi előfutárnak nyilvánítják, szobrát eltávolítják, a nevét viselő utcákat-tereket átnevezik, könyveit bezúzzák, netán máglyára vetik, a Táncsics-díjas újságírókat egy frissiben megalkotott, ám retroaktív hatályú törvény alapján a vádlottak padjára ültetik – 1848. március 15-ike hőse innentől fogva *eladhatatlan*. Úgyhogy jobb ezt megelőzni. Szerencsére szabad a cenzúra, használjuk hát, arra való. És hogy mit

szólna mindehhez, ha élne, a *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak szerzője*, ezen végképp felesleges törni a fejünket.

Ugyanilyen mikroszkopikus beavatkozással – egyetlen szó kiiktatásával vagy eltüntetésével – kapcsolatos másik történetünk is. Szereplői részben azonosak az előbbiével: a márciusi ifjakkal, Táncsicsal és a tizenkét ponttal lesz ismét dolgunk.

Pontosabban emléküik felidézésével. Az 1990-es „rendszerváltó” választások során a polgári-radikális Fidesz-ifjak kampányeszközei között szerepelt egy kisebb, szórólapméretű plakát, amelyen vállalt elődeik, az 1848-as polgári-radikális márciusi ifjak tizenkét pontja volt olvasható, mégpedig az eredeti sajtótermék, az 1848. március 15-én a Landerer és Heckenast nyomdában készült rölpap fotografikus reprodukciója formájában. Igaz, csupán ránézésre: másokkal együtt magam is felfigyeltem rá, hogy a „mit kíván a magyar nemzet” kérdésre adott válaszok közül a tizenkettediknek más a szövege, mint amelyre iskoláskoromból emlékeztem. A Fidesz plakátján a 12. szám mellett az „Unio” szó állt – a gimnáziumi történelemtankönyvemben látható fénykép-reprodukción viszont emlékezetem szerint az „Unio Erdélylyel” kifejezés szerepelt (így, ezzel a helyesírással).

Kegyes csalás, apró hamisítás a jó ügy érdekében – Erdéllyel uniót kívánni 1990-ben képtelenség volt, nálunk is, a szomszédban is súlyos félreértésekhez vezetett volna, amelyeknek jobb elejét venni, gondoltam akkor. Még azon az áron is, ha a szólásszabadságért harcoló fiatal demokraták nagypolitikai pályafutásukat a tizenkét pont megcenzúrázásával voltak kénytelenek elkezdni.

Most viszont úgy gondolom, hogy ha másért nem, már az ártatlanság vélelmezésének jogelve szellemétől vezéreltetve is, fel kell ütnünk a tizenkét pont szövegtörténetének a dossziéját, hogy megvizsgáljuk, valóban megcenzúrázta-e valaki a tizenkét pontot, s ha igen, mikor történt ez, és ki volt a cenzor. Természetesen az igazság mellett 1990 fiatal demokratai emlékének is tartozunk ezzel.

A vizsgálatban Gracza György (1856–1908) történész segítségét vesszük igénybe, pontosabban az ő monumentális munkájának (*Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I–V.* Budapest, 1894–1898) az első kötetét, amely páratlan részletességgel taglalja 1848

márciusának az eseményeit. Tőle tudjuk, hogy a tizenkét pont első változatát március 11-én fogalmazta meg az Ellenzéki Kör erre kijelölt bizottsága. A 12. pont szövege – a „mit kíván a magyar nemzet”-kérdés válaszaként – itt: „Az uniót Erdélylyel” (ezzel a helyesírással).

Másnap, március 12-én az Ellenzéki kör nyilvános értekezletén módosítanak a megszövegezésen. Mint Gracza írja, *a 9-ik pontba a „képviselő egyenlőség alapján” helyett a „nemzeti bank” kívánsága vétetett fel.* A 12. pont változatlanul: „Az uniót Erdélylyel”.

Március 14-én, immár a másnapi akcióra készülve, még egyszer átnézik a tizenkét pontot. Vachott Imre megjegyzi, hogy a politikai foglyok, például a Budán raboskodó Stancsics ügyében is tenni kellene valamit. Ennek nyomán *elhatározták, hogy a státusfoglyok szabadon bocsátását szinten beveszik a nemzet kívánságai közé. A katonaságról szóló 10-ik és 11-ik pontot összevonták tehát, s 11-ik pontnak az állampoglyokról szóló kívánságot tettek.* Ez lett a tizenkét pont végleges szövege. A 12. pont végleges változata így szól: „Kívánjuk az uniót Erdélylyel”.

Március 16-án Pesten kiplakátozzák a „közcsendi bizottmány” március 15-i keltű proklamációját, amelyben értesítik a közönséget, hogy Pest város tanácsa magáévá tette a nemzet követeléseinek tizenkét pontját. A 12. pont szövege a plakáton: „Unio Erdélylyel”. A plakátból fennmaradt eredeti példány.

Ugyanígy kiplakátozták Buda városi tanácsa március 16-i közgyűlésének a jegyzőkönyvét is, melyből kiviláglik, hogy a tanács elfogadta és hatályba léptette az ellenzék tizenkét pontját. A 12. pont szövege a jegyzőkönyvben: „Unio Erdélyel” (így, az eredeti helyesírása szerint). A plakátból fennmaradt eredeti példány.

Minden változatban szerepel az Erdélyre tett utalás. Egyetlen kivétel van csupán – a Landerer és Heckenast nyomdában előállított röplap közkézen forgó fénykép-reprodukcióin a 12. pont szövege valóban mindössze ennyi: „Unio”. A tizenkét pontot – a sajtószabadság első termékét! – valaki tényleg megcenzúrázta.

Magyarázat?

Magyarázat, mint mindenre, erre is van – ha másként nem, hát egy zaftos összeesküvés-elmélet formájában. Valakiknek valamikor érdekükben állott, hogy a tizenkét pontból eltüntessék a Magyar Király-

ság és az Erdélyi Fejedelemség közjogi egységének helyreállítását célzó követelést. Ezért a Landerer és Heckenast-féle nyomat fennmaradt példányai valójában hamisítványok, ugyanis az eredetieket gondosan összegyűjtötték és megsemmisítették. Hogy kik? Tetszés szerint lehet választani a szokásos névsorból: zsidók, szabadkőművesek, kommunisták, románok, németek, oroszok, a CIA, a KGB, az IMF stb.

Valójában persze nincs magyarázat. Nem voltunk ott, nem tudhatjuk, pontosan mi is állt azon a kézirat papírlapon, amelyet Irinyi (vagy Vasvári vagy Jókai vagy Degré) átnyújtott Landerer szedőjének, nem tudhatjuk, támadt-e vita a nyomdában a 12. pont megszövegezéséről. Azaz nem tudhatjuk, hogy miért éppen a röplapról – ez végtére is a történelmi emlékezet szemében a legbecselesebb szövegváltozat! – maradt le az Erdélyre tett explicit utalás, amikor például a pesti városi tanács március 15-i határozatában, amelyet aznap délután, tehát alig néhány órával a röplap kinyomtatását követően hoztak meg a városatyák, ismét szerepel: „12. Unio Erdélylyel”.

Maradjunk ennyiben: nincs magyarázat.

Mindenesetre 1990 fiatal demokratáit felmenthetjük: nem cenzúrázták meg a tizenkét pontot. Mindössze annyit tettek, hogy a rendelkezésre álló szövegváltozatok közül a maguk céljaival leginkább összhangzó és az adott helyzethez leginkább illő, azaz a legjobban használható variánst reprodukálták plakátjukon.

*

Amúgy – immár cenzúrától és Fidesztől függetlenül – Gracza beszámolója a forradalmas márciusi napokról igen érdekesítő olvasmány, tele apróbb-nagyobb gyöngyszemekkel. Itt van például a március 17-i forró hangulatú népgyűlés leírása. A gyűlésen, írja Gracza, *a bécsi kormánynak különösen két intézménye: a lutri és a trafik ellen fordult a nép haragja kitörő szenvedélyvel. Több szónok éles kifakadása után a népgyűlés egyhangulag kimondta, hogy a trafikok azonnali bezáratását, a lutrinak pedig végleges eltörlését kívánja. A nép ez újabb óhajtásait is küldöttség vitte meg a helytartótanácsnak.*

A népharag ezúttal diadalmaskodott. A trafikokat becsukták. A dohány-egyedárúság megszűnt. Dohányt, szivart szabad volt elárúsítani ezután bárkinek.

A lottót egyszerűen beszüntette a helytartótanács. Ez intézkedést az akkori lapok a következő lakonikus rövidséggel adták hírül a közönségnek: „A népcsalásnak vége – a lotteriát eltörölték.”

A népcsalásnak vége...

Hát igen.

Magyar Narancs, 2013. július 11. és július 18.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. A Táncsicsra vonatkozó Szilágyi-idézet megcenzúrázásának a tárgyában tévedtem. Valójában Lestyán Sándor volt a cenzor, aki Táncsics-könyvében a Szilágyi Sándor-idézetből kihagyta a „communisticus” szót (lásd Lestyán Sándor: *Az igazi Táncsics*, 7. o.), azaz cenzúrázott. Czibor közvetlenül Szilágyitól idézett, s nem Lestyán közvetítésével, ezért nála nem is hiányzik a „communisticus” szó.

Tehát az Antikvarium.hu honlap szerkesztői jóhiszeműen jártak el: nem tudhatták, hogy Lestyán Sándor megcenzúrázta Szilágyi Sándor szövegét, és nyilván nem látták okát, hogy kételkedjenek Lestyán filológusi tisztességében. Ezúton kérem elnézésüket, hogy alaptalanul cenzurális beavatkozással gyanúsítottam meg őket.

Magyar ember falra firkál, nyelvet tanul

Videó-hercehurcák és nyelvvizsgabotrányok évadja¹ lévén az ember önkéntelenül is kapingálni kezd olvasmányemlékei között: hol találkozott a politika és a haszon motiválta csalások és hamisítások szépirodalmilag megalkotott eseteivel. Hiszen az irodalom, amely tudvalevőleg tanít, nevel és szórakoztat, ezekről is tud valami épületessel és derűssel szolgálni.

Kisiskolás korom olvasmánya rémlett fel először, a valaha páratlanul sikeres lektúrszerzőnek, Szilvási Lajosnak az első regénye, az 1953-ban megjelent *Középiskolások*, pontosabban a koalíciós időkben játszódó, lelkesen „szocreál” ifjúsági regény egyik jelenete. A Balaton-parti kisvárosban a reakció éppen utóvédharcát vívja a fiatal magyar demokrácia ellen. Az aknamunkában részt vesz a katolikus klérus is. Ezt az (akkori szóhasználattal) klerikális reakciónak nevezett politikai erőt a regény plébánosfigurája képviseli. Sötét céljai érdekében behálózza, majd megszarolja a helybeli középiskola egyik jóindulatú, ám naiv diákját. Arra kényszeríti, hogy a templom falára fesse fel a plébános által megszövegezett feliratot: „Le a vallással, le a papokkal!”, és az aláírással tegye nyilvánvalóvá, hogy ez a politikai falfirka a demokratikus erők, közelebbről a kommunisták műve.

¹ A 2013-as év két korrupciós botrányára, a nyelvvizsgákat vesztegetés fejében árusító nyelvvizsga-maffia lelepleződésére és a „bajai választási videó” néven hírhedtté vált politikai háttérű hamisítási ügyre utalok. Mindkét ügy részletei visszakereshetők az internetes portálokon.

A dolog logikája világos: olyasmit adni ellenségünk szájába, olyan szándékot vagy cselekedetet tulajdonítani politikai ellenlábasunknak, amely őt diszkreditálja az ún. „jóérzésű” többséghez tartozók szemében, kiprovokálja haragvásukat, és véglegesen ellene hangolja őket. Ezt igazán jól az ügyes látszatkeltés szolgálja: lám, a kommunisták maguk „szólták el magukat”, maguk tették nyilvánvalóvá, hogy ők valójában a vallás és a klérus ellenségei, bármit és bármennyit papoljanak is a vallásgyakorlás és a lelkiismeret szabadságáról. (Hogy épelméjű kommunista sohasem festene ilyen feliratot a templom falára, különösen akkor nem, amikor titokban éppen a vallás és a papság elleni rohamra készül, ez valamiért senkinek nem jut az eszébe.)

A bajai választási videó ebben az összefüggésben a Szilvási-regénynek erre az epizódjára emlékeztet. Legalábbis műfajilag: itt sem, ott sem csalás vagy hamisítás esete forog fenn, a regénybeli templomfal-firka és a valóságos videó egyaránt a provokatív megtévesztést célzó *koholmány*.

Az ilyen politikai koholmányok létmódja vagy közlésközege, legalábbis az amatőr köznapi politizálás szintjén, gyakran a *graffiti* vagy *falfirka*. A politikai falfirkákat persze nem az igazi *tagger*ek vagy *writer*ek hozzák létre: kezdetleges eszközökkel a falra felvitt szövegek ezek, monokróm munkák, az igazi graffiti színei-formái hiányoznak belőlük, mint ahogy a vizuális találékonyság és szellemesség is. Gyűjteményemből (állagmegőrzésem céljából folytatott nagyvárosi gyalogtúráim során sok politikai falfirkát sikerült lefényképeznem mobiltelefonommal) idéznék két példát, a magyar politika két neuralgikus pontjához kapcsolódóan: egy régebbit, cigányügyben, és egy egészen frisset, zsidóügyben. (Betűhíven reprodukálom őket.)

Cigány uralmat Újpesten! Fekete kéz

Ez a felirat évekkel ezelőtt volt olvasható az újpesti Baross utca és Mildenerger utca sarkán álló ház falán. Mintha Szilvási receptjére készült volna: lám, maguk a cigányok, illetve titkos terroristaszervezetük, a Fekete Kéz ismeri el, hogy valójában nem a jogegyenlőséget és a megkülönböztetés felszámolását követelik, hanem ennél jóval többre, a hatalomra – mégpedig Újpest magyar lakossága feletti hatalomra – törnek. Hogy épelméjű cigánynak még az álmában sem jutna eszébe

ilyesmi, ebben az esetben sem zavar senkit, a rasszista paranoiával átitatott elméket semmiképpen.

A másik provokatív koholmány, amelyet ismertetnék, új szerzemény, alig pár napja figyeltem fel rá a Margit-szigeten. A szigeti lejáró bal felőli zárókő-szerűségén, egy koronával díszített zömök kő-pilonon – Dávid-csillagokkal központoszva – a következő angol nyelvű feliratok olvashatók:

IZRAEL KIVUII! FUCK FIDESZ! JEW POWER FIDESZ SUCKS.

Ez ismét a Középiskolások-beli „Le a vallással, le a papokkal!” retorikai és logikai modelljét követi. A hálátlan és csalárd zsidók (más néven a bal-liberális „oldal” képviselői) maguk teszik közhírré, hogy a nemzeti egyetértés kormányának az eltávolítására és leplezetlen zsidó uralomra készülnek. Pontos *pendant*-ja a „Fekete kéz”-falfirkának, szükségtelen tovább elemezni.

Egy szempontból viszont figyelmet érdemel, ugyanis ez a felirat, miközben nyilvánvalóan magyar szerzőségű (az „Izrael” országnevet kizárólag magyarul írják „z”-vel, a latin ábécét használó nyelveken, így angolul is „Israel” a helyesírása), és politikai üzenetével a magyarokat szólítja meg (norvég vagy katalán politikai antiszemiták azt sem tudják, hogy a Fidesz mi fán terem), megfogalmazását és közzétételét tekintve idegen nyelvű, jelesül *angol* szöveg. (Kivételt éppen az „IZRAEL KIVUII!” szövegrész képez, ahol a második szó vagy értelmezhetetlen, vagy kiolvashatatlan. Ezzel szemben a *FIDESZ SUCKS* egy amerikai szleng-kifejezés hibátlan alkalmazása: „A Fidesz szopik” a kifejezés szó szerinti jelentése, angol eredetije a kifejezés alanyában megjelölt dolog, személy vagy intézmény silány, értéktelen és ellenzenyes voltára utal.)

Nos, az országos (sőt nemzeti) nyelvvizsgabotrány fényében érdekes kontrasztot kap az a tény, hogy az angol (vagy annak vélt) nyelv ma Magyarországon *presztízsnyelv*: nincs magára valamit is adó bolt, hivatal, kozmetikai szalon, ingatlanügynökség stb., amelyre ne lenne kiírva angolul is, hogy mivel foglalkoznak odabent, a portál mögött. Továbbá: lépten-nyomon vegyes angol–magyar (pontosabban angol származású neologizmusokkal teletűzdelt magyar nyelvű) feliratokra figyel fel az ember. (Utcánk, a Visegrádi utca kedvelt párna-paplan

boltjának például ez a neve: *Peter's Paplan – Paplan, Párna és Designbolt*). Mintha valami rejtett hit vagy meggyőződés motiválná ezt a nyelvi szokást: ami „külföldiül” van, az *cool*: rangosabb, jobb, kíváncsabb, vonzóbb és persze eladhatóbb, mint ami a megszokott régi nevet viseli.

A politikai falfirkák is alighanem ugyanezért nyúlnak az „idegen” (nemrégiben meghonosodott, s ezért már valamelyes ismertséget élvező) szavakhoz. Ehhez nyilván szükség van némi nyelvismeretre, netalán nyelvvizsgára is. Persze nem minden esetben. A *ROHAT KOMUNISTÁK MEGHALTOK* felirat (a Podmaniczky utca és a Szív utca sarkán volt régebben látható) szerzője nyilván jól megvolt nélküle. A *JUDE GO HOME* feliratozója (a firka a Visegrádi utcában díszelgett egy darabig) viszont kétségkívül rendelkezett idegen nyelvi ismeretekkel, még talán a nyelvvizsgája is megvolt. Bár a felsőfokút nemigen kaphatta meg, hacsak nem a német és az angol nyelv közös őseiből, a közgermán alapnyelvből.

Tűrhetően vizsgázott viszont a Visegrádi utca elején található Nemzeti Dohánybolt vezetője, aki – nyilván a várost járó idegen ajkú nikotinista szenvedélybetegekre tekintettel – a bolt magyar nyelvű felirata alá ezt a másikat helyezte ki: *NATIONAL TOBACCO SHOP*. Ez már majdnem angolul van. Alapfok, gyenge négyes.

Magyar Narancs, 2013. november 7.

Nemzeti Fényacél N. V.

Múltkor az utcánkban található bilingvis feliratú trafikról (*Nemzeti Dohánybolt – National Tobacco Shop*) szólva fejeztem be az aznapra rendelt kapirgálást. Most az áruda belsejét a várományos vevők tekintetétől gondosan elfedő, azaz a szó szoros értelmében *beláthatatlanná* tevő opálos ablakokról kell szólnom, a nemzeti dohányboltok (bocsánat: Nemzeti Dohányboltok) egyen-homlokzatáról, erről a kötelező kamuflázsról, amely gondosan és sikeresen álcázza, hogy mit is árulnak odabenn. Ez persze eladásból élő üzletek esetében eléggé szokatlan, s nyilván kontraproduktív hatású – maguk a trafikosok (bocsánat: nemzeti dohányboltosok) is érzik ezt, ezért ragasztanak ki A4-es lapokon kezdetleges tipográfiai kivitelű tájékoztató feliratokat vak kirakatuk tejüvegére: itt újság, hűtött sör, üdítő, édesség stb. (is) kapható.

Nos, ezekről a vakablakokról és átláthatatlan kirakatokról ifjúkórom Londonjának szexboltjai (a *sex shopok*) jutottak az eszembe a minap. A hetvenes évek elején ezeknek az ablakában, illetve kirakátaban szemérmetlenül és gátlástalanul közszemlére volt téve mindaz, ami odabent kapható volt, változatos színekben, formákban és ízekben (!) előállított *condomok*, erotikus alsóneműk, felcsatolható dildók és hasonló segédeszközök (köztük a korszak szexiparának csúcstalálmánya, az elemmel meghajtott uniszex vibrátor), és persze a meztelen test minden lehetséges képi megjelenítése.

De aztán megfordult a szél: egy új törvény megtiltotta a *sex shopok* tulajdonosainak, hogy áruik kirakatba tételével csalogassák vásárlás-

ra, s ezzel erkölcsi romlásba és lelki megnyomorodásba a serdületlen és serdült emberiséget. A nyolcvanas évek elején már feketére mázolt kirakatüvegek, ajtók és ablakok mögött, azaz *beláthatatlanul* működhettek a Soho és a Leicester Square *sex shop*jai, többé se kép, se hang nem szűrődhetett ki az utcára a boltmélyi Szodomából és Gomorrhából.

Nálunk is ez a helyzet a szexboltokkal. Ilyen is van a Visegrádi utca elején, rögtön a *National Tobacco Shoppal* (kicsit ferdén) átellenben. Már a cégére is emlékeztet a szemközti üzletére, mivel ez is bilingvis: *Angel Sex Shop* (alatta magyar fordításban, kisebb betűkkel: *Szex Bolt*) áll a cégtáblán. Az egyetlen „nemzeti” jelző kivételével, amely itt valamiért nem szerepel (azaz nem *National Angel Sex Shop* a neve), az Angyal Szexbolt mindenben pontos tükörképe az utca másik oldalán elhelyezkedő Nemzeti Dohányboltnak. Kirakata és ajtaja ennek is átláthatatlan (pirossal van lefestve), s itt is egy piros körben álló 18-as szám figyelmezteti arra a vevőt, hogy hány éves kortól szabad a vásár.

Az egyetlen „nemzeti” jelző kivételével... Tényleg, mit keres a „nemzeti” jelző egy olyan üzlet nevében, amelyben százszor veszedelmesebb portékát árulnak (amint ezt minden cigarettásdobozon elolvashatjuk), mint a szexboltban, olyannyira veszedelmeset, hogy még csak megmutatni sem szabad a vásárlóknak? De továbbmegyek: mit keres a „nemzeti” szó egy *üzlet* – bármilyen üzlet – nevében? Mit remél tőle, aki boltja cégtáblájára írja?

Márai Sándor is feltette magának ezt a kérdést. 1948-as naplójában írja, hogy a Rákóczi úton valamikor volt egy Nemzeti Ruhaház nevű üzlet, ahol – idézem – *megkérdeztem a tulajdonost, Gerő urat, miért „nemzeti” a felöltő, amit árul és azt felelte: „A parasztok feljönnek ködmönt venni Budapestre, a Keletin érkeznek, végigmennnek a Rákóczi úton és ha azt olvassák egy cégtáblán, hogy «nemzeti», akkor könnyebb a parasztot behúzni”*.

A „nemzetire” való hivatkozás, mint holtbiztos reklám, a „nemzet”, mint a palifogás varázsigéje... Hm. Lehet, hogy azoknak is „a paraszt behúzása” járt az eszükben, akik a Rákóczi úti Uránia mozit (nem lehetett messze tőle Gerő úr Nemzeti Ruhaháza) a renoválás után 2002-ben elkeresztelték „Nemzeti Filmszínháznak”?

Furcsa nyelvi műveletek ezek a modern nemzetvallás korában. A nagy francia forradalom vetéséből kihajtó nacionalizmus kvázi-valóságos jelenség volt (és máig is az): a nemzet a Legfelsőbb Lény, akinek életünkkel tartozunk, s akit ugyanolyan tisztelettel kell öveznünk, ugyanúgy kell „félnünk”, mint történelmi elődjét és eszmei mintáját, a Jóistent. Azaz a nemzet a „szent” szférájába tartozik; nem illik hiába a szájunkra venni a nevét. Ezért meghökkentő, amikor a nemzet szentségét összekeverik az üzlet profán szférájával: kollektív lojalitásunk legfőbb tárgyának a nevét a felöltők és cigaretták árusításából kinyerhető priváthaszon növelésének szolgálatába állítják.

Vagy tévednék?

Annak idején gimnáziumom énekkarának egyik sikeres repertoárdarabja volt Bárdos Lajos *Nemzeti fény* című kórusműve: az utolsó sor – *Nemzeti fény a cél. Hogy elérd, forrj egybe magyar nép* – himnikusan felszárnyaló dallama az iskolai ünnepségek hatásos záró darabjává avatta, annál is inkább, mivel a kórusmű az iskola névadójának, Kölcsey Ferencnek *Versenylelkek* (1833) című epigrammasorozatából készült.

A címet nem értettem: miféle verseny miféle emlékeiről van itt szó? Utána olvasva a dolognak, megtudtam, hogy a Kölcsey-hexameterekre Széchenyi lóversenyprojektje adott alkalmat: az epigrammákat a versenyek résztvevői között szétosztandó kupákra szánták felíratként, ezek a kupák vagy serlegek voltak a versenylelkek.

Furcsállva csóváltam tizenhat éves fejem, mint ahogy most is csóválom, ötven évvel öregebben: nekem kell elmagyarázni Kölcsey Ferencnek, hogy a nemzet nem lóverseny? Hogy a tétre-helyre-befutóra bajosan lehet a nemzeti fény forrása? És fordítva: hogy a fogadó magánhasznát (vagy magánvesztését), a szerencsejátékot, ugyanúgy abszurd a „nemzetivel” felfényezni, mint a felöltő és a cigaretta utáni bevételt?

De hát ott egye a fene. Annak idején a Nemzeti Kaszinó is javarészt kártyások gyülekezete volt, a hazardjáték nemzeti Mekkája, amelyet a pinkapénzből tartottak fenn – mégsem ütközött meg senki az elnevezésén. Hallom, hogy a zárt számban (*numerus clausus*) létrehozandó állami szerencsejáték-centrumok – a Nemzeti Dohányboltok mintá-

jára – a „Nemzeti Kaszinó” nevet kapják majd. Az ötletet csak üdvözölni tudom. Akár nagy múltú elődjük, ezek is a nemzet magasztos eszméjével kiváltképp összhangzó nemes tevékenység: a pénzherdálás helyszínei lesznek.

A „nemzeti” jelző egyébként mindenhol alkalmazható, ahol a korábbi kurzus által elhamarkodott privatizáció kiigazítása, az erőforrások nemzeti összpontosítása van napirenden: létrejöhetnek a Nemzeti Gyógyszertárak, a Nemzeti Vizeldék, és – hacsak a nép másként nem határoz – a Nemzeti Hajléktalanszállók is.

Álmomban már látom: amikor a nemzeti erőforrás-összpontosítás sodrában *nemzeti vállalat* (rövidítve: *N. V.*) néven újjáalakulnak a visszaállamosított magáncégek és részvénytársaságok, a Dunai Vasmű főbejáratának a homlokzatára, a szocreál Domanovszky-freskó fölé, felkerül a büszke felirat:

Nemzeti Fényacél N. V.

Magyar Narancs, 2013. december 19.

Szobornézőben Szabó Dezsővel

Mostanában sokan meghalnak, akik nem haltak meg azelőtt – valahogy így szól a gyakran idézett mondás. (Kosztolányi *Spanyol nátha* című bökverséből való.)

Mostanában sokaknak van szobra Budapesten, akiknek nem volt szobruk azelőtt, módosítjuk alkalmilag az aforizmát. Kétségtelen igazság, bár érvényessége a Kosztolányi-aforizmánál korlátozottabb és viszonylagosabb. Van persze jó néhány tiszta eset: Antall József, Wass Albert, Ronald Regan, Horthy Miklós. De az összképet zavarosabb részletek árnyalják. Itt vannak például azok, akiknek mostanában ismét van szobruk, korábban viszont hol volt nekik, hol nem (lásd Klebelsberg Kuno). Vagy azok, akiknek korábban volt, de mostanában már nincs – a szoborfelszámolási *timeline* legdúsabban pettyezett szakasza a Verbőczy-szobor népi ledöntése (1945) és a Károlyi-szobor hatósági eltávolítása (2012) közé esik.

De van még egy további, egészen sajátos kategória: azoké, akiknek *mindig* volt szobruk, régen is, most is és közben is. Az ő esetükben ugyanannak az embernek a szobra áll szünetmentesen ugyanazon a helyen – csak éppen a szobor *nem ugyanaz* a szobor, az emlékművet kicserélték egy másikra.

Kossuth Lajosnak a Kossuth Lajos téren álló szobra ebbe a kategóriába tartozik. Jószerivel társtalanul: egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre újra cserélt Deák téri szobrának az esete mutat némi hasonlóságot. De a különbség fontosabb: az 1952-es Kossuth-emlékművet (főalakja Kisfaludi Strobl Zsigmond munkája) – szocreál jellegénél fogva politikailag sú-

lyosan inkorrektnek találtatván – nem egyszerűen lecserélték, hanem visszacserélték a korábbi, 1927-ben felavatott emlékműre, Horvay János – ezek szerint – politikailag foltatlanul korrekt alkotására.

Mint minden köztéri szobor, a Kossuth-emlékmű is politikai-hatalmi szimbólum, felállítása – mint ahogy közterületek el- és átnevezése, emléktáblák és hasonlók eltávolítása és kihelyezése is – a politika szimbolikus térfoglalása: eddig a ti szobraitok, emléktábláitok, utca- és térneveitek jelölték ki jelképesen uralmatok kereteit és határait, most viszont a mieink következnek (vö. egymással rivalizáló kutyák, macskák és komolyabb ragadozók olfakto-szimbolikus – húgyuk szagával operáló – territóriumkijelölési szokásait).

A Kossuth Lajos téri emlékmű esetében is ilyen szimbolikus térfoglalás történt, bár egészen különös változatban. Itt ugyanis *ugyanazt* a szimbólumot cserélték ki – cserélték vissza – *ugyanabban* a szimbolikus térben *ugyanarra* a szimbólumra: Kossuth Lajost Kossuth Lajosra.

Vagy mégsem ez történt?

A válaszhoz helyszíni szemle visz közelebb: lássuk a visszaállított 1927-es emlékművet. Nem árt persze idegenvezetői segítséget igénybe venni, korabeli tanú beszámolóját az 1927. november 6-i emlékműavatásról. Némi kapingálás árán meg is találjuk kalauzunkat: Szabó Dezső *Zugligeti levelek* című cikksorozatában két „levélben” is foglalkozott a felavatott emlékművel (*Esti Kurír*, 1927. november 6. és 10. szám). A cikkekből meríthető információs segédlet birtokában meggyünk ki a térre szobornézőbe. Valamelyest elfogultan, mert nem vonhatjuk ki magunkat Szabó Dezső költői kérdésének, pontosabban: felszólításának a hatása alól, amellyel a keresztény-nemzeti (az ő megfogalmazásában) „görénykurzust” rendületlenül ostromozó publicista a Horthy-rezsim és a kossuthi örökség viszonyát firtatta az emlékmű-állítás kapcsán. „Tessék felelni erre a kérdésre: van-e a Kossuth-név tartalmának egyetlen olyan eleme, mellyel szemben a mai rezsim, e rezsim politikája, morálja, ideológiája, szervezkedési rendszere, pedagógiája nem áll gyilkos és tényleg gyilkoló ellentétben” – írta az *Esti Kurír* 1927. november 10-i számában.

Elfojtjuk magunkban az aktualizálás sanda szándékát, az idézetet nem kívánjuk a mai helyzetre vonatkoztatni. A Falk Miksa utcából

a térre kifordulva várjuk a találkozást a Szabó Dezső említette „egy csomó fehér hajléktalan alakkal”, mivel kíváncsiak vagyunk, vajon tényleg „a magyar elkámpicsorodás élőhalott képe” a szoborcsoport. (Szabó Dezső az emlékműről legalább olyan rossz véleménnyel volt, mint a rezsimről, amelyik állította.)

Szoborcsoportot, sajnos, nem látunk sehol, csupán egyetlen magányos szobor vár bennünket, ez viszont kétségtelenül Kossuth Lajosé. Vajon hová tűntek mellőle az 1952-ben kitelepített, majd 1959-ben Dombóváron csendben felállított – azaz részlegesen rehabilitált – emlékmű mellékalakjai, az első felelős magyar kormány nyolc miniszterének a szobormásai, kérdezzük tanácstalanul.

A talapzat oldalfalán elhelyezett tábla szövege ad választ kérdésünk-re: „Köszönet Dombóvár városának, hogy a szoborcsoportot befogadta és őrzi mind a mai napig. Az alkotás 2014-ben készült rekonstrukciója az eredeti pontos változata.” Dombóvár tehát megmakacsolta magát: nem adta vissza a szobrokat. A viszonylag kis költségvonzatú áthelyezés helyett maradt így a „rekonstrukció”: átszállítás helyett a másolás, a kilenc szobor és a hátfalon látható allegorikus dombormű újbóli kifaragása. Sok ember hosszas munkája ez persze, drága mulatság és el is tart egy darabig, ezért kell Kossuth Lajosnak egyelőre minisztértársai nélkül árválkodnia. (Nyilván ezért horgad le oly penetráns szomorúsággal a feje, bökné oda kalauzunk, Szabó Dezső.)

És persze – ha elkészülnek az utángyártással, és helyükre kerülhetnek Szemere Bertalan, Eötvös József, Széchenyi István, Esterházy Pál Antal, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Mészáros Lázár és a mártír miniszterelnök Batthyány Lajos szobormásai, pontosabban: másolatai, azaz *másaik másai* is – akkor sem az 1927-es emlékmű fog az 1944 előtti állapotra visszafejtett Kossuth Lajos téren állani. Hanem annak tetemes pluszköltséggel és idővesztéssel előállított másolata, Szabó Dezső-i nyers, ám pontos indulattal fogalmazva: *hamisítványa*. (Mint ahogy az egész pre-44-es Kossuth tér is ez lesz: hamisítvány.)

Tisztább, egyszerűbb és olcsóbb megoldás lett volna gróf Károlyi Mihály szobrával együtt egy füst alatt Kossuth Lajos emlékművét is egyszer s mindenkorra eltávolítani a térről. Elegendő terhelő adatot az ő szobra elmozdításához is könnyűszerrel össze lehet gereblyézni.

Szabadkőműves volt, valamint rendíthetetlen liberális. Zsidó sűgőkkel vette körül magát; sajtófőnökével és kiadójával, a 48-as honvéd, de csupán 1852-ben kikeresztelkedett szamosújvári születésű izr. *Helper* (Helfer) Ignáccal különösen bizalmas baráti viszonyt ápolt. Felségárulóként és lázadóként az országot katasztrófába döntötte. A Szent Koronát, mielőtt véreit cserbenhagyva gyáván idegenbe szökött, elásatta, mint egy döglött macskát. Miután álforradalmár kalandorpolitikájával a hazát idegen kézre jutatta, tervet dolgozott ki az ország elméleti megsemmisítésére is. Emigrációbeli politikai végrendelete, a Duna-konföderációs javaslat a Szent István-i Magyar Királyság nevű közjogi egység eltörlését, ennél fogva a Magyar Királyság fogalmának a hatályon kívül helyezését vonta logikusan maga után. (Ennyi eszmei, lelki és gyakorlati kárt talán még Károlyi Mihály sem tett nemzetünkben.)

Napnál is világosabb, hogy Kossuth emlékműve megérett a végleges elmozdításra.

Hogy mármost kinek a szobra töltse ki a Kossuth-emlékmű eltávolítása nyomán támadó űrt, erre nézvést nyilván egykettőre megszületne az emberek legszélesebb körének támogatását élvező bölcs kormányzati döntés.

Magyar Narancs, 2014. május 22.

Disszidálni – visszidálni

(Molnár Tibor, a *Refuge England* és a *Párbeszéd*)

A „disszidens” szóra (valamint szófaji variánsaira, a „disszidál” igére és a „disszidálás” főnévre) talán azok is emlékeznek még, akiknek az *ancien régime* (szocializmus, pártállam, stb.) politikai-ideológiai szókészlete időközben kiment a fejukból. Veretes, régi latinizmus a magyar nyelvben, már a tizenhetedik századból is van rá adat.

Igaz, akkoriban más volt a jelentése: disszidenseknek azokat nevezték, akik egy vallási közösség tagjaiként szembehelyezkedtek a közösség többsége – az ún. konformisták – által vallott hitelvekkel, azaz másként gondolkodtak.

Új jelentésére minálunk a fordulat éve után tesz szert, a határok lezárását követően: a „disszidál” igét 1949-ben használják nyomtatásban először „hazájából elszökik” jelentésben, a „disszidens” főnév új jelentésére – „hazájából elszökő személy” – először 1952-ből van adatunk. A szó köznyelvi pályafutása persze igazából 1956. október 23-a után kezdődik. Az 1956–57-es őszi és téli során több százezer nyugatra menekülő honfitársunk lépi át – formailag illegálisan – az osztrák–magyar határt. Őket ekkor már mindenki disszidensnek hívja.

A pesti nyelv hamarosan megszűli a „disszidál” szó tréfás *pendant*-ját, a „visszidál” igét (ez később kikopott a nyelvből). Azokra a disszidensekre mondták, akik rövidebb-hosszabb „odakinti” tartózkodás után meggondolták magukat, s csalódottan vagy egyszerűen a honvágytól hajtva visszatértek hazájukba: visszadisszidáltak, azaz *visszidáltak*.

Közöttük sok híres ember volt: disszidált és visszidált Alfonzó, a parodista és komikus, disszidált, visszidált, majd később ismét disszidált,

immár végleg, Pongrác Imre színész, aki a *Csodacsatár* (1956) című filmben nyújtott alakításával lett jó időre országos kedvenc. De emlékezetünkbe idézhetjük Molnár Tibort (1921–1982), a kiváló Kossuth-díjas színészt is, aki 1948-tól kezdve negyvennél is több magyar filmben alakított rendkívüli hitellel és meggyőző erővel munkás- és parasztfigurákat. Ezek között olyan klasszikus alkotások voltak, mint a *Talpalatnyi föld* (1948), a *Budapesti tavasz* (1955), a *Hús óra* (1965), a *Szegénylegények* (1966), a *Tízezer nap* (1967) és a *Magyarok* (1978).

Ő is visszidens volt. 1956 novemberében családjával Nyugatra távozott, majd két és fél év elteltével hazakérvényezte magát, 1959 májusában visszatért Magyarországra.

Disszidálásának és visszidálásának elfeledett története rejt néhány izgalmas mozzanatot, azaz érdemes a kapingálásra. Dolgunkat maga Molnár könnyíti meg, ugyanis 1962-ben könyvben tette közzé visszaemlékezéseit, idegenben töltött évei krónikáját. A *Hosszú az út...* címet viselő terjedelmes elbeszélés a disszidálás bűnébe esett színész nyilvános penitenciája, a kádárista *establishment* kiengesztelésére tett (netalán kötelezően előírt?) kísérlet volt. Arra viszont nem szolgáltat magyarázattal, hogy miért is távozott friss Kossuth-díjával a zsebében a népszerű színész, majd miért tért haza, éppen akkor, amikor kezdte szakmailag megvetni a lábát Nyugaton: filmszerepet kapott, német nyelvű színházi produkcióban játszott.

Történetének legérdekesebb leágazása egyébként éppen ez a filmszerep. 1958-ban Molnárt újsághirdetés útján megkeresi „valami Vas Róbert” Londonból, filmezni hívja. A színész Londonba utazik, ahol Vas (56-as menekült, huszonhét éves kezdő dokumentumfilmes) és egy bizonyos Walter Lassally nevű operatőr leforgat vele egy egyszemélyes doku-játékfilmet. Molnár disszidenst (emigránst, menekültet) alakít, aki első napját tölti Londonban, és a pályaudvarról egy fénykép hátsó lapjára írott címre, a 25 Love Lane-be (Szeretet köz 25.) próbál eljutni. Ám Londonban legalább fél tucat Love Lane van. Bealkonyul, mire mindet végigjárja és eléri úti célját. Közben a tapasztalatlan idegen szeme előtt elvonul London, a nagyváros utcáinak és tereinek élete – hogy mit lát és mit gondol ő minderről, a narrátor magyar akcentussal beszélő hangja tudósít bennünket.

Molnár nem lelkesedett a dologért. Vas a Brit Filmintézetől kapott pénzt, a színészenek szánt gázsit is beleértve, mind nyersanyagra költi, közben Molnár kocsiját használják stábautónak, a benzint is a főszereplő fizeti. Az egyszereplős kisfilm színésze csalódottan megy vissza Münchenbe, s megpróbálja gyorsan elfelejteni a londoni kalandot.

A jelek szerint sem akkor, sem később sem tudta, miben is vett részt. Vas Róbert (1931–1978) az angol újhullámosok, a *Free Cinema* rendezőinek, Lindsay Andersonnak és Karel Reisznek a barátja és munkatársa volt. A Molnár Tibor közreműködésével készült filmet az ő támogatásukkal mutatták be 1959-ben Londonban *Refuge England* (Anglia-menedék) címmel. Nagy siker volt. Ez a film indította el Vas Róbertet a dokumentarista pályán, melynek későbbi állomásai jelesebbnél jelesebb BBC-produkciók voltak, köztük magyar tárgyúak: filmet készített Korda Sándorról (*The Golden Years of Alexander Korda*, 1968 – Korda Sándor aranykora) és – röviddel tragikusan korai halála előtt – filmben állított emléket Magyarországnak és 1956 szellemének (*My Homeland*, 1976 – Hazám).

A *Refuge England*del beírta nevét az angol filmtörténetbe – akit érdekel, hogyan sikerült ez neki (és Molnár Tibornak!), megnézheti a YouTube-on a filmet.

Walter Lassally, az operatőr személyében is legendával találkozott Molnár. A német származású operatőr akkoriban már egy fiatal görög rendezővel, Mihálisz Kakojánnisszal dolgozott együtt (leghíresebb közös munkájuk majd a *Zorba a görög* lesz 1963-ban), utóbb Tony Richardson munkatársa lett, az ő kamerája rögzítette az *Egy csepp méz* (1961), *A hosszútávfutó magányossága* (1962) és a *Tom Jones* (1963) képkockáit. Később a Merchant-Ivory szerzőpárossal dolgozott, ő volt az 1982-es *Heat and Dust* (Hőség és por) operatőre.

Molnár – könyvében végig hibásan, egy *l*-lel írja Lassally nevét – később sem eszmélt fel, hogy volt egy pillanat az életében, amikor a világhír közelébe került. Filmjei listáján a *Refuge England* nem szerepel. Látni sem láthatta – mire Londonban bemutatták, ő már itthon volt. (Itthon pedig senkit sem tudott a filmről, mint ahogy disszidens rendezője sem érdekelt senkit.)

De a *Refuge England*-beli szerepét idehaza újra eljátszhatta. 1963-ban Herskó János *Párbeszéd* című filmjében kapott szerepet. Egy munkásembert alakít benne, aki 1956 őszén Nyugatra távozott, most, néhány évvel később viszont váratlanul beállít elhagyott családjához. Nem bírta tovább idegenben, hazajött, lesz, ami lesz. Ő ide tartozik.

Színészetileg is kerek lett így Molnár Tibor története: Vas Róbertnél disszidálását, Herskó Jánosnál (aki később maga is disszidált) disszidálását játszhatta el. Tegyük hozzá: mindkettőt egyforma személyes hitellel és színészi tökélyel.

Magyar Narancs, 2014. augusztus 14.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. A *My Homeland* (Hazám) című Vas Róbert film külön érdekessége, hogy a filmen a fiatal Judy Dench elszavalja Radnóti Miklós *Nem tudhatom...*-jének angol nyelvű változatát. A verset Neville Masterman (1912–), a magyarul jól tudó angol történész fordította a film munkatársának, Kabdebó Tamásnak a közreműködésével, aki a fordítást két számot megért kéziratos folyóiratában közölte: „I Don't Know” *Csakazértis / Just for All That*. Szerkeszti / Edited by Kabdebó Tamás / Thomas Kabdebo. Első szám / Number one. Georgetown, Guayana, 1971. 17–18. o.

Üzletlánci embervoltunk

Itt vagyok önmagam...

A karácsonyelő logisztikai műveletei (ajándékok vásárlása stb.) során nyilván sokan megfordulnak a német–osztrák drogéria-üzletlánc, a *dm* (a logó kisbetűs írásmódú!) magyarországi leányvállalatának valamelyik boltjában. Illatszerek és egyéb piperecikkek között válogatva alighanem átsiklik a tekintetük az üzletbelső falán olvasható feliraton, mely a *dm* jelmondatának (mottójának vagy szlogenjének) magyar nyelvű változata: *ITT VAGYOK ÖNMAGAM ITT VÁSÁROLOK*.

Az ilyen vevők – a figyelmetlenek – járnak jobban. Mert ha akad olyan vásárló, aki eltűnődik ennek a mondatnak az értelmén, nemigen talál benne ilyet. Miért is vagyok önmagam éppen itt, a dezodor, a vécépapír és az intimbetét társaságában? Máshol, mondjuk a hasonló kínálatú Rossmannban talán magamon kívül vagyok? S ha egyszer itt önmagam vagyok, ebből miként következik, hogy itt vásárolok? Vagy talán fordított az ok-okozati viszony, és éppen azért vagyok itt önmagam, mert itt vásárolok? És egyáltalán: mi köze van a kettőnek egymáshoz? És különben is: hogyan kerül az „önmagunk”-lét, önazonosságunk-identitásunk, sőt legáltalánosabb értelemben vett embervoltunk csizmája egy drogéria asztalára?

Nos, bármennyire hihetetlen, erre az utolsó kérdésre van válasz, mégpedig hibátlanul logikus válasz, legalábbis a „hogyan”-ra. (A „miért” – hogy miféle reklám- vagy pírértéke van ennek a vásárlók számára teljességgel értelmetlen és a szó szoros értelmében a *semmit* mondó szlogennek – persze más kérdés, nem is foglalkozunk vele.)

A válaszhoz *dm*-emlékeimben kapirgálva jutottam el. Amikor az üzletlánc a kilencvenes években megjelent a magyar piacon, az egymás után gyors ütemben nyíló boltokban egy ideig a cég eredeti, német nyelvű jelmondatával találkozott a vásárló: *Hier bin ich Mensch, hier kauf ich ein.* (A *dm* németországi és ausztriai üzleteiben ma is ez a felirat látható, a logó megkívánta nagybetűs alakban, a *kauf* végén a hangkiesést mutató hiányjel és az elválasztást jelölő vessző nélkül: *HIER BIN ICH MENSCH HIER KAUF ICH EIN.*)

A magyar leányvállalatnál később – utána néztem: 2000-ben – a német nyelvű jelmondatot magyarra cserélték, pontosabban kísérletet tettek a német szlogen lefordítására. *MERT ITT ÉRZEM, HOGY FONTOS VAGYOK* – ez lett a magyar jelmondat. Szabad, sőt laza fordítás, de legalább mond – és ígér – valamit: a vevő megtudhatja belőle, hogy itt emberhez méltóan bánnak majd vele és foglalkoznak igényeivel. (A jelmondat „lefordításával” persze nagyjából három perc munkája lehetett a magyar reklámszövegírónak – kíváncsi vagyok, mekkora összeggel honorálták fáradozását osztrák és magyar munkaadói.)

2010-ben viszont – úgy hírlík, az osztrák anyavállalat kívánságára – újrafordították a jelmondatot, s ekkor került fel a magyarországi *dm*-üzletek falára a ma is ott látható felirat: *ITT VAGYOK ÖNNA-GAM ITT VÁSÁROLOK.* Ez hívebb a német eredeti jelentéséhez – „Itt vagyok ember, itt vásárolok” –, bár az „ember” helyett az „önmagam” szó áll benne.

Sok értelme ennek a változatnak sincs, még annyi sem, mint a korábbinak. *Ad fontes* tehát: vissza a végső forráshoz, az eredeti német szöveghez. Pontosabban az eredeti eredetijéhez – bár ehhez egy kis kitérőt kell tennem.

Ötödikes vagy hatodikos lehettem, amikor – úgy 1959–1960 táján – szüleim némettanárt fogadtak mellém: egy ideházasodott osztrák hölgyhöz jártam magánórákra. Hilda néni év végén ünnepélyes záróvizsgát rendezett a lakásán, ahol tanítványai német verseket és dalokat adtak elő a szülőkből és rokonokból álló közönségnek, természetesen németül. Nekem Goethe *Faust*jából kellett megtanulnom és előadnom a híres húsvéti séta- monológot („A város kapuja előtt” című jelenetben található).

Harmincöt évvel később a Károly körúti *dm*-ben a *HIER BIN ICH MENSCH HIER KAUF ICH EIN* olvastán ennek a monológnek az utolsó két sora ugrott elő emlékeim közül: *Zufrieden jauchzet Gross und Klein; / Hier bin ich Mensch, hier darf ich's sein.* Aha, mondtam magamban, a jelmondat a Goethe-sort sajátítja ki: részben megismétli, részben kiforgatja eredeti jelentéséből, miközben – a biztos azonosíthatóság érdekében – gondosan követi az eredeti szótagszámát-versmértékét, s még rímel is vele. Ügyes.

Kicsit bizzar dolog ez persze, hiszen a jelmondat elitkulturális terméket, a nemzeti és irodalmi szentség magasában lebegő költőóriásnak, a német szellem avatárjának az ihletett szavait profanizálja, és ezzel Johann Wolfgang Goethét mintegy lehúzza a piszkos anyagiak, az üzleti haszon és hasonlók otrombán materiális szintjére. Másrészt viszont a jelmondat össze is kapcsolja a német vásárlót nemzete magasztos szellemiségével. Ha másért nem, hát azért, mert az iskolázott németek legtöbbször *eléri* a profán reklámszlogen magaskulturális utalását. A *Hier bin ich Mensch, hier darf ich's sein* náluk ugyanis közforgalomban levő idézet, szállóige – olyasmi, mint minálunk a *Talpra magyar! hí a haza*, a *Hazádnak rendületlenül*, az *Édes hazám, fogadj szívedbe és a többiek*. Hilda néni is azért tanultatta meg velem, mert annak idején vele is megtanultatták az internátusban.

Magyarul persze ebből semmit sem lehet reprodukálni. Hiába próbálnánk felhasználni Sárközi György fordításában a *Faust*-részletet – *Kicsiny-nagy ujjong és nevet: / itt ember vagyok, ember lehetek!* –, sületlenség lenne a dologból, olyasmi például, hogy *ITT EMBER VAGYOK VEVŐ LEHETEK*. Nincs olyan magyar vevő, akinek erről Goethe és a (német) nemzeti kultúra jutna eszébe. A *dm* viszont stabilan kiröhögtetné magát vele.

De Goethétől, Fausttól, fordítástól, miegyébtől függetlenül is baj van ezzel a jelmondatdal, jelesül a jelmondat tartalmával vagy üzenetével. Magyar ember ugyanis sohasem lehet „önmaga” egy német-osztrák multinacionális üzletlánc boltjában, mint ahogy „fontos” sem, „ember” pedig aztán végképp nem. Ő lenézett bennszülött itt, becsapni és kifosztani való balek, akire, amint tehetik, rávetik magukat a globalizáció extraprofitot szimatoló hiénái.

Magyar vevő önmaga csakis magyar árudában lehet. Ott ugyanis nem fosztogatnak, hanem osztogatnak: a vevő jutányos magyarbarát áron veheti át garantáltan magyar emberek kezéből a garantáltan magyar árut, s hozzá ingyen a nemzeti önbecsülést. Ott ember és magyar lehet. Ott vásárolhat.

Egyvalamit azért lessünk el a *dm*-től, persze csupán analogikusan: legyen a magyar üzletláncnak magyar költőnagyságtól vett – és az adott kontextushoz: a nemzeti kereskedelem ügyéhez tapintatosan hozzáigazított – jelmondata. Nem kell attól félnünk, hogy ezzel sárba rántjuk magasztos nemzeti örökségünket. A CBA (a *Reál* vagy a *Coop*) vásárlói nem fognak megütközni, hanem éppen ellenkezőleg, az egyetértés fejbólintásával szívlelik majd meg az üzlet falán olvasható jelmondat üzenetét:

ÁLDJON VAGY VERJEN SORS KEZE ITT VENNED VENNED KELL
Kivéve, persze, vasárnap.

Magyar Narancs, 2014. december 18.

Ön-kritika, avagy a felsülés hermeneutikája

Résen kell lenni, mégpedig nagyon-nagyon résen kell lenni manapság, ha regénykritikát ír az ember. A kortárs magyar regény jó ideje az utalgatós-idézetős elbeszéléstechnika korát éli: a szöveg minduntalan más szövegekhez irányítja olvasóját, amelyeket aztán őneki kell jelentéssel bíró viszonyba hozni azzal, amit éppen olvas. Már persze ha észlelte, hogy utalással vagy idézettel van dolga – ami egyáltalán nem könnyű dolog, mert a szerzők szövegükben egyszersmind el is rejtik vagy álcázzák, mégpedig gyakran egy kriptográfus furfangjával, azokat az utalásokat és idézeteket, amelyek azonosítása az olvasó – és a hivatásos olvasó: a kritikus – értelmezési munkájának feltétele és része.

A minap Egressy Zoltán *Százezer eperfa* című világvége-regényét olvasva akadtam meg az egyik szereplő valószínűtlen nevénél: az illetőt, nyugalmazott tanárembert Aszfalt Harlequinnek hívják. Valami szecessziós ízü utalás lesz ez, nyugtattam meg magam úgy ahogy, Krúdy, Heltai, még inkább Szomory eszelt ki ilyen keresetten szeszélyes neveket. Később maga a regény szolgáltat valamiféle magyarázattal. A nyugalmazott tanárembernek eredetileg Gyula volt a keresztnéve és Reviczky Gyula a kedvenc költője, olyannyira, hogy egy szép napon Reviczky Gyula hírlapírói álneveiből, az „Aszfaltból” és a „Harlequinből” fabrikált magának nevet, amit hivatalosan is felvett. (Fia, Aszfalt Mihály – szintén regényszereplő – már ezt a vezetéknevet örökölte tőle.)

Hát akkor minden rendben, gondolhattam volna, megtudtuk, merre hány méter. De eszembe jutott, hogy nem árt résen lenni, még

akkor is, amikor nem lát nyilvánvaló okot rá az ember. Reviczky álnevei? Talán érdemes lesz itt kapirgálni egy kicsit – elől hát az irodalmi álnévlexikonokkal. Érdemes volt: Reviczky az „Aszfalt” és a „Harlequin” mellett gyakran az „Antikrisztus” álnévvel jegyezte újságcikkeit. És egy regényalak, akinek (majdnem) Antikrisztus a neve, olyan jelentés-egység, amely több szálon is beköthető egy apokaliptikus világvége-regény jelentéshálójába.

Résen voltam, idejében gyanút fogtam, szerencsém volt.

Nem mindig van ez így. Péterfy Gergely regényével, a *Kitömött barbárral* például nem volt ilyen szerencsém, amikor recenzeáltam (lásd *Mozgó Világ* 2014. december). Pedig tudtam, milyen csapdát kell kerülgetnem. Péterfy regénye két tizenkilencedik századi történeti alak, (a viszonylag jól ismert) Kazinczy Ferenc és (az olvasók többsége számára, gondolom, eddig ismeretlen) Angelo Soliman életpályáját kapcsolja össze a regényírói képzelet segítségével, mégpedig úgy, hogy a kettőjük viszonyára vonatkozó tények hiányát a fikció kvázi-tényeivel pótolja. Ennyiben az angol–amerikai szakirodalomban *historiographic metafiction* („historiografikus metafikció” vagy „metaregény”) néven ismert elbeszéléstípusnak a példája. Az ilyen regények – lásd Pynchon, Rushdie, Grass, Doctorow, Pamuk, Vonnegut és mások műveit – gyakran játszanak önreflexív játékokat a (történelmi) tény-szerűséggel és a (regényszerű) fikcionalitással, amennyiben gondosan álcázzák, illetve szándékosan pontatlanul, azaz az olvasót megtévesztve, jelölik meg a határvonalat, amely a kettőt a regényben elválasztja.

Nos, ebbe a csapdába sétáltam én bele. Magabiztos voltam, hiszen éppen eleget tudtam Kazinczyról, a történelmi személyről, ahhoz, hogy észrevegyem, hol is húzódik ez a határvonal a *Kitömött barbár*-ban. Angelo Solimannal sem Péterfynél találkoztam először: Lobkowitz herceg fekete rabszolgájáról, akiből kísérleti célból hiperművelt, felvilágosodott entellektüelt faragtak, s akit halála után kitömtek, preparáltak és kiállítottak a Császári Természettudományi Gyűjteményben az Ész és a Tudomány nagyobb dicsőségére, a Svájcban élő szlovák író, Dušan Šimko *Esterházy lakája* (Esterházyho lokaj, 2000) című regényének magyar fordításában (2002) már olvashattam. Akkor tudtam meg azt is, hogy Soliman élő személy volt, a bécsi felvilágosodás

és szabadkőművesség közismert figurája Mária Terézia és II. József uralkodása idején.

Így aztán szemrebbenés nélkül összegeztem interpretációmat: „A *Kitömött barbár* merész regényírói mozdulattal tölti ki... a Soliman- és Kazinczy-életrajzok tényyszerűségei közötti rést, szakadékot vagy vakfoltot. A regény azon a tényyszerűen bizonyíthatatlan, s így merő fantáziaszüleménynek veendő feltevésre épül, hogy Soliman és Kazinczy nagyon is jól ismerték egymást, sőt rokonlelkekre és barátokra leltek egymásban, mivel mindketten a maguk sorsának és helyzetének a mását ismerték fel a másikéban, olyannyira, hogy Soliman, amint ezt a regény utolsó lapján olvashatjuk, voltaképpen Kazinczy életének a főszereplője volt. Ez a tükör-viszony a regény témája, s ez táru l fokozatosan elé nk az elbeszélés menetében.”

A recenziót időben megírtam és leadtam (átküldtem). Már megjelent, amikor a karácsonyi *Narancs*ban Cseresnyési László egotripjét olvasva egy Kazinczy-idézetbe botlottam. A széphalmi vezér egy bizonyos „szép ismeretekkel bíró szerecsent” emleget, akit (miután megüté a guta), kitömtek, s a Természeti Dolgok Múzeumában állítottak ki. Cseresnyési a forrást is megadja: *Pályám emlékezete*, II.

Megszívtam. Vagy irodalmiasabban fogalmazva: felsültem kritikusként. Ugyanis ha résen vagyok, gyanút fogok és utánanézek a dolognak, kiderült volna, hogy Kazinczy és Soliman igen is ismerték egymást, és – amint erre a *Pályám emlékezetében* és a Kazinczy-levelezésben lefolytatott, sajnálatosan *post festum* (avagy veszett fejsze nyele) jellegű kapirgálásból fény derült – nem csupán futólag: többször találkoztak, szabadkőműves „testvér”-viszony kötötte egybe őket, leveleztek egymással.

Ami persze komoly következményekkel jár a *Kitömött barbár* értelmezésére. A regény számos jelenete és szövegeleme, amelyeket én az írói képzelet szüleményének véltem, valójában életrajzi tény, gyakran megfogalmazása is híven követi Kazinczy memoár- vagy levél-szövegeit. Így tehát az értelmezés szempontjából perdöntő határvonal tény és fikció között máshol húzódik a regényben, mint gondoltam, s az életrajzok közötti rések és hiátusok is kisebbek, illetve nem is léteznek. Erről akár Péterfy Gergely „Orpheus és Massinissa: Kazinczy

Ferenc és Angelo Soliman” című 2007-es PhD-értekezéséből is tudomást szerezhettem volna, ha időben értesülök létezéséről, letöltöm és elolvasom.

Mindezt elmulasztottam. Mondanám, hogy többé nem fog előfordulni, de ez felelőtlen ígéretés lenne. Monaánám, hogy az vesse rám az első követ... de nem mondom. Helyette álljon itt engesztelésül Kazinczy szövege, amelyben 1809-ben, hosszú évekkel Soliman halála (1796) után is érezhető meghatódással emlékszik vissza fekete szabadkőműves „testvére”:

Angelót én legelőbb 1806-ban [tollhiba, nyilván 1786 – T. F.] láttam, utolszor 1791-ben. Midőn az utolsó vizitemet tevém nála 1791. Aug.-ban, feje turbán nélkül volt, álla pedig beszappanozva. Könnyű képzelni, mint hatott meg ez a' véletlen látás. Őszülni kezdő haja olyan volt, mint a' szürke moszkva-báránybőr, 's a' legfeketebb szerecsen orcza a' beszappanozott állal irtózatot csinált. — Vonásaiban, 's ártatlan 's csak nem gyermeki mosolygásában egészen festette magát szelíd szép lelke. Még hallok első megszólítását: Bruder Kazinczy, ich danke Ihnen für den köstlichen Tokayer, 's felém fordította ki tekenősbékai tenyerét, 's megcsókolt. Áldás, áldás, áldás reád, jó ember!

Széphalom, Aug. 8d. 1809.

Magyar Narancs, 2015. január 29.

Aszklépiosz zsandárai

A *Kódjatszma* című filmről kijövet nyilván sokan elgondolkodnak a dolgok egyszerre bizarr, egyszerre kétségbeejtő viszonylagosságán. A *biopic* Alan Turing (1912–1954) angol matematikus, a számítás-technika és a mesterséges intelligencia zseniális kutatója életét és sor-sát követi a tragikus végkifejletig. A németek Enigma nevű sifrírozó gépének a kódját feltörő tudóscsoport vezetőjét 1952-ben bíróság elé állították és elítélték. Bűne – mai szóhasználattal – szexuális orientációja volt: kiderült róla, hogy ún. „gyakorló” homoszexuális, ami a hatályos angol törvények szerint bűncselekménynek minősült.

Papírforma szerint circa két év börtönbüntetés várt rá. Tekintettel társadalmi pozíciójára és tudományos reputációjára a bíróság választást ajánlott a manchesteri egyetemi tanárnak: ha aláveti magát a hatóságilag előírt orvosi kezelésnek, megússza a börtönt. Turing a kényszerkúrát választotta. Egy évig nyomták bele a szintetikus ösztrogént. A libidója elfojtására – afféle „vegyszeres kasztrációként” – alkalmazott női hormon gynaecomastiát, „nőmellűséget”, kóros mellmegnagyobbodást váltott ki nála. Szakmai pályafutása is megszenvedte az ítéletet: mivel személye immár „biztonsági kockázatnak” minősült, többé a közelébe sem engedték nemzetbiztonságilag érzékeny kutatósoknak, s mint bűncselekményért elítélt személy, nem kaphatott beutazási engedélyt az USA-ba, ahol korábban rendszeres vendég volt a kutatóintézetekben és a tudományos konferenciákon. 1954. június 8-án manchesteri lakásán holtan találták. A halottkémi vizsgálat öngyilkosságban jelölte meg a halál okát.

A Turing-ügyben a dolgok bizarr és kétségbeejtő viszonylagossága tizenhárom évvel később, 1967-ben vált fájdalmasan érzékelhetővé. A törvényt, amelynek alapján Turingot perbe fogták és elítélték, 1967-ben az Egyesült Királyság parlamentjének alsóháza hatályon kívül helyezte. A homoszexuális érintkezés megszűnt bűncselekmény lenni, a homoszexualitást az angol törvényhozás – ahogy szakszerűen mondani szokás – *dekriminalizálta*.

Amivel implicite az is elismertetett, hogy a kódfejtő zseninek, Anglia megmentőjének (ahogy egyesek, talán némi fellengzős emelkedettséggel, nevezik) az életét és pályafutását a politikai hatalom és a törvény tönkrezúzta, holott a negyvenkét éves korában halálba menekülő Turing semmi rosszat nem tett, ártatlanul szenvedett. A hatalomban egyébként volt annyi becsület, hogy ezt be is ismerje, igaz, majd félévszázados késéssel. 2009-ben Gordon Brown miniszterelnök hivatalos formában és nyilvánosan bocsánatot kért az Egyesült Királyság kormánya nevében a „szörnyű eljárásért”, 2013-ban pedig II. Erzsébet királynő posztumusz uralkodói kegyelemben részesítette Turingot. (Lehet, hogy ha élne, ma már kaphatna beutazási engedélyt az USA-ba?)

Tehát 1967-ben a homoszexualitás megszűnt hivatalból üldözendő bűncselekmény lenni, legalábbis Angliában. Ezzel párhuzamosan megváltozott orvostudományi státusa is: megszűnt hivatalból gyógyítandó betegség lenni. Az Amerikai Pszichiátriai Társaság 1973-ban törölte a nyilvántartott lelki betegségek szakmai katalógusából, 1990 óta pedig az ENSZ Világegészségügyi Szervezete (WHO) által kiadott *International Classification of Diseases*ben (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) sem szerepel többé.

Azaz a homoszexualitás nevezetű bűncselekményt dekriminalizálták, a homoszexualitás nevezetű betegséget pedig *deklinicizálták*.

Hogy miként lehet valami egyszerre bűncselekmény és betegség, illetve miként lehet valami hol bűncselekmény, hol nem, s, ugyanúgy, miként lehet valami hol betegség, hol nem, ez nyilván a dolgok végtelen viszonylagosságának a része, ne is töprengjünk rajta sokat. Ma Kaliforniában a meleg pap előtt fogadhatnak örök házastársi hűséget egymásnak, miközben legalább nyolc ország van a Földön,

ahol szexuális orientációjukért automatikusan halálra ítélnék s kivégeznék őket – ki érti ezt?

Ha már a deklinicizációnál tartunk, említsük meg annak a nevét, aki eredetileg *klinicizálta* a homoszexualitást, igaz, akaratlanul, bár a legjobb humanista meggondolásokból. Magyar ember volt, Kertbeni Károlynak (1824–1882) hívták. Ő amellet érvelt, hogy a homoszexualitás nem valamiféle büntetendő erkölcsi eltévelyedés, hanem veleszületett testi adottsága az embernek. Ő alkotta meg egyébként a *homoszexuális* és *heteroszexuális* szavakat, s mivel a tárgy megnevezése legalább annyira a megnevezés tárgyának a megalkotása is (lásd Heidegger és Tsai), bízást mondhatjuk, hogy a homoszexualitás magyar találmány, hungarikum. Legyünk erre is büszkéek, ne csak a hat-háromra...

De vissza Turinghoz. A politikai hatalom letéteményesei bocsánatot kértek tőle, az orvostudomány, az ügyben illetékes pszichiátria képviselői viszont ezt elmulasztották – horkant fel egyik utolsó írásában Thomas S. Szasz, az antipszichiátria 2012-ben elhunyt magyar származású bajnoka.

Pedig volna miért bocsánatot kérni, s nem csak Turingtól. A modern elmegyógyászat története az egymást váltó légből kapott „betegségek” és szörnyűbbnél szörnyűbb „gyógymódok” fekete krónikája. Ezek rendre hitelüket veszítették. Diszkreditálódott Dr. Hugo Cerletti elektrosokkja és Dr. Ladislav Meduna (azaz Dr. Meduna László – magyar származás ő is!) kémiai sokkja, a könnycsatorna mentén behatolva a homloklebenyt jégcsákánnyal (magyar neve sugallata ellenére ez egy tűszerű szerszám) roncsoló Dr. António Egas Moniz és követője, Dr. Walter Freeman lobotómia-műtétje. Kedvetlenül idézzük fel tizenkilencedik századi előfutáiraikat is, a hisztériát (van-e még ilyen betegség?) a clitoris kimetszésével „gyógyító” viktoriánus orvosokat, vagy a döblingeni klinika orvosait és ápolóit, akiknek röpké két hét alatt sikerült végezniük az intézménybe csalárd módon becsalogatott kollégájukkal, a boldogtalan Semmelweis doktossal.

De az amerikai Dr. Samuel A. Cartwright (1793–1863) emléke előtt mégiscsak tisztelegni kell. Ő *drapetomaniának* nevezte el az általa felfedezett lelki betegséget, amelynek kóroktanát 1851-ben tette közé

egy előadásban, amelyet a Louisianai Orvosi Társaság szakközönsége előtt olvasott fel. A betegség nevének a jelentése „szökési mánia”. Ez a kór az amerikai Dél ültetvényeinek fekete rabszolgái közül szedte áldozatait. Alaptünete, hogy a beteg makacsul meg akar szökni az ültetvényről, s a szökést ismételten megkísérli. Dr. Cartright hatékony gyógymódot is kidolgozott. A szökési hajlandóság első jelére a páciensből „korbáccsal kell kiverni az ördögöt”, a szökésből visszahozott ápoltnak pedig le kell vágni a két nagylábujját, hogy legközelebb ne tudjon eléggé gyorsan elfutni üldözői elől.

Szó se róla, irigykedve gondolunk vissza Dr. Cartwrightra és Aszk-lépiosz többi zsandárjára: ha el akarták kapni valakinek a tökét, kitaláltak az illetőre egy betegséget, és hatósági segédlettel ráhúzták a vizes lepedőt. Ma már ez nem megy ilyen könnyen. Pedig hej, de szívesen találnánk ki mi is egy-két célirányos lelki betegséget, amiből aztán hatósági segédlettel kigyógyítanánk a benne szenvedőket: a stadionitiszből és a bankophobiából, az eurózisból és a russophiliából, valamint minden betegségek legveszedelmesebbikéből, a banditok-leptokratizmus-szindrómából...

Magyar Narancs, 2015. március 12.

Mátyás király esete Dojčin Petarral

*és a szép kocsmárosnéval, avagy a magyarság
mint Realitátprinzip*

Emlékeim közt kapirgálva gyakran, vagy legalábbis bizonyos rendszerességgel, eszembe jut egy régi-régi beszélgetés, valamikor a hetvenes évek végéről. Összeszokott társaságunkban megjelent egy alkalmi vendég is, egy szerb fiatalember Belgrádból. Egész jól tudott magyarul – valahol a Vajdaságban nőtt fel, ráragadt a nyelv. Mindenféléről beszélgettünk, a két ország viszonyáról, magyarok és szerbek közötti hasonlóságokról és különbségekről. Vendégünk az utóbbiakat – már-mint a különbségeket – szemléltetendő elmesélte, hogy egy magyar építőipari vállalat szállodát épít Belgrádban, magyar építésvezetővel és magyar szakmunkásokkal. Ő gyakran jár az építkezés felé, így akaratlanul is megfigyelheti, hogy halad a munka. Ezzel kapcsolatos a kérdése is, amelyet feltenne nekünk, hátha mi meg tudjuk válaszolni, mert ő hiába töri rajta a fejét. Miért van az, folytatta, hogy ha magyarok húznak fel egy épületet, ott merőlegesen állnak a falak, az ablakok-ajtók nyílásai derékszöget zárnak be, az ablakkeretek pontosan illeszkednek a helyükre, és az épület alatt nem süllyed meg a talaj. Ha viszont ugyanezt szerbek végzik, jó eséllyel ennek az ellenkezője történik, többnyire baj van a merőlegességgel és a derékszögekkel, a talajról nem is beszélve. Miért képesek a magyarok precízen dolgozni, s miért nem képesek a szerbek ugyanerre? – tette fel a végén a kérdést barátunk.

Hökkenten meredtem maga elé. Én úgy tudtam, és napi tapasztalataim nap mint nap megerősítették bennem ezt a tudást, hogy az intézményes trehányság országában élek, a „nyugi-nyugi”, a „nem kell

mindent elkapkodni”, a „jó lesz az úgy is” és a „hát, ez nem jött össze” kétségkívül kényelmes és már-már kedélyes slamperájában. Most viszont szembesülnöm kellett azzal, hogy mások szemében mi mint ország, sőt mint nemzet vagyunk, etalon, amihez más nemzetek mérik magukat, mérce, amelyhez megpróbálnak fölélni. Mégpedig azért, mert a magyar ember megbízható, szorgalmas, pontos és hatékony, tudtam meg álmélkodva. (Valamint becsületes, bátor, lovagias és vendégszerető – az utóbbiakat persze, szemben az előbbiekkal, belgrádi barátunk nélkül is tudtam magunkról, mégpedig régről.)

Kérdése költői kérdés maradt. Nemigen tudtunk mit válaszolni, hümmögtünk, másra tereltük a szót.

Hogy valamit mégiscsak kellett volna mondani neki, erre egy néhány évvel ezelőtti beszélgetés emlékeztetett. 2006-ban Budapesten tartottuk a Nemzetközi Joyce Társaság esedékes szimpóziumát, a Magyarországi James Joyce Társaság rendezésében. A vendéglátó társaság elnökeként a monstre konferencia elnöki székében találtam magam. A több száz résztvevő között ott voltak a horvát kollégák is, köztük jó ismerőseim, a Zágrábi Egyetem anglistái, akik az esemény végén oda-jöttek hozzám, és gratuláltak, mondván, hogy soha még nem vettek részt ilyen hibátlanul megszervezett és ennyire olajozottan lebonyolított, bámulatosan zökkenőmentes konferencián. Majd hozzátették, hogy ez nem véletlen, hiszen a magyarok, közöttük értelemszerűen én is, mesterei a pontos és hatékony szervezésnek.

Kezdtem volna udvariasan mentegetőzni, munkatársaimat dicsérni, stb., amikor a társalgás pikáns etnikai fordulatot vett. Egy korábbi alkalommal megemlítettem a zágrábi kollégáknak, hogy anyai ágon horvát ősökkel rendelkezem, ez jutott eszébe most egyiküknek. Őseid nyilván *medjimurjecek* voltak, magyarázta a kollegina, onnan vannak ezek a tulajdonságaid (mármint a pontosság, hatékonyság, szervező-készség stb.). Ehhez tudni kell, hogy a *medjimurjecek* a *Medjimurje*, magyarul: a Muraköz lakói, azé a horvát tájegységé, amely egészen 1918-ig a Magyar Királyság, illetve a Habsburg Birodalom része volt. Horvát őseimnek tehát bőven volt idejük, hogy teljességgel átitatódjanak ezekkel a jellegzetesen magyar tulajdonságokkal.

Erre sem igen tudtam mit mondani.

Értem persze, hogy van itt valami nyugat-keleti tengelyű skálázás, amelyen a nemzetek elhelyezkednek, és amelyen minden nemzet irigykedve felnéz a tőle eggyel nyugatabbra elhelyezkedő nemzetre, amelyet mintának tekint, és megvetően lenézi a tőle eggyel keletebbre találhatót, mint hozzá képest elmaradottabbat (miközben a „felnézésbe” lenézés is vegyül, a megvetésbe pedig irigykedés: az előbbieket gazdagok, de életük unalmas és örömtelen, az utóbbiak nyomorognak, de cifrán és vidáman). A németek lenézik a slampos osztrák vircsaftot, de irigylik tőlük a *Gemütlichkeit*jüköt, az osztrákok a tunya és simlis magyarokat, akiknél azért remekül lehet enni, inni, mulatni... Így jönnek egymás után a szerbek, a románok, a bolgárok, a görögök (dologtalan, lusta népség, különösen mostanában), a törökök, s tart ez az egész – meddig? a Gangesz-partjáig?

Ez rendben is volna, elméletnek, kulturális antropológiának ér annyit, amennyit ér (nem sokat, azt hiszem). De éppen a magyarok és a délszlávok? Ez a két teljességgel összekeveredett és egymáshoz kísértetiesen hasonlító népség látná magát ennyire különbözőnek egymás tükrébe pillantva?

Véletlenül bukkantam rá valami magyarázatfélére, mégpedig – stílszerűen – a *Jugoszláv költők antológiáját* lapozgatva. (1962-ben jelentette meg a Móra Ferenc Könyvkiadó.) A gyűjtemény népköltészeti részében akadt meg a szemem a *Dojčin Petar és Mátyás király* (*Dojčin Petar i kralj Matijaš*) címet viselő ballada Kiss Károly fordította szövegén. A tizennyolcadik század elején feljegyzett versezetben Mátyás király – a mi Mátyás királyunk – hűbéresét, Dojčin Petar varadini bánt korholja mértéktelen tobzódásáért, ugyanis a horvát nemesember naponta eliszik száz aranyat, plusz egy remek paripa, valamint egy arany buzogány árát. A bán ezekkel a szavakkal söpri félre az uralkodói intelmeket:

*Ne szídj engem erős uram, hej, Mátyás király,
jöttél volna a kocsmába, hogy velünk igyál!
Ha te azt a korcsmárosnét csókoltad volna!
Pest városát, Buda várát elittad volna!*

Szívmelengető gondolat: ha elég erős a kísértés, még Mátyás király sem tud erőt venni magán, libidója eksztázisában elissza Pestet és Budát. A ballada az azonnali vágyteljesülésnek, a körülményekkel és korlátokkal nem számoló, a pillanat örömeinek élő esztelen dionüosz-i márnak a felmagasztosulása, a Sigmund Freud leírta *Lustprinzip*, az „örömelv” végletes apoteózisa – legalábbis horvát oldalról. A másik – magyar – oldalon Mátyás király áll, aki bírja önfegyelemmel: bölcs és józan uralkodó ő, az észszerű önkorlátozás, a körülményekkel és a korlátokkal (a „valósággal”) való racionális számvetés, a jövő, a holnap iránt érzett felelősség, azaz a freudi *Realitátprinzip*, a „valóságelv” avatárja.

Irigység és szánsalom kettős tárgyaként valahogy így lettünk mi ebben a kölcsönös szimbolikában és archetipológiában a józanság, az ésszerűség, a tervezés, a szervezés, a szorgalom, a fegyelem, az önmérséklet... brr, ne is folytassuk. Itt állok én is, mást nem tehetek, hiszen horvát őseimnek semmi esélyt nem adtak a magyarok, rám is a sanyarú kötelességet és a munkát hagyták csupán. Pedig de beülnék abba a kocsmába a méltóságos varadini bán úrhoz...

Persze kellene hozzá, mégpedig napi alapon, száz arany + jó ló + arany buzogány.

Talán pályáznom kellene. Azt mondják, nagy pénzek vannak, és adnak bármire.

Magyar Narancs, 2015. július 23.

Wurlitzerland

A wurlitzerrel először az idők homályában – értsd: valamikor kamaszkoromban – találkoztam először. Még a helyszínrre is emlékezem: az Annában zajlott le a találkozás, a Váci utcai presszóban, amely ma is áll és működik, s amelynek akkoriban, a hatvanas évek legelején vonzóan és izgatón rossz volt a híre. Ide, a pénzes maszekok, ráérős aranyifjúk és ledér hölgyek társaságába settenkedtünk be egyik iskolatársammal, hogy beleszagoljunk a hely dekadens levegőjébe, és egy kis időre elbújjunk a simogató félhomályban (ezt hangulatvilágításnak hívták akkortájt), a munka és a tanulás odakinti napsütéses világa, egyáltalán a szemkápráztatóan éles fényben játszó Jövő elől. Leültünk, rendeltünk valamit, kávét, üveg sört, erre már nem emlékszem.

A wurlitzerre viszont igen. Tulajdonképpen őmiatta mentünk el az Annába. A wurlitzer ikon volt és fétis, még mielőtt közelebbről megismerkedhettünk vele. Amerika üzenetét hozta, a Coca-Cola, a farmernadrág, a T-shirt, a rock 'n' roll és a többi társaságában. Olyasvalamik voltak ezek, amikre az akkori hivatalosság ferde szemmel nézett, a Nyugat-imádat jelképeit látta bennük, egy nem kívánatos, mert nemzet- és szocializmusidegen életforma terjeszkedésének tárgyi kísérőit. De volt benne annyi kompromisszumkészség, hogy ne csináljon ügyet, legalábbis ne csináljon *nagy* ügyet a dologból – ha annyira vágnak ezekre a dolgokra az emberek, hát legyen, jobb a békesség. És persze a külföldi turistákra is tekintettel kell lenni, ők otthon megszokták ezeket, itt se szenvedjenek hiányt belőlük. Így lett például a hatvanas évek elejére motel Tihanyban – és wurlitzer az Annában.

Akinek volt kedve és pénze, része lehetett mindkettőből. Egy kicsit, s persze csupán képzeletben, maga is külföldinek – értsd: nyugatinak – érezhette magát tőlük.

Mi is ezért mentünk el az Annába a wurlitzerhez. Asztalunk mellől vettük először szemügyre, de lámpáinak meleg fénye hamarosan közelebb vonzott a különös jószághoz. Éppen működésben volt: valaki pénzt dobott bele, a feliratok közül kiválasztotta a kívánt zeneszámot, majd benyomta az alatta levő gombot. A wurlitzer engedelmesen tette, amire utasítást kapott: az üvegpanel mögött láttuk, hogy felemeli karját, odasiklatja az élükre állítva sorakozó kislemezek közül a kiválasztotthoz, kiemeli, ráteszi a lejátszó korongra, és elindítja, mondjuk, Neil Sedakától az *O! Carol*-t vagy Brenda Lee-től az *I'm Sorry*-t.

A wurlitzer megbízható, sőt száz százalékgig kiszámítható volt, mindig végrehajtotta, amit kívántak tőle, és sohasem tévedett. Ebben leginkább a sci-fi irodalomból ismert robotokra emlékeztetett. De volt benne valami kedvesen élőlényszerű, majdhogynem emberi jelleg is, persze igen korlátozott mértékben – amiben viszont a horrorfilmek zombijaira hasonlított, igaz, szolgálatkész és emberbarát változatban.

Aztán jött a kazettás magnó, majd a hifitorony és a VHS-lejátszó – a wurlitzer kénytelen volt visszavonulót fújni. Azok a példányok, amelyek elég erősek voltak az életben maradáshoz, leköltöztek vidékre. Megmagyarosodtak: vidéki kocsmákban forgott korongjukon az *Ajjaj, fekete vonat* és a *Gyere, táncolj cigánylány*. De ott sem húzták sokáig. Kivesztek.

Legalábbis úgy hittük. Ám nem így történt. Nem veszték ki, hanem – némi lappangási idő után – átalakultak. Úgy húsz-egynéhány évvel ezelőtt jelentek meg közöttünk az emberszabású wurlitzermutánsok, más néven wurlitzerzombik – hogy hibridizáció útján jöttek létre (wurlitzer és ember keresztezése révén) vagy eredetileg emberek voltak, akiket egy titokzatos kórokozó, a HWV (*Human Wurlitzer Virus*) fertőzése révén váltak gyógyíthatatlan áldozataivá az ún. Wurlitzer-szindrómának, nem tudjuk.

Emberi testük a szokásos szervek mellett egy brutálisan leegyszerűsített wurlitzermechanizmust, azaz lemezjátszó-automatikát tartalmaz, ugyanis Wurlitzer-őseik nyolcvan-kétszáz hanglemeze helyett ök

már csupán négy lemezt képesek lejátszani. Ennek megfelelően kezelői *interface*-ük, amely mellkasukon található, csupán négy lemezválasztó gombból és a hozzájuk rendelt négy címkéből áll. Szemben az elődök gazdag zenei választékával, a szűkös kínálatban négy prózai lemez szerepel.

A négy címkén a „Trianon”, a „Zsidó”, a „Cigány” és az „Aktuális + alcím” szavak olvashatók. A címkékben jelölt tartalmú lemezek közül az első három állandó és egyszer s mindenkorra rögzített, míg a negyedik időről időre cserélődik (hogyan miféle processzus révén, nem tudjuk), s minden csere során új alcímet kap (pl. „Gyurcsány”, „migránsok” stb.). Az egyes lemezek tipikus tömeggyártási termékek, minden egyes példányukról hangra pontosan ugyanaz a szöveg játszható le, mint az összes többiről.

A wurlitzerzombik lemezeik lejátszásán kívül hangadásra képtelenek. Kommunikációjuk ezért egyszerű, ám kényelmes. Ha találkoznak, végignyomogatják egymáson a négy-négy gombot, meghallgatják ugyanazt a négy lemezt kétszer egymás után, majd elbúcsúznak egymástól – hacsak nem kezdik újra a gombok nyomogatását.

Riasztó jel, hogy – miközben szemlátomást egyre több van belőlük – evolúciójuk sem állt meg: a mutánsoknak ma már mutánsaik vannak. A fiatalabb wurlitzerzombikon például már nincsenek címkék és gombok. Ők ún. hangaktiválással működnek: ha meghallják a Trianon (zsidó, cigány, migráns stb.) szót, már indítják is a megfelelő lemezt (pontosabban a tömörített digitális hangfájlt, amely közben kiváltotta a lemezt). Egyiknél-másiknál már az evolúció következő etapa is érzékelhető: a wurlitzerzombik legeslegújabb mutáns generációjának az egyedeinél a hangaktiválás már rokon értelmű szavak és kifejezések, eufemisztikus, illetve álcázó jellegű körülírások hatására is lezajlik. A „Zsidó” lemez a „nemzetközi háttérhatalom” kifejezés hallatán is elindul, a „Cigány” lemezt a „kisebbségi” vagy az „etnikum” szó is azonnal aktiválja. A „Trianon” lemez pedig az esetek többségében megbízhatóan reagál a „szőrös talpú oláhok” vagy a „havasi franciák” kifejezésekre, mint ahogy az „elcsatolt”-ra, a „csonkolás”-ra, a „négy folyó”-ra, a „nem ország”-ra és a „mennyország”-ra is.

Matematikus barátaim magyarázták el nekem, hogy ezek az újabb wurlitzerzombik már ún. sztochasztikus valószínűségi alapon működnek, aminek az a következménye, hogy hangkép-felismerési – *Gestalt*-azonosítási – képességük már-már az emberekére emlékeztet. Azaz ezeknek a legújabb wurlitzerzombiknak egyike-másika szinte a megtevesztésig tökéletes humánszimulátor.

Ránézésre is, hiszen a korábbi típuson a feliratok és a gombok elárulják, hogy mégsem emberrel van dolga az embernek, hanem wurlitzerzombival. Ez az újabbak esetében már korántsem nyilvánvaló. Nagyon kell vigyázni, ha rokonainkkal vagy ismerőseinkkel találkozunk, hiszen nem tudhatjuk előre, hogy amióta utoljára láttuk őket, nem vett-e erőt rajtuk a Wurlitzer-kór. Ha nem vigyázunk, könnyen megeshet, hogy egy óvatlan szavunkra elindul az ezerszer hallott lemez, amelyet így aztán ezeregyedszer is kénytelen leszünk végighallgatni.

Sajnos, ma már nem lehetünk elég óvatosak. Pontosabban, nem tudunk elég óvatosak lenni, hiszen – hacsak elvszerűen nem állunk szóba senkivel – minduntalan beljük ütközünk. Számuk a jelek szerint egyre nő. Hamarosan abszolút többségben lesznek. Idővel követelni fogják, hogy ezt a tényt az ország neve is tükrözze. Ami egy apró és jelentéktelen alkotmánymódosítással megoldható. Ha ez megtörtént, attól kezdve Magyarországot (hivatalosan) Wurlitzerországnak hívják. Vagy (elegánsan): Wurlitzerlandnek... Esetleg (aktuálisan): Wurlitzerisztánnak...

Magyar Narancs, 2015. október 8.

(Mások) nyelvében él a nemzet

– Segíthetek? – pillant rám az eladó, amikor a boltba belépve körül nézek, vajon merre találom, amiért bejöttem, hogy megvásároljam.

Amikor valamelyik boltban először tették fel nekem ezt a kérdést – öt éve már? vagy megvan tíz is? –, értetlenkedve meredtem magam elé. Régebben ugyanis egészen másként fogadták a vásárolni érkezőket vagy a dolgukban eljárni igyekvőket. Az eladó – de a portás, a kapuőr, az információpultos is – jó esetben egy kurta „Tessék”-kel jelezte, hogy észlelte jelenlétünket, és hajlandó a rendelkezésünkre állni. (Még régebben ez úgy hangzott, hogy „Tessék parancsolni!” vagy „Mivel szolgálhatok?”.)

Mostanában viszont a „Segíthetek?” járja. Nincs vele semmi baj: ugyanolyan fatikus formula, mint a korábbiak. Azaz nem a kérdés jelentése a lényeges, hanem az, hogy az adott helyzetben elhangozzék annak jeleként, hogy az adott helyzetben szokásos tranzakció a szokásos módon ezennel megkezdődhet. (A vevő válasza sem az, hogy „igen, hívjon mentőt, fibrillál a szívem”, hanem az, hogy „negyvenkettes strandpapucsot keresek”).

Akkor hát mitől hökkentem meg, amikor először hallottam a „Segíthetek?”-et. A szokatlansága miatt. Újdonság volt, olyasvalami, aminek az elhangzására nem számítottam. A kifejezés ettől *dez-automatizálódott*: fatikus szerepe helyett a jelentésével kényszerültem foglalkozni. Azaz egy pillanatra úgy gondoltam, hogy az eladó azért kérdezi ezt, mert rosszul nézek ki, s úgy gondolja, hogy sürgős segítségre szorulok. De hamar rájöttem, hogy szó sincs erről, számára a

„Segíthetek?” ugyanúgy nem jelent semmit, mint a „Tessék!”, a „Tessék parancsolni!” és a „Mivel szolgálhatok?”, viszont ugyanolyan jól megfelel fatikus célra, azaz az ügylet kezdetének a jelzésére.

De ha így van, akkor a megszokott formulákat miért kellett lecserélni a „Segíthetek?”-re?

Hamar rájöttem: az ok egyrészt az angol nyelv világméretű presztízsében és tekintélyében, másrészt a presztízs és tekintély gerjesztette utánzási hajlamban keresendő. Ugyanis a „Segíthetek?” – legalábbis fatikus szerepkörében – afféle funkcionális anglicizmus a magyar nyelvben, az angol nyelvterületen ugyanebben a szerepben használatos „*Can I help you?*” kifejezés megfelelője. Brit és amerikai filmek, angol nyelvterületi illetőségű tv-sorozatok, szappanoperák és hasonló bolti, áruházi, hivatali stb. jeleneteiben hallható, mégpedig lépten-nyomon. Ezek futószalagon és rohammunkában készülő magyar szinkronjában aztán nem a kulturális ekvivalens (azaz amit mi magyarok ugyanebben a helyzetben szokás szerint mondunk, például azt, hogy „Tessék parancsolni!”) váltja fel a „*Can I help you?*”-t, hanem a szó szerinti megfelelője – nyilván azon az alapon, hogy ha egyszer angolul így mondják, akkor így a helyes, így kell mondani (= az angol nyelv világméretű presztízse és tekintélye). A filmek és tv-sorozatok közönsége is így gondolkodik, s használni kezdi a kifejezést a filmen látotthoz hasonló helyzetekben, ott, ahol korábban más kifejezés volt szokásban (= a presztízs és tekintély gerjesztette utánzási hajlam).

A „Segíthetek?”-hez hasonlóan ívelt fel a néhány évvel ezelőtt még sehol sem hallható „Legyen szép napod!”, „Szép hétvégét!” és a velük rokon búcsúzkodó formulák karrierje, s ugyanabból az okból: a „*Have a nice day!*”, „*Have a nice weekend!*” magyar megfelelőiként az amerikai filmek magyar szinkronszövegéből terjedtek el. Ezek nem csupán funkcionális, hanem frazeológiai anglicizmusok is, hiszen létezik ugyan „szép nap” magyarul („egy szép napon”, „szép nap ez a mai”, stb.) kívánni viszont – legalábbis eddig – nem szép, hanem jó napot kívántunk, azt is a találkozáskor, mint ahogy hétvégét sem szépet, hanem kellemeset (ezt viszont búcsúzkodáskor, ugyanúgy, mint Amerikában).

A „*Have a nice day!*” ugyanis jellegzetesen amerikai idióma (az angolok megmosolyogják, s legfeljebb idézőjelek között, az amerikaikon ironizálva használják), tehát a „Legyen szép napod!”, ha maximális szakszerűséggel akarunk fogalmazni, frazeológiai és funkcionális amerikanizmus a magyar nyelvben. (Nagyon hasonló a tizenkilencedik század első évtizedeiben használatba került „Viszontlátásra!” búcsúzkodó formulához, amely – lévén a német „*Auf Wiedersehen!*” kifejezés tükörfordítása – egyszerre frazeológiai és funkcionális germanizmus a magyarban.)

A globalizáció, úgy látszik, nyelvi téren is az amerikanizálódást jelenti. A politika és a gazdaság nyelvében, mint ahogy az írott és elektronikus sajtóban, rádióban és televízióban (amerikanizmussal szólva: a médiában) is szaporodnak, szívósan és észrevétlenül, az amerikanizmusok. Különösen az angol és a magyar nyelv közös gyökerű (latin stb. eredetű) szavainál figyelhető meg, hogy korábbi jelentésük mellé – gyakran egyenesen eredeti jelentésük helyett – a magyar szavak angol rokonaik jelentését veszik fel. Kedvencem ezek közül a „konspiráció”. Valamikor álcázást, rejtőzködést, bizonyos dolgok és tevékenységek eltitkolását jelentette („az illegális kommunista mozgalomban szigorúan betartották a konspiráció szabályait”) – ma már az angol-amerikai *conspiracy* „összeesküvés”, „(bűn)szövetség” jelentésének a hatására magyarul is „összeesküvés” értelemben használatos. Arra sem emlékszik senki, hogy amit ma az angol *technology* jelentése nyomán magyarul egy ideje „technológiának” neveznek, azt valamikor mindenki „technikának” hívta nálunk: a *Tudomány és Technika* című folyóiratban foglalkoztak vele, „technológián” viszont konkrét gyártási eljárásokat értettek (lásd például „A bőrgyártás technológiája” könyvcímet).

Terjednek az amerikanizmusok a politikai életben is. Nemzeti identitásunk megőrzésén fáradozó kormányzatunk – fáradozásával különös ellentétben – maga is szorgalmasan gyártja az újabb és újabb amerikanizmusokat. Így született meg például – a *human resources* kifejezés suta lefordításával – az Emberi Erőforrások Minisztériuma elnevezés. A név legalább annyira érthetetlen magyarul, mint elődjéé, a Nemzeti Erőforrások Minisztériumáé. (A *human resources* az ameri-

kai hivatali nyelvezetben nagyjából azt jelenti, amivel nálunk régebben a vállalatok-hivatalok személyzeti osztálya, országos szinten pedig a Munkaügyi Minisztérium foglalkozott.)

Ugyanebben az elglobalizálódó kormányzati nyelvezetben jelent meg új keletű amerikanizmusként az „ügynökség” szó: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (ez közben beolvadt a Miniszterelnökségbe), Nemzeti Öntözési Ügynökség, Nemzeti Hulladékgazdálkodási Ügynökség stb. Ez az amerikai nyelvhasználatban „hivatal”, „intézet”, „szervezet” jelentésű *agency* szó magyar megfelelője akar lenni. Nem megy neki igazán: magyarul „ügynöknek” egyrészt a kémeket, hírszerzőket és titkosrendőröket hívják, másrészt – ha vannak még ilyenek – a házalókat, akik valamilyen árucikk megvételére próbálják rávenni a kiskereskedőket vagy magánszemélyeket.

Igazán nem szívesen gondol arra az ember, hogy ezek a magasztos nevű, egytől egyig a „nemzeti” jelzőt viselő ügynökségek netalán spiclik és vigécek gyülekezetei lennének – de a nyelvi identitását őrző egészséges ösztöne sugallatával nemigen tud ellenkezni.

Magyar Narancs, 2015. december 3.

Migránskálvária

A 2008-as budapesti könyvfesztivál keretében megrendezett Európai Elsőkönyvesek Fesztiválján Írországot az 1972-ben született Mark Collins képviselte *Stateless* (Hontalan) című, 2006-ban megjelent regényével. Szerző is, műve is jókor volt jó helyen, ugyanis a *Stateless* magyar témájú ír regény – vagy inkább ír–magyar, netalán magyar–ír regény?

Mindenesetre olyan könyv, amely, ahogy mondani szokás, „meg-történt eseményeken” alapul. Az 1956-os magyar menekültek több százazres tömegéből mintegy ötszázan Írországból találtak menedéket. A nyugat-írországi Limerick városától néhány kilométernyire fekvő Knockalisheenben helyezték el őket, egy használaton kívüli katonai barakktáborban. Erről – pontosabban ezekről az emberekről és írországbeli sorsukról – szól a *Stateless*. Hogy megírta a regényt, erre Collinsnak személyes oka volt, s meglehetősen nyomós oka: nagyapja és nagyanyja a knockalisheeni tábor lakói voltak. Az ő tizenegy éves kislányuk Írországból nőtt fel, és ír emberhez ment férjhez, az író ennek az ír–magyar frigynek a gyümölcse – azaz a történet, amit megírt, a maga család- és eredettörténete is.

A történet – illetve tényszerű háttere – mindenképp megérdemel egy kis kapirgálást. Részben azért, mert a magyar történelmi emlékezetben a láthatatlanságig halvány nyomokban van csupán jelen, s persze azért is, mert napjaink menekültáradatát látva és az ún. „migránsválság” ténykörylményeit latolgatva tanulságos lehet felidézni ennek a hatvan évvel ezelőtti történetnek a részleteit.

A kezdet szép volt, lélekemelő és méltósággal teli. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának felhívása nyomán jó néhány ország ajánlott fel befogadási kvótákat, önként kötelezve magát meghatározott számú magyar menekült befogadására és a róluk való gondoskodásra. Köztük volt az Ír Köztársaság is, amelynek miniszterelnöke, az országot akkor már évtizedek óta katolikus-ókonzervatív szellemben kormányzó Éamonn de Valera ezer magyar menekült befogadására tett ígéretet. (Az ezer főből végül összesen mintegy ötszáz érkezett meg Írországba. Jöttek volna többen is, de kiderült, hogy a szegény és gazdaságilag erőtlen ország ennél több menekültől nem tud gondoskodni.)

De Valera felajánlása tartalmazott egy érdekes kikötést is. Nyilván a katolikus ír nemzeti identitás sértetlenségének a megóvását tartotta szem előtt, amikor jelezte, hogy a magyar menekültek közül „a *Catholic professionalst* – azaz a (szakképzett, szakmával-hivatással bíró) katolikusokat – fogják előnyben részesíteni” a menekültstátus megadásában. Másvallású, református, zsidó, felekezeten kívüli, netalán ateista magyarok identitásvédelmi szempontból kevésbé kíváncsnak minősültek. (A gyakorlatban persze ezt a kritériumot nemigen sikerült alkalmazni – persze, hogy katolikus vagyok, mondaná ebben a helyzetben minden épelméjű magyar, és gondolatban hozzátenné: nehogy már ezen múljk a menedékjogom.)

Ebből az ötszáz magyar menekültből végül háromszáz-egynéhányat irányítottak a knockalisheeni barakk táborba. Első csoportjukkal 1956. november 25-én szállt le az Aer Lingus ír nemzeti légitársaság Londonból érkező gépe a Shannoni Nemzetközi Repülőtéren. A fogadtatás eksztatikus volt: helybeliek tömege ünnepelte zajosan a magyarokat. Ugyanez történt Limerickben is, ahová autóbusszal vitték át Shannonból a menekülteket.

Az idill kitartott egy darabig. A (jelentős százalékban) csupaszív írek eleinte minden alkalmat megragadtak a magyarok ünneplésére, s a gyűjtés, amit a javukra rendeztek, szintén mindenkit megmozgatót a környéken: kispénzű, sőt nélkülöző emberek adakoztak nagy-lelkűen, akár erejükön felül is. Ezeknek a magyar-ír mézesheteknek voltak megmosolyogni való voltukban is lefegyverzően kedves momentumai. Például amikor a limericki futbalcsapat szégyenszemre ki-

kapott Dundalk város tizenegyétől, a vereségről nehéz szívvel beszámoló sportújságíró a *Limerick Leader* egyik 1956. decemberi vasárnapi számában megpendítette, hogy – mivel Magyarország futballnagyhatalom, lám, ősellenségünket, Angliát is pár éve hogy elpáholták Pus-kásék – körül kellene nézni Knockalisheenben, hátha taláztatik ott egy-két futballista, aki friss vért tudna fecskendezni a csapat lappadt artériáiiba. (Egy évtizedekkel későbbi, ellenőrizhetetlen igazságtartalmú visszaemlékezés szerint akadt is egy vagy két magyar táborlakó, aki leigazolt a Limerick FC-hez.)

Ám a mézeshetek hamarosan véget értek. A bajok magával a knockalisheeni táborral kezdődtek. Az eredetileg nyári szállásnak épült katonai tábor faépületeit alig-alig lehetett kifűteni, néhány közös mosdó-fürdő barakkon kívül nem volt tisztálkodási lehetőség, az élelem egyhangú és a magyar ínyek számára kiábrándítóan ízetlen volt. Az ennél odahaza jóval kényelmesebb és kellemesebb körülményekhez szokott menekültek – apró példa: Magyarországon akkortájt fillérekbe került egy csomag cigaretta, itt luxuscikkszámba ment, olyan drága volt – hamarosan kénytelen voltak szembenézni a tényekkel: Nyugat-Európában vannak ugyan, de egy balkáni szegénységi szintű ország a befogadjóuk.

És ahogy telt az idő, egyre nehezebb volt mindezt elviselni. Akadt, akinek sikerült a szakmájában elhelyezkednie – sikerült volna, ha az ír dolgozók munkahelyét védő szakszervezet meg nem akadályozza az elhelyezkedését. Legtöbbjüknek mélyen képzettségük alatti szintű alkalmi munkákkal kellett beérniük, ha kaptak munkát egyáltalán. Írországba érkezésük évében negyvenezer ír hagyta el a smaragdzöld szigetet: egytől egyig „megélhetési migránsok” voltak, azaz a munkanélküliség, a szegénység és az általános kilátástalanság elől menekülve hagyták el (egyébként számunkra felfoghatatlan hőfokon szeretett) hazájukat. A magyar menekültek idővel ráébredtek, hogy rájuk is ez a sanyarú sors vár, ha nem próbálnak elszabadulni innen: a reménytelen tengődés a Vöröskereszt irányítása és ír katonai biztosítás alatt álló táborban. Ahogy múltak a hetek és hónapok, egyre többen érezték úgy, hogy valójában valamiféle internálótáborban tartják fogva őket. Állítólag egy korábban koncentrációs tábor is megjárt magyar

menekült egy alkalommal Auschwitzhez hasonlította Knockalisheent – hogy *Catholic professional* volt-e az illető, nem tudjuk.

Elégedetlenségüket és csalódottságukat 1957 áprilisában éhségsztrájk formájában nyilvánították ki – az elnyomás és erőszak elleni tiltakozás kvintesszenciálisan írt módszerét alkalmazva. Ekkor már az írek lelkesedése is kezdett alábbhagyni. A magyarok követelőznek, a magyarok hálátlanok, pedig mennyi jót tettünk velük – mondogatták az emberek, egyre hangosabban. Feltámadt a sajtó ébersége is: újságírók azt kezdték feszegetni, hogy nem lapulnak-e meg kommunisták a menekültek között, bolsevik terroristák, akik csak az alkalomra várnak, hogy bajt csináljanak.

Lassan mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar menekültek integrációja nem sikerült, Knockalisheen kudarc történet. Belátva a sikertelenséget, az ír hatóságok maguk szorgalmazták, illetve támogatták, hogy a táborlakók beutazási vízumot szerezzenek az általuk választott európai és tengerentúli országokba. Knockalisheen lassan kiürült, a tábor lakói kezdtek elszivárogni, ki Amerikába ment, ki Angliába, ki Kanadába, ki Ausztráliába. Olyanok is voltak – nem túl sokan, de voltak –, akiknek elégük lett az egészségből, és hazatértek Magyarországra. Az utolsó nagyobb csoport 1959. január 8-án távozott a táborból (Kanadába). Előző este búcsúműsor volt, himnuszokkal, népdalok éneklésével. A háromszáznál is több menekültből egy-két magyar, ha maradt a vidéken, főleg fiatalok, mint Mark Collins jövődóbeli édesanyja, vagy az idén hetvenhét éves Olga Murphy (leánykori magyar vezetéknevét nem sikerült kiderítenem), aki tizenhét éves volt, amikor Knockalisheenbe érkezett Budapestről. Őt gyakran interjúvolják meg, lévén a történet utolsó résztvevője és tanúja. Tavaly ősszel is nyilatkozott. Mint 56-os menekültnek nem nagyon tetszett neki a menekültügy magyar „kezelésmódja”: a szögesdrót és a könnygáz.

Idén Írországbán is megemlékeznek 1956 hatvanadik évfordulójáról, és ennek kapcsán a limericki magyar menekültekről is: úgy hírlík, valami emlékmúzeum-féle lesz a knockalisheeni tábor helyén. Az írek egyébként ma már igen sikeres befogadók: a kilencvenes években

százötvenezer lengyel települt be az országba, társadalmi és gazdasági integrációjuk súrlódásmentes. (Ma az angol után a lengyelt beszélik a legtöbbben Írországban.)

2015-ben az Ír Köztársaság kormánya bejelentette, hogy a következő két év során négyezer szíriai menekültet fogad be. Az elsők – egy tíztagú család – decemberben megérkeztek az országba.

Magyar Narancs, 2016. február 11.

Globálturul, avagy mi a magyar most?

A címben feltett kérdés voltaképpen költői kérdés, mégpedig kétszeres értelemben. Egyrészt kétségkívül költő volt az, aki feltette, jelesül Berzsenyi Dániel, *A magyarokhoz* című ódájában, másrészt – ahogy ez már a költői kérdések esetében szokásos – nem hallgatóitól (esetünkben olvasóitól) várta rá a választ, hanem rögtön maga szolgált vele. A magyar most *rút sybaríta váz*, szögezte le, mégpedig annak következtében, hogy *letépte fényes nemzeti bélyegét*, legfőképp azzal, hogy *elődeinknek bajnoki köntösét / s nyelvét megúnván, rút idegent cserélt*. Nem csoda hát, hogy *vallástalanság rút szüleményei, / erkölcstelenség s minden utálatos / fertelmek áradnak hazánkra*.

Hogy ezek a kétszáz évnél is régebben íródott sorok (a vers 1808–1810 táján kapta meg végső formáját) mennyire égető aktualitással bírnak ma, Magyarországon, a (nyugati) globalizáció és a (keleti) migráció harapófogójába szorult hazánkban, erről, gondolom, senkit sem kell meggyőzni. Hiszen identitásunk forog kockán, *a fényes nemzeti bélyeg*, mely – egy másik költővel, Vergiliusszal (kultúránk, a keresztény Európa kultúra egyik talpkövével) szólván – egyszerre *ékünk és pajzsunk (decus et tutamen)* a szellemi honvédelem küzdőterén, a mindkét irányból hazánkra áradó *utálatos fertelmeknek* gátat vetni igyekvő identitásvédelmi harcunkban.

A legfőbb veszély az elkeveredés a tőlünk idegennel, mely identitásunk tiszta és egynemű voltát fenyegeti. Elkeveredni a másfélével felhígulást von maga után, a felhígulás pedig gyengülés, az ellenállás képességének az elvesztése. Az elkeveredés szinte észrevétlenül emészti

fel nemzeti önazonosságunk – *lassú méreg, lassú halál*, ahogy Berzsenyi írja az ódában, olyan, mint mikor a látszatra erős és egészséges bükkfát elpusztítja a láthatatlan kór, a *benne termő / férgek erős gyökerit megőrlik*. Mindennek tragikus végeredménye az elkorcsosulás. A hajdan erős és dicsőséges magyarság helyén más nép támad, a magyarból *bolond korcs* lesz, pusztuló hazánk gyászos *hamvaiból / gyülevész kavarc kél* – az óda végén ezekkel a szavakkal zárja rémlátomását Berzsenyi a magyar jövőről.

Tegyük hozzá: jóslatát maga is oly elkésérítőnek találta, hogy az óda végső változatából törölte az utolsó strófát. Vajon ha ma írná a verset, ma is törölné-e?

Elődeinknek bajnoki köntösét / s nyelvét megúnván, rút idegent cserélt. – Múltkoriban már elfüstölögtem a mindennapi és a hivatalos nyelvhasználatban egyre szaporodó anglicizmusokon-amerikanizmusokon, a *Legyen szép napod!*-féle búcsúzkodó formuláktól az „emberi erőforrások” minisztériumáig és a mindenféle nemzeti „ügynökségekig”. Szaporodnak a közvetlen átvétel példái is: heppik vagyunk, a topon vagyunk, s társaik. Hovatovább megbízható angol nyelvtudásra lesz szükség a legegyszerűbb magyar nyelvi megnyilvánulások megértéséhez is. Itt van például a „Chef” márkájú ételecet címkéje. A „Magyar Termék” emblémát büszkén viselő címkén, rögtön az üvegben található magyar termék megnevezése („ÉTELECET”) után ez olvasható: „SINCE 1853”. Nyilván arra utalnak ezzel, hogy ecetünket patinás régi cég állította elő, már másfél évszázadnál is régebben üzemben van – persze ehhez tudni kell, hogy a *since* szó angolul annyit tesz, hogy „óta”. Persze nem ez a lényeg. Az angol szó rangot ad és presztízst kölcsönöz, talán még azoknak a szemében is, akiknek fogalmuk sincs a jelentéséről. A címkeszöveg így lesz abszurd nyelvi hibrid – Berzsenyi alighanem nyelvi *korcsnak* nevezné, ha látná.

Ilyen közvetlen átvétel az „MP” rövidítés, amely a Kossuth téren a magyar parlamentet a dzsihadista álmigráns terroristáktól védő magyar katonai rendőrök karszalagján látható. Ez azt jelenti, hogy „katonai rendőrség”, ám nem magyarul, hanem angolul, a *military police* („katonai rendőrség”) angol kifejezés rövidítése. Hogy a magyar államot és a magyar embereket védő magyar katonai rendőrnek miért an-

golul van a karszalagjára írva, hogy miféle katonai egységhez tartozik, efelől csupán találgathatunk. Az „MP” rövidítéssel egyébként éppen azok járnak jól, akiknek nem kellene: az angolul tudó dzsihadista álmigráns terroristák messziről kiszúrják, kiket kerüljenek el széles ívben. Hogy a szegényes idegennyelv-tudású magyar közember nem tud mit kezdeni a rövidítéssel, persze sajnálatos. Vészhelyzetben, például amikor a lányát vagy a feleségét a Földműv árkádjai alatt kangörccstől nyáladzó dzsihadista álmigráns terroristák csoportja fogja közre, nem tudja, hogy milyen közel a segítség: ott silbakol a Falk Miksa sarkán, a rejtelmes feliratú karszalaggal felővezve.

Széltében-hosszában folyik a hibridizáció – Berzsenyinél: elkorcsosulás – a tárgyi környezet világában is. Az amerikai eredetű globalizációs övtáskára ősmagyar tarsolylemez-rátét került. Az ugyanonnan származó vadnyugati kedvenc, a zsinór- vagy szíjnyakkendő – eredeti nevén: *bolo tie* – is kapható magyarrá hibridizált változatban, például a Teréz körüti „Manager Studio” nevű ajándékboltban. Itt honfoglalás kori magyar motívumokkal díszített dísztárgyakra hívja fel egy felirat a kirakatban a figyelmét, közöttük *bolo tie* gyűrűkre: a zsinórt összefogó fémgűrűk pajzsán ősmagyar motívumok láthatók.

Emellett mindenféle idegen szokások és hagyományok is – Berzsenyi szavaival – *áradnak hazánkra*. Közülük kettő érdemel figyelmet, a Valentin-nap és a *Hallowe'en* – hogy (ismét Berzsenyi szavaival) *utálatos fertelmek-e*, vagy ártatlan semmiségek, ezt ki-ki maga döntse el.

A Valentin-nap jellegzetesen amerikai szokás, az egymást szeretőket ezen a napon képeslappal, rajta esetleg maguk írta versikével köszöntik párjukat. Nálunk a kilencvenes években élelmes virágárusok „honosították meg” üzleti célból a szokást, közvetlenül átvéve eredeti nevét, ami viszont csupán hibás formában sikerült nekik: az angol *Valentine's Day*-ből Valentin-nap lett magyarul. (A *Valentine* keresztnév magyar megfelelője a „Bálint”. Valójában Szent Bálint napjáról van szó – a megháborodott elméjű Ophelia is erről a napról énekel a *Hamlet* Arany János-féle fordításában: *Holnap szent Bálint napja lesz, / Mindjárt reggel korán; / És ablakodnál, párodul, / Ott leszek, én leány.*)

Egyébként van, ahol nem kértek az új ünnepnapból. A maguk nemzeti identitását a jelek szerint nálunk gondosabban őrző román-

nok, amikor náluk is terjedni kezdett a szokás, megálljt parancsoltak neki: valóságos mozgalom támadt a „sekélyes, kommersz, idegenből behurcolt nyugati giccs” – értsd: a Valentin-nap – ellenében.

A *Hallowe'en* – azaz Mindszentek előestéje – az amerikai gyerekek vigassága. Alig egy-két éve lett belőle magyar szokás. Leginkább a dísz- és süttőkárusok profitálnak belőle, mivel a szokásban fontos szerepe van a kibelezett-kifaragott töknek, amelyet belülről gyertyával világítanak meg. Ma már van töklámpásfesztivál, családi tökfara-gó verseny, és még a lámpás készítéséhez használt tökféle is új magyar nevet kapott: a szomszéd utcában a zöldséges „Helovintök Magyar 1 kg 199. –” feliratú táblácskával reklámozta október táján.

Tárgyak és szokások terén egyaránt tanúi lehetünk közvetlen át-vételeknek. Elsősorban a baseballsapka páratlan magyarországi dia-dalútjára utalnék. Még a rendőrök fején is megjelent, rendszeresített egyenviseletként, néhány éve, hogy azután el is tűnjék, ki tudja, mi-ért. Talán azért, mert valakinek feltűnt, hogy a fiatalabb rendőrök kísértetiesen hasonlítanak a New York-i rapperekre és hiphoposokra?

Baseballsapkát viselt az a fiatalember is, akire néhány évvel ezelőtt figyeltem fel a Nagykörúton. Maga volt a megtestesült hibridizáció, globál és tősgyöker képtelen keveréke. Fekete baseballsapkáján nem-zetiszín szalag ment körbe, övéről tarsoly függött, vállán tokban új volt átvetve. Nyilván íjászatra ment – hogy ez az általa persze ősmag-yarnak gondolt elfoglaltság valójában a hatvanas évek ellenkulturá-lis hippi-Amerikájának egyik divathóbortja, a *Zen Archery* nyomán terjedt el a világban, erről nyilván nem tudott. Határozott léptekkel baktatott célja felé. Ha jól emlékszem, farmernadrágot viselt. De az is lehet, hogy az amerikai kommandós-rendőrök buggyos gyakorló-nadrágját. Csupán egyvalami hiányzott a képből: egy csillagos-sávos tollazatú turulmadár a fiatalember vállán.

Csak remélni merem, hogy az iskolában elolvastatták vele a Ber-zsenyi-ódát.

Magyar Narancs, 2016. április 14.

Brexeunt omnes

VINCE (*belép a kórházi ügyeletes orvos szobájába*) Bocsánatot kérek. Én Tóth Ferencnét keresem.
ORVOS (*ránéz az egyik kartonra*) Hajnali fél háromkor beállt az exitus.
VINCE (*rábólint, mintha értené*) Igen. Én beszélni szeretnék vele.
ORVOS (*értetlenkedve nézi, majd megmagyarázza*) Hajnali fél háromkor meghalt.

Kertész Ákos politikai menekült magyar próza- és drámaíró *Sikátor* (1965) című regénye végén olvasható ez a párbeszéd, s ugyanez hangzik el a filmen is, amelyet Rényi Tamás rendezett a regényből 1966-ban. (A párbeszédet a filmváltozat nyomán reprodukálom; a színi utasítások tőlem származnak.) Az *exitus* (kiejtése a magyarban: egzitusz) szóról jutott eszembe ez a jelenet, mégpedig – nem nehéz kitalálni – a momentán széltehen-hosszában idézett angol szó, a *Brexit* kapcsán, amelynek *exit* szóeleme közös gyökerű az *exitus*éval. Ez a magyar orvosi szaknyelvben (szakzsargonban) egyébként a „halált”, „az életből való kilépést” jelenti.

Maga a *Brexit* úgynevezett *portmanteau*, olyan szó, amely két vagy több külön szó hangtestét és jelentését tömöríti egybe. Erre az angol nyelvben igen gyakori és termékeny szóalkotási eljárásra példa a *smog* („füstköd”) a *smoke*-ból („füst”) és a *fog*ból („köd”), vagy a *chunnel*, a brit-francia uniós együttműködés műszaki csúcsteljesítménye, amelynek neve a *channel* („csatorna”) és a *tunnel* („alagút”) szavak *portmanteau*-ja. (Magyarul „csalagút” néven szokás emlegetni.) A *Brexit*ben

ugyanígy két szó tömörül egybe, a *British* („brit”) és az *exit* („kilépés valahonnan”, „helynek elhagyása”, „távozás”).

Az *exit* egyébként – szemben a magyar „egzitusz” szóval – gyakran és sokféle jelentésben használt közszó az angolban. Leggyakrabban „kijáratot” jelent, moziban, színházban, metróban, repülőtéren mindenfelé látható *EXIT* szövegű felirat formájában. De egy érdekes könyvészeti konvenció is kapcsolódik hozzá: az *exit* szót régebben kötelezően használták drámai szövegek színi utasításaiban, ezzel jelezték, hogy a színész most kimegy, elhagyja a színpadot, lelép a színről. Például Shakespeare-nél: *Exit Hamlet bearing the body of Polonius*. (Nádasdy Ádám fordításában: *Hamlet el, magával vonszolja Poloniust*.) Ha minden színésznek le kellett lépnie a színről a jelenet végén, az eredeti latin többes számú alakot alkalmazták: *Exeunt omnes*. Magyarul: Mindenki el.

Színház az egész világ, s benne az Európai Unió is. A minapi ügödöntő népszavazás eredménye pedig színi utasítás, bár hogy a felvonás végén vagy a darab legvégén áll-e, nem tudjuk. Így szól: *Brexit*. Magyarul: Nagy-Britannia el.

Hogy a színjáték miért vett ilyen fordulatot, hogy várható volt-e vagy váratlan, s ha várható volt, miféle okokkal magyarázható, erről hosszan lehet – s hosszan is fognak – csevegni világszerte. *Splendid isolation* (a „pompás elszigeteltség” lappangó hagyománya), szigetország-mentalitás (Churchill *Island race*-nek, „sziget-emberfajnak” nevezte az angolokat), „Anglia az angoloké”, egyre tüzeesebb nacionalizmus, birodalmi nosztalgiák; – lehet sorolni tovább, hogy mi motiválta a kilépésre szavazókat. Részben persze *protest vote* is az eredmény, pofofon a kormánynak, ha egyszer másként nem tudnak betartani nekik – az a választói mentalitás és viselkedés, amely mifelénk is ismerős. Mást is megtanulhattak tőlünk: a posztkommunista Kelet-Közép-Európát Szentpétervártól Novi Pazarig előntő virulens nacionalizmus látványa nyilván példaként és ösztönzésként szolgált megannyi *brexit*-ter (újabb *portmanteau*!) számára.

Rendben. De mi jön ezután?

Az *exitus* a klasszikus latinban nem csupán „kijárat”, „kivezető út” stb. jelentésben, hanem átvitt értelemben is használatos volt; egyrészt azt jelentette, hogy „vég”, másrészt azt, hogy „eredmény” vagy

„siker”. Nagy-Britannia (esetleges, valószínű, biztos) kilépése kapcsán a találgatás és a jóslgatás mintha ennek a két jelentésnek a mentén zajlana: vég-e a *Brexit*, „végromlás” vagy egyenest „pusztulás” értelemben, avagy „eredmény”, netalán „siker”. És ha vég, vajon kinek-minek a vége: az Egyesült Királyságé, amely kénytelen lesz megválni bennmaradásra szavazó tartományaitól, elsősorban Skóciától, de esetleg Észak-Írországtól, sőt Walestől is (az utóbbi kettő számára Nagy-Britannia uniós tagsága valóságos áldás volt, elsősorban a hetvenes évekre dögvőrsra jutott gazdaságukba új életet lehelő EU-szubvenciók révén) vagy az Európai Unióé, melyben a brit kiválás láncreakciót indíthat el, az uniós alkotmány ilyen-olyan módosítások következtében használhatatlanná maszatolásához, sőt további kiválásokhoz vezethet. És ha eredmény vagy siker, kinek-minek az eredménye vagy sikere: a brüsszeli igától és az „élődi” migráns-*Gastarbeiter* tömegtől (a közel nyolcszázezer *Polish plumber*től, ahogy gúnyolják – sőt, ahogy hallani a hírekben, már(-már) verik őket –, lennyel bádogostól, vízcsap- és vécészerelőtől”, valamint román, magyar, stb. sorstársaiktól megszabadul, de az unióval valamiféle új szabadkereskedelmi („közös piaci”) megegyezést kialakuló, ettől aztán – hiszik sokan – egykettőre virágzó, független és gazdag világhatalommá váló Nagy-Britanniáé; vagy Írországé, ahol a szilárdan EU-tag Ír Köztársaság éppenséggel reménysugár lehet a hoppon maradt Észak-Írország számára, amittől, bármennyire vérmesen és valószínűtlenül hangzik is ez pillanatnyilag, megnyílhat az út az ír újraegyesítés felé.

Vagy talán maga az Európai Unió jár igazán jól a *Brexit*telle? Itt már az utópia ritka levegőjű sztratoszférájába röppen fel a találgatás és jóslgatás. De hát látjuk, évről évre és napról napra: 1989 óta minden lehetséges. Még talán az is, hogy a *Brexit* sokkja nyomán az EU összekapja magát, az EU-szkeptikusok megtérnek és hinni kezdenek, a nacionalista EU-tagadók kigyógyulnak betegségükből (Albert Einstein: „A nacionalizmus gyermekbetegség. Az emberiség kanyarója”), az EU főnixként feltámad jelenlegi hamvaiból, s kontinensünkön idővel beköszönt a béke, egyetértés, jólét és befogadó multikulturalizmus ezeréves birodalma.

Hogy – immár földönjárólag – mi lesz, ismételnem kell magam: fogalmam sincs. (Aki tudni véli, sőt állítja, hogy tudja, sőt biztos ben-

ne, amit tud, az – Švejk, a derék katona örök érvényű szavaival, Réz Ádám örök érvényű magyarázásában – „máriás huncut”).

Van persze egy utolsó lehetőségünk, ha nem bírunk beletörődni jövőbe látásunk reménytelenül korlátozott voltába, és mindenáron valami biztosat akarunk tudni. A régiek ilyenkor kétségbeesésükben valamely orákulumhoz fordultak, s jóslatot kértek tőle: a delphoi Pythiához vagy a cumaei Szibillához, s homályos értelmű válaszaikból valamiféle magyarázatot, vagy legalábbis biztatást véltek kiolvasni. Követjük példájukat és – „lesz, ami lesz” alapon – az ótestamentumi Dániel profétánál keresünk választ arra, hogy mit tartogat az EU és Nagy-Britannia számára a jövő.

Dániel profetikus álmod látott, négy világbirodalom egymást követő eljöveteléről szóló jóslatot. Hogy melyek is ezek a világbirodalmak, ezt azóta hol így, hol úgy, mindenesetre sokféleképpen értelmezték. Ha mi most európai szemszögből a Római Birodalmat vesszük az első birodalomnak, a Német Nép Szent Római Birodalmát a másodiknak, s elnézzük (nem szívesen) a náciknak, hogy a hitlerájt Harmadik Birodalomnak számozták be, akkor önként adódik, hogy az Európai Uniót a Negyedik Birodalomnak tekintsük.

Nem teljesen jogosulatlanul. A „keleti tömb” vagy „szocialista tábor” internacionalizmusa egy nemzetek feletti birodalom ideológiai legitimációját szolgálta. Ezzel az igen hatékonynak mutakozó és életveszélyesnek ítélt szupranacionális imperializmussal szegezte szembe Nyugat-Európa a maga verzióját, az Európai Közösség nevezetű szupranacionális alakulatot, ha tetszik, a maga „birodalmát”. Ennek volt szerény történelmi kezdete az 1957-ben megkötött és 1958. január 1-ével hatályba lépő Római Szerződés, illetve a szerződés létrehozta Európai Gazdasági Közösség, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és a három Benelux-állam vám- és piaci uniója. Néhány év híján ezer évvel azután alakult meg, hogy I. Nagy Ottót ugyanott, azaz Rómában a Szent Birodalom császárává koronázták; ez i. sz. 962. február 2-án zajlott le. (Február 2-a történetesen James Joyce-nak, két rövidebb futamidejű birodalom, a Brit és az Osztrák–Magyar neveltjének a születésnapja – de ebből itt és most ezúttal kivételesen nem csinálok ügyet.)

Dániel ezt a képet festi a tengerből előjövő „negyedik vadállatról” (a negyedik birodalomról):

Ezek után látám éjszakai látásokban, és ímé, negyedik állat, rettenetes és iszonyú és rendkívül erős; nagy vasfogai valának, falt és zúzott és a maradékot lábaival összetaposta, és ez különbözék mindazoktól az állatoktól, a melyek előtte valának, és tíz szarva vala néki.

Mialatt a szarvakat szemlélém, ímé, másik kicsiny szarv növekedék ki azok között, és három az előbbi szarvak közül kiszakasztaték ő előtte, és ímé, emberszemekhez hasonló szemek valának ebben a szarvban, és nagyokat szóló száj. (Dániel próféta könyve, 7,7-8)

Hát, nem valami biztató a kép. Hogy erős a birodalom, ez rendjén volna, de hogy fal, zúz és a maradékot összetapossa, már kevésbé. És a szarvak? Új szarv nő, előtte pedig három régebbi „kiszakasztaték”. Jön Törökország, de előbb Nagy-Britannia után még a másik két nagy, Németország és Franciaország is kiszakad az unióból? Vagy valami (netán valaki) másra céloznának az „emberszemekhez hasonló szemek” és a „nagyokat szóló száj” ezen a „kicsiny szarvon”?

Be kell látnunk, Dániel segítségével sem lettünk okosabbak. És abba már bele sem merünk gondolni, hogy a bibliai menetrend szerint a Negyedik Birodalom bukása után az Antikrisztus országlása következik.

Addig is, Nagy-Britannia üzent Brüsszelnek, hogy ők is megértsék. Hogy mit értsenek meg? Nyilván az *exit* színi utasítás többes számú alakját: *Exeunt omnes*. Mindenki el. Vagy az *exit* súlyosabb és végleges értelmében: mindenki, az egész EU egzitáljon. Magyarán szólva: dögöljön meg.

A *goddonok* elmentek, lélegeztek fel a franciák 1453 táján. *Les goddons* – ez volt a megszálló angolok gúnyneve a százéves háború idején. (Gyakori nyomatékosító *goddamn*-jüket, a modern korban univerzálissá váló *fuck*ing patinás elődjét hallották a franciák – a *froggies*, azaz a „békazabálók” – *goddonnak*.)

Negyven-egynéhány év EU-tagság után ismét elmenni készülnek Európából. Vajon meddig kell várni, amíg visszatérnek? És lesz-e hová visszatérniük?

Magyar Narancs, 2016. július 7.

Ásatások

Minden napunk egy költemény

(Kövesi Endre 1930–2009)

A *Népszabadság*ban (2009. július 3.) olvasom a gyászjelentések között: Kövesi Endre „Bandi” író, költő, újságíró, matematikus 2009. május 31-én elhunyt. Temetése a Rákoskeresztúri Köztemetőben 2009. július 14-én, 9 órakor.

Kövesi Endréről, az ötvenes évek legelején feltűnt ifjú és lelkes szoc-reál költőről szól a halálhír. 1951-ben figyelt fel rá az ország (olvasó része), amikor a Magyar Írók I. Kongresszusán a fiatal tehetségek nevében felszólította Illyés Gyulát, hogy végre szólaljon meg, és vegye ki a részét az új világ építésének a munkájából. (Illyés másnap meg is szólalt: néhány magyarázó szó kíséretében, s – az ő szavaival – „mintegy gyakorlati választ adva arra a kérdésre is, amelyet itt tegnap a legifjabb költőnemek egyik tagja hozzám intézett”, felolvasta *Az építőkhöz* című versét, amelyre a dunapentelei – hamarosan Sztálinváros, utóbb Dunaújváros – nagy építkezések látványa ihlette.) Kövesi 1950 körül kezdett publikálni, az 1951-es *Fiatal írók antológiájában* három verssel szerepelt, ugyanebben az évben *Három fiatal költő* címmel közös kötete jelent meg Pál Józseffel és Timár Györggyel. A *Szabad Nép* szerkesztőségébe került. 1954 szeptemberében nagy visszhangot keltett egy „helyi kiskirály” üzenet meit leleplező riportja, ugyanebben az időszakban nyilvánosan kiállt a sajtó függetlensége mellett. 1954 decemberében, a Nagy Imre-„vonal” bukása nyomán Kende Péter és Szilvási Lajos társaságában őt is eltávolították a pártlap szerkesztőségéből. 1956-ban írószövetségi ösztöndíjat kapott Bécsbe, ott érte október 23-a, majd november 4-e.

Ahogy akkoriban – és később – mondták, „kint maradt”.

Engem afféle közvetett családi ismeretség fűzött hozzá: Kövesi édesanyja, akit én gyerek- és kamaszkoromban „Elly néni” néven ismertem, anyám és apám barátja és kártyapartnere volt, gyakorlatilag hetente megfordult nálunk, s gyakran voltunk mi is vendégségben nála, emlékezetem szerint az ötvenes évek végétől kezdve, majd a hatvanas években. Elly néni Auschwitzbe deportálták, jól emlékszem a karján a tetovált számra. Fiát ő emlegette mindig „Bandi”-ként (mint a gyászjelentésben is áll). Bandi az amnesztia után haza-haza járt. Emlékszem, egyszer hozzánk is feljött, amikor Elly néni éppen nálunk ultizott. „Nyugatiasan” volt öltözve, irhából készült autóska-bát (valószínűleg az akkoriban igen menőnek számító mű-irha) volt rajta, és a kocsija is keltett némi feltűnést a hatvanas évek legelején, a Rózsa Ferenc utca 70. szám előtt. Ő akkor érkezett oda, amikor én épp mentem el hazulról, a köszönésen túl akkor sem, de később sem beszélünk egymással. Anyám azután valamikor (talán a hetvenes évek elején) összeveszett Elly nénivel, 1974-ben elköltöztünk a Rózsa utcából, anyám 1975-ben meghalt. A kapcsolat megszakadt.

Elly néni ekkor már egy ideje Feldmann Lászlónénak hívták. Feldmann László – nekem „Laci bácsi” – Elly néni második férje volt, hajdani világjáró – és „világszám” – cirkuszi artista, akkoriban a Fővárosi Nagycirkusz – vagy a Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat, nem emlékszem pontosan – művészeti vezetője; már ötvenen túl lehettek mindketten, amikor összeházasodtak. Laci bácsi révén szabad bejárásom volt a Fővárosi Nagycirkuszba (nagyon szerettem a cirkuszt), s rengeteg érdekes dolgot tudtam meg tőle, többek között amerikai turnéiról a harmincas években; ő mesélte, hogy a hülye amerikaiak délben beállnak a büfébe, ahol darált húsból készült, fűszerezés nélkül kisütött fűrészpör ízű fasírtot esznek, paradicsomszósszal és mustárral megkenve. Úgy tizenöt évvel később eszméltem rá, hogy az általa undorral leírt étel a hamburgerrel azonos.

Kövesi – apját, Elly néni első férjét, Steinernek hívták, nyilván innen a magyarosított „Kövesi” név – a jelek szerint Bécsben felhagyott az írással, legalábbis én nem találok nyomát, hogy 1956 után bármit megjelentetett volna magyar nyelven. Hogy – mint a gyászjelentésben áll – „matematikus” is lett volna, erről nem tudtam. Lexikonokban nem

szerepel, az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ban önálló szócikk nincs róla, neve csupán az 1951-es hármas verskötetnek a szerzői között fordul elő, a „Pál József”, illetve a „Timár György” szócikkek bibliográfiai részében. Az OSZK elektronikus katalógusában önálló kiadvánnyal nem szerepel. Csupán filmtörténeti adattárak őrzik a nevét: Várkonyi Zoltán 1956-ban leforgatott *Keserű igazság* című filmjének volt a társ-forgatókönyvírója, a szüzsé voltaképpen az ő két évvel korábbi leleplező riportján alapult. (A *Keserű igazságot* rögtön betiltották. Harminc évvel később, 1986-ban volt az első nyilvános vetítése.) Itt-ott az interneten olvasható sajtó- és politikatörténeti szaktanulmányokban is felbukkan a neve.

Egyébként gyakorlatilag mindenki elfelejtette. Kor- és pályatársai közül, valamikor a nyolcvanas években, egyszer megemlítettem a nevét Kuczka Péternek. Nagyot nézett, s azt mondta, hogy „jé... tényleg... a Kövesi Bandi”. Olyan volt, mint akinek váratlanul az eszébe juttatnak valamit, amit már réges-régen elfelejtett, s most hitetlenkedve csodálkozik: hogyan is felejthette el, hiszen, lám, emlékszik rá. Vagy: hogyan is emlékezhet rá, hiszen elfelejtette.

Arról sem tudok, hogy újabb időben, esetleg már 1989 után, hazatelepült volna. A halála napja és a temetés dátuma közötti szokatlannul hosszú időköz (május 31.–július 14.) azt sejteti, hogy külföldön (Bécsben?) halt meg, elhamvasztották, és az urnáját helyezik el itthon utólag. De lehet, hogy hazaköltözött, vagy épp itthon volt látogatóban, amikor meghalt. A gyászjelentésből nem derül ki...

Hetvenkilenc évet ért meg. Huszonhat éves koráig fiatal magyar író volt, utána mással foglalkozott. Hogy mivel, nem tudom. Ötvennyolc évvel ezelőtt, 1951-ben jelent meg *Fiatal írók* című verse, valószínűtlenül régen, egy valószínűtlen világban. Idéznék belőle – elrettentésül? tanulságképpen? búcsúzóul? – egy valószínűtlen versszakot:

– Nem lehet, –
hogy boldogságunkat ne mondjuk el!
Valóság ma már minden remény!
Szíviünk szinte magától énekel,
hisz minden napunk egy költemény.

Magyar Narancs, 2009. július 23.

Egy elsüllyedt szerző

Fejes Endre, a szocreál egzisztencialistája

– Ezek mind élnek ám, és a Csele Juli tényleg egy oltári nagy kurva – közölte velem osztálytársam. Valamikor 1962–63 táján lehetett ez, éppen akkor lettem általános iskolásból gimnazista, s még az is rémlik, hogy egy tánciskolai ösztánc szünetében hangzott el a mondat. Hogy barátom mire utalt ezzel a mondattal, ma már kevesen értik: a Nagyfuvaros utca lakói voltak ezek az „ezek”, Csele Julit is beleértve, s személyüket Fejes Endre *Rozsdatemető* című regénye tette annak idején országszerte ismertté. Még azoknak a körében is, akik egyébként nemigen töltötték idejüket kortárs magyar regényújdontságok beszerzésével és elolvasásával. Akkoriban én is, osztálytársam is ebbe a kategóriába tartoztunk, így hát mi sem jellemzőbb a regény felkavarta viharos össznépi érdeklődésre, hogy csökevényes irodalmi érzékű kamaszok is Fejes Endre regényének realizmusáról, a benne leírtak-megjelenítettek igazság- és valóságtartalmáról folytattak eszmecserét, kihasználván a hölgyválasz előtti röpké pauza adta lehetőséget.

Az 1962-es „Téli Könyvvásár”-ra megjelent regény hatása tényleg páratlan volt. Első kiadása pillanatok alatt elfogyott, mint ahogy az akkoriban szokatlan gyorsasággal kinyomtatott második (1963) és harmadik (1964) is. A birtokomban levő 1963-as kiadást az impreszum szerint huszonötezer példányban dobta piacra a Magvető (abban az időben a könyvészeti adatok között feltüntették a példányszámot is). Önmagában persze nem sokat jelent ez az egyébként tekintélyes számadat, mivel a könyvet kézzől kézre adták, egy-egy példányra legkevesebb fél tucat olvasó jutott, azaz óvatos becslések szerint is több

százeken olvasták el – vagy vették legalábbis kézbe – a *Rozsdatemetőt*. Médiaszenszáció volt egy olyan korszakban, amikor a „média” szó nem létezett, a „szenszáció” szót pedig gyanús negatív felhangjai okán gondosan kerülték. De a regény még ennél is többet jelentett: a közéleti nyilvánosságot nélkülöző korban a Nagyfuvaros utcai Hábetler család történetéről vitatkozni afféle áttételes jelbeszéd is volt, a közállapotokról, a rendszerről és annak hivatalos ideológiájáról való közvetett véleménynyilvánítás „jobb híján”-ürügye.

Könyv, amelynek titka van

A tömegérdeklődés eme keringőjére egyébként a regény „hivatalos” – irodalmi, irodalomkritikai és irodalomideológiai-politikai – fogadtatása adta ki önkéntelenül is a felhívást. 1962 decemberében jelentek meg az első kritikák a regényről, majd ezek nyomán, 1963 elején hosszúra nyúló vita támadt a *Rozsdatemetőről* a napilapok, irodalmi folyóiratok és szakkiadványok hasábjain, melynek utólövéseit még 1964-ben is hallani lehetett. A vitát figyelemmel kísérő nagyközönség annyit mindenképp „levett” a dologból, hogy, lám, ugyanaz az irodalmi alkotás többféleképpen is értelmezhető és rangsorolható, s hogy ezek szerint szabad és lehet vitatkozni, ha másról nem is, legalább egy regényről. S egyáltalán: valami nincs rendjén ezzel a *Rozsdatemetővel*, ha ennyit kell róla vitatkozni, vélhetőleg „rázós” dolog (ahogy akkoriban mondták), olyasmit sugall, amit a hivatalosság csupán nyögve-nyelősen fogad el, de amit nemigen mer nevén nevezni. Azaz a fogadtatásnak akaratlanul is sikerült felfényeznie a regényt, és felkelteni iránta az érdeklődést, éppen azzal, hogy rossz – vagy legalábbis felemás és bizonytalan – hírbe hozta. Akarták, nem akarták, a közönség szemében „gyanús” lett a *Rozsdatemető* – olyan könyv, amelynek titka van, sötét és kellemetlen üzenete a „hatalom” számára, még ha nem is nagyon tudta senki, mi is ez a titok.

Példátlan irodalmi sikertörténet indult el ezzel. Az éppen ekkor a negyvenedik életévébe forduló Fejes a *Rozsdatemető* előtt, bár 1955 óta írásaiból élt, alig-alig ismert szerző (első novelláskötete, A ha-

zúdós keltett ugyan némi figyelmet 1958-ban, a munkástémájú elbeszéléseket 1959-ben SZOT-díjjal jutalmazták). Most egy csapásra országos híre támad, 1963-ban a maga méltányos viselkedésére immár ügyelő és vita ide, vita oda, az „aki nincs ellenünk, velünk van”-elvet alkalmazó kultúrpolitikai hivatalosság jóvoltából József Attila-díjat kap. Ugyanennek az évnek az őszén a Tháliában játszani kezdik a *Rozsdatemető* színpadi változatát, s játsszák is sokáig, a színikritika és a színházlátogató közönség lelkesedése közepette. A regénynek híre megy külföldön, idővel húsznál is több nyelvre fordítják le (ezt a rekordot majd csupán Márai könyve, *A gyertyák csonkig égnek* dönti meg évtizedekkel később).

A hatvanas és hetvenes években Fejes Endre az időszak legismertebb szerzője. Tempósan publikál, újabb könyveit – közöttük a *Jó estét nyár, jó estét szerelem* című regényt (1969) és a *Szerelemről bolond éjszakánt*, ezt a regénnyé oldott memoárfélét (1975) a kritika, immár automatikus üzemmódban működve, jól fogadja. Igaz, egyik könyv sem szól akkorát, mint a *Rozsdatemető*: marad a munkástatematika, a kisembervilág, ennek önéletrajzi dimenzióival, őszintén, szépen, bár egyre kevesebb merész újdonsággal. Drámáit rendszeresen játsszák, közülük kiugrik a Józsefváros-élményt és alkotói keserveket pirandellósan önreflexív szerkezetbe foglaló kisremek, a *Cserepes Margit házassága* (1972), de tisztes, olykor emlékezetes televíziós feldolgozások készülnek más műveiből is, a *Cserepes Margit házassága* mellett például *A mocorgóból*, a *Jó estét nyár, jó estét szerelem*-ből, az *Élő Klárából*, a *Kéktiszta szerelemből* és a *Vigyoriból*. Mindhiába: 1975-ben, amikor Kossuth-díjat kapott, már sejteni lehetett, hogy Fejes egykönyves író. Amúgy nagyjából ebben az időben lesz belőle, pontosabban a *Rozsdatemető*-ből, egyetemi tananyag, gimnáziumi kötelező olvasmány, sőt érettségi tétel.

Aztán – talán részben éppen ennek a végső *Gleichschaltung*nak, Fejes államosításának az eredményeképpen – lassan megfordul a szél. Szerzőnk – először szinte észrevétlenül, később szinte kínosan feltűnő módon – a hetvenes–nyolcvanas évek fordulójától kezdve egyre érdektelenebbé válik. Az újabb olvasónemzedékekhez már nemigen jut el a negyedszázaddal korábban megjelent *Rozsdatemető*, a legújabb magyar prózának a hetvenes években lezajló radikális poétikai-elbe-

széletechnikai újra-tájékozódásában, melyet Esterházy Péter 1979-es *Termelési-regény* (kisseregény)-e tett mintegy befejezett tényné, Fejes már nem kapott szerepet, sem használható ihletforrásként, sem ösztönző előképként. Hogy okkal vagy ok nélkül történt ez így, más kérdés. Mindenesetre az átrendeződő kánonból Fejes kirendeződött.

Hozzájárult ehhez a rangvesztéshez az író elkedvetlenedése, munkakedvének megfogyatkozása is. 1977 és 1992 közötti könyvei nagyrészt újrakiadások, 1979 és 1989 között egyetlenegy könyve jelenik meg, igaz, ez új és eredeti mű, *A fiú, akinek angyalarca volt* című regény. Később, a kilencvenes években aztán közzétesz két elegyes kötetet. Ezek visszhangtalanok maradnak, ugyanúgy, mint utolsó eddig megjelent könyve, az életművéből készült „önválogatás” (*Szabadlábban. A szerző válogatása életművéből*, 1995) – és hát ennek az utóbbinak is már tizennégy éve.

Közben a *Rozsdatemető* kikerült a tananyagból is, érettségi tételként sem szerepel többé. Ma ötvenes–hatvanas éveikben járnak azok, akiknek a regény aznapi kortárs-élmény volt, ifjabb irodalmárok nemigen veszik kézbe a szerző könyveit, a fiatal pályakezdő írógeneráció tagjai, ha őszinték, bevallják, hogy nem ismerik Fejest, s nemigen látják okát, miért kellene elolvasniuk a *Rozsdatemetőt*.

Akadni persze mindig akadtak, akik nem kívántak beletörődni Fejes irodalmi tetszhalálába. Magányos hangok voltak ezek, Spiró György ismételt felszólamlásai, egy-egy alkalmi cikk vagy szeretettől és emlékezéstől motivált színházi előadás (legutoljára 2000-ben, a József Attila Színház-beli *Vonó Ignác*). De igazából feltámasztani eddig sohasem sikerült a szerzőt.

Mostanában viszont mintha történne valami. Novemberben kiváló irodalmárok tartottak – újraértékelő és feltámasztó célzattal – *Rozsdatemető*-ankétot a „Nyitott Műhely”-ben, decemberben pedig, valószínűtlen fordulattal, Fejes Endre kapta az idei irodalmi Prima Primissima Díjat. Lássunk ebben valamiféle misztikus coincidienciát, az 1962–64-es *Rozsdatemető*-vita és a József Attila-díj sejtelmes időbeli *pendant*-ját?

Ehhez persze nem árt visszakanyarodni ahhoz az immár kis híján ötven évvel ezelőtti polémiahoz. Részt vett benne mindenki, közöt-

tük a korszak néhány mára feledésbe merült, akkor viszont igen befolyásos tényezőivel, Komlós Jánostól Pándi Pálig, Szakonyi Károlytól Gyurkó Lászlóig. A vita egyik síkon a „kispolgáriság”, illetve a „vegetatív létezés” körül folyt. Fejes egy munkáscsalád történetét írta meg, amely az „öntudatos lét” helyett a „puszta vegetáció” életét éli, „a történelem peremére szorulva”. A bírálók hiányolták a távlatot és a pozitív ellenpéldát, illetve azt firtatták, hogy mennyire tekinthető „tipikusnak” a hábetlerizmus a munkásosztály egészére nézve, azaz azt mérlegelték – inkább udvariasan, tehát kimondatlanul –, hogy mennyiben felel, illetve nem felel meg Fejes regénye bizonyos szocreál alapkövetelményeknek. Az engedékenyebbek fejlődésében látták a kérdést: a regény tele van biztató jelekkel, Fejes, nem kis mértékben az építő bírálat segítségével, hamarosan el fog jutni arra a pontra, ahol már megfelel ezeknek a követelményeknek.

Kegyetlen és igaz

Ma már látszik, hogy – legalábbis az értelmezésnek ezen az ideologikus és szociologikus síkján – a regény víziója éppenséggel a szocreál dogma, sőt egyenesen a munkásosztály marxista mítoszának a cáfolata volt. A *Rozsdatemető* annak a fantom-képzetnek az ellenképét rajzolta meg, amely szerint a munkásosztály a történelem alanya (ágense, mozgatója és letéteményese) lenne. Hábetlerék élete azt példázza, hogy ők elviselői csupán a történelemnek, mi több, számukra – s vélhetőleg mindenki más számára is – a nagy betűs, hegeli–marxi Történelem valójában nem létezik, nincs semmiféle transzcendens Terv, amelynek – öntudatra ébredvén – ők a kivitelezői és beteljesíthetői lennének. (A *Rozsdatemető* ebben a tekintetben Déry Tibor tíz évvel korábbi *Feleletének* az anti-regénye, a torzóban maradt szocreál kísérlet ellenkönyve.)

Ezt persze senki sem merte akkor kimondani – sőt, úgy hiszem, elgondolni sem. Voltak, akik ehelyett pótmegoldásokkal kísérleteztek, és a regény sugallatában valamiféle helytelen (nem marxista vagy antimarxista) világnézeti vagy filozófiai álláspont ihletését érték tetten. Mátrai László akadémikus például – a regény élére mottóként

illesztett Pascal-idézetről Sartre-ra és Camus-re asszociálva – leegzisztencialistázta a *Rozsdametőt*. Az „egzisztencializmus” akkoriban válogatás nélkül használt szitokszó volt, egyben súlyos vád – emlékszem, gimnáziumunk igazgatója azon az alapon bélyegezte fegyelmi tárgyalás keretében egzisztencialistának egyik iskolatársamat, hogy állandóan fekete pulóvert viselt. De Kádár János is beszédben hirdetett könyörtelen eszmei offenzívát az egzisztencializmus ellenséges ideológiája ellenében – talán ő is tudta, hogy fogalma sincs róla, miről beszél.

Fejes mindenesetre megbántódott, terjedelmes esszében igyekezett bebizonyítani, hogy ő bizony nem egzisztencialista (lásd *Gondolta a fene* című, 1977-ben megjelent könyvét). Viszont fel sem vette, hogy Sándor Pál akadémikus kipécézte a regényben megtestesülő elhibázott és torz „biológiai determinizmust” – talán nem tudott rájönni, mint ahogy mi sem tudunk igazából, hogy mit is értett ezen az érdekes marxista filozófus.

Persze Mátrai is, Sándor is megsejtett valamit, amiről aztán mindketten nem beszéltek, illetve mellébeszéltek. A regény, ha megsza-
badulunk zsurnalisztikus-szociologisztikus olvasáskényszereinkről, az emberi állapot sötét és kellemetlen látomásaként olvastatja el magát velünk. Monotóniája, a családregényektől megszokott részletező ter-
jengősségnek dacosan ellentmondó tömörsége, szenvtelenül tárgyyszerű stílusa, leírásainak egyszerre elnagyolt, egyszerre mikroszkopikusan fókuszáló jellege mind ugyanazt sugallja, mégpedig páratlan erővel: az élet a gépies ismétlődés, az értelmet-célt nélkülöző esetlegességek világa, múlás és porladás; inautentikus lét, amelynek, bár igen szeretjük ezt önáltató módon elhazudni, mindannyian a foglyai vagyunk, mindörökké.

Nemigen tudjuk nélkülözni ezt a kegyetlen és igaz regényt. Mostanában különösen nem.

Magyar Narancs, 2009. december 17.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. Az 1923. szeptember 16-án született Fejes Endre 2015. augusztus 25-én elhunyt. Kilencvenkét éves volt.

Amelia Francis Edward Shakespeare

Ki volt Shakespeare, ha nem Shakespeare, és miért? Az első elmélet arról, hogy a nagy drámaíró drámáit valaki más írta, a tizenkilencedik század közepén bukkan fel – azóta se szeri, se száma az igazi Shakespeare-eknek. A téboly nem csillapodik.

William Shakespeare műveinek pillanatnyilag nem William Shakespeare, hanem Amelia Bassano Lanier a szerzője. Ellentétben a stratfordi kesztyűsmester és gyapjúkereskedő fiával, aki egy vidéki iskolában tett szert kevéske műveltségre, majd földrajzilag és társadalmilag is igen szűk térben élte le élményekben és tapasztalatokban meglehetősen szegényes életét, az 1569 és 1645 között élt költőnő, az első nők egyike Angliában, aki öntudatosan költőként lépett a nyilvánosság elé (s akinek személyében egyébként sokan a szonettek titokzatos „fekete hölgyét” sejtik), rendelkezett mindazzal, ami a páratlan shakespeare-i életműnek a megalkotásához elengedhetetlenül szükséges volt. Ezek: kivételes költői tehetség (erre *Salve Deus Rex Judaeorum* – Üdv néked Isten, zsidók királya – című 1611-ben kinyomtatott verseskötete a tanúbizonyság); rendkívüli jártasság a Shakespeare-darabokban oly fontos szerepet játszó zenében (férje, Alfonso Lanier – vagy Lanyer – udvari zenész volt, családtagjaiból kerültek ki az udvari fuvolaegyüttes tagjai, rokonságában legalább tizenöt hivatásos zenész volt, közöttük anyai unokatestvére, Robert Johnson lantművész, aki „Shakespeare” kései darabjaihoz írt zenét, például *A vihar* betétdalaihoz); anyanyelvi szintű olasz nyelvtudás, mely a „Shakespeare”-darabok számtalan olasz tárgyi és nyelvi utalását magyarázza (családja Velencéből települt át Angliába, a családtagok később is olaszul leveleztek egymással) és így tovább.

Ráadásul zsidó! Vagy ír főrend?

Szerzőségének perdöntő bizonyítéka – ahogy ezt John Hudson, a *Dark Lady Players* (A sötét hölgy színészei) nevű New York-i színtársulat művészeti vezetője hangsúlyozta, amikor 2007 márciusában, a washingtoni Shakespeare-fesztiválon előállt felfedezésével –, mégis az, hogy Amelia belerejtette szignóját az általa írott színdarabokba, azaz mintegy aláírásával tanúsította, hogy „Shakespeare” műveit valójában ő írta. Keresztneve, az „Amelia” jó néhány „Shakespeare”-darabban fordul elő, természetesen különböző írásváltozatokban; leggyakoribb az „Emilia” forma, például (magyar írásmód szerint) Emília az *Othellóban*. (Amelia Bassano keresztneve maga is több formában jelenik meg a vele kapcsolatos dokumentumokban: gyakran hol Aemilia, hol Emilia az írásmód. Hudson következetesen az „Amelia” formát használja, a *Salve Deus Rex Judaeorum* 1611-es címlapján viszont az „Emilia Lanyer” név olvasható.) Lánykori neve, a „Bassano” is felbukkan a drámákban, például „Bassanio” formában, A *velencei kalmár* egyik szereplőjeként. (Nota bene: abban a darabban bukkan fel, amely Amelia atyai felmenőinek a szülőföldjén, Velencében játszódik, egyébként az *Othello* első felvonásához hasonlóan. Azaz a két velencei helyszínű színműből, az *Othello* Emíliájából és A *velencei kalmár* Bassaniójából egybeolvasható az „Amelia Bassano” név!) S van olyan „Shakespeare”-mű, ahol a költőnő teljes neve ugyanabban a darabban fordul elő, természetesen ügyesen elrejtett vagy rejtjelezett formában, ám mégis megfejtethőn: a *Titus Andronicus*ban az egyik szereplő, egy római nemesember, az Aemilius nevet viseli, míg ugyanitt Saturninus császár fivérének Bassianus a neve.

Persze az sem véletlen – érvel Hudson –, hogy annak a velencei helyszínű darabnak, amelyben a költőnő családi neve alig álcázott formában jelenik meg, Shylock, a zsidó a főszereplője. A velencei Bassanók ugyanis marokkói származású zsidók voltak, csupán Angliába költözésük során keresztelkedtek ki. Nem csoda hát, hogy a *Salve Deus Rex Judaeorum*ban Jézus kereszthalálát szatirikus-komikus színezettel taglaló költőnk színdarabjaiban – miközben hébernyelv-tudásának is jelét adja – gyakran rejtett el allegorikus utalásokat a zsidó

történelemre és a Bibliában taglalt világtörténetre. A *Szentivánáji álomban* például Theseus maga Jehova, aki a Titánia alakjával allegorizált Titus császárral háborúzik, Piramus és Thisbe halála a kereszténység elbukásának a parabolája, az őket elv拉斯ztó fal leomlása pedig az apokalipszis és az utolsó ítélet.

Minden világos. Megnyugodhatunk: valaki végre pontot tett az évszázadosnál is régebbi vitára, végleges választ adott a kérdésre: igazából ki a szerzője William Shakespeare műveinek?

De van egy kis baj ezzel a válasszal, ugyanis Amelia Bassano Laniernek momentán legalább három komoly versenytársa van a szerzőségért folytatott versenyfutásban. Lehet közülük válogatni. Konzervatívabb ízlésűeknek, finnyás angломánoknak, ha nem fúlik a foguk a kikeresztelkedett zsidónőhöz, ott van például Fulke Greville (1554–1628), Erzsébet királynő udvaronca, költő, akit eddig csupán két ún. „szoba-dráma” – nem nyilvános színházi előadásra, hanem szűkebb körben való felolvasásra szánt színmű – az *Alaham* és a *Mustafa* szerzőjeként ismertünk, ma már viszont tudjuk, hogy ő volt „William Shakespeare”. Ugyanebbe a társadalmi és műveltségi körbe tartozott Sir Henry Neville (1564–1615), udvaronc, politikus és diplomata – érvek és bizonyítékok támasztják alá, hogy ő ugyanennyi joggal tekinthető az igazi Shakespeare-nek. Vagy – ha szívesebben látnánk egy deviáns karaktert a „Shakespeare”-drámák szerzőjeként – mostanában a William Nugent (1550–1625) ír lázadó főrend mellett felhozott nyomós érveket is bizvást fontolóra vehetjük. Nugent egyébként eddig az egyetlen ír jelölt a Shakespeare-drámák szerzőségére, és a nyomós érvek legnyomósabbika, hogy Nugent sírkövén ugyanaz a címerdíszt – egy sisakon ülő madár – látható, mint Shakespeare síremlékén a stratfordi Szentháromság-templomban.

Nagyobb baj persze, hogy mind a hárman – vagy ha Amelia Laniert is idevesszük, akit pillanatnyilag elég hosszú oddsszal adnak a szerzőségi verseny bukmékerei, mind a négyen – meglehetősen friss jelöltek. Egy igen hosszú névsornak a legvégén találjuk őket: ötvennél is több azoknak a Shakespeare-kortársaknak a száma, akikről az idők folyamán valaki megpróbálta bebizonyítani, tanulmányban-könyvben, gyakran eszelős kitartással, olykor az elszegényedés, betegség, örület és

korai halál adóját is leróván, hogy választottja az a „William Shakespeare” névhez kapcsolódó színdarabok és versek igazi szerzője.

Ezek a választottak a Shakespeare-kor ismert irodalmi és politikai notabilitásai közül kerülnek ki. Két királyi személy is felkerült a listára: érvek sorát hozták fel amellett, hogy Shakespeare műveit I. Erzsébet királynő, vagy ha nem ő, akkor a trónját megöröklő I. Jakab király írta. Viszont meglepően kevés a Shakespeare-hez hasonlóan hivatásos, „piacról élő” író a névsorban, az arisztokrata műkedvelők, úri amatőrök (köztük persze hatalmas tehetségek is vannak – például Sir Philip Sidney vagy John Donne) mellett Christopher Marlowe – Shakespeare mestere, korai darabjainak ihletője – jószerivel az egyetlen ilyen.

Ismert irodalomtörténeti adat, hogy Marlowe, a *Doktor Faustus* ördögi tehetségű szerzője, 1593-ban egy kocsmai verekedésben vesztette életét. Az 1950-es évek elején Calvin Hoffman amerikai színikritikus a Marlowe és Shakespeare nevek alatt futó színművek szövegét összehasonlítva arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbinak tulajdonított művek mindegyikének az előbbi a szerzője, még akkor is, ha a Shakespeare-drámák túlnyomó része bizonyítottan 1593, azaz Marlowe halála után íródott. Ezen a logikai bökkenőn 1955-ben megjelentetett *The Murder of the Man Who Was „Shakespeare”* című könyvében tette túl magát: bebizonyította, hogy Marlowe meggyilkolása a Sir Francis Walsingham (Erzsébet királynő kémfőnöke) vezette angol titkosszolgálat által megrendezett színjáték volt, álgyilkosság. Bár igazi hullával, akit Marlowe helyett kapartak el, miközben a sötét kémkedési ügyekbe bonyolódott és „lefeketedett” drámaíró titokban Franciaországba szöktették. Ott illegalitásban folytatta drámaírói pályáját: új műveit (*Hamlet* stb.) rendre elküldte Londonba, ahol a „William Shakespeare” név alatt színre vitték őket. (Hoffman egyébként kijárta, hogy felnyithassa Walsingham családi kriptáját – ugyanis meg volt győződve, hogy a sírban „Shakespeare”-drámák kéziratait találja. Néhány ólomkoporsón kívül semmit sem talált.)

Amelia Bassano és John Hudson, Christopher Marlowe és Calvin Hoffman – két példa a szerzőség-rejtély megoldására. Jól reprezentálják a többi ötven-egynéhány megoldási kísérletet, úgyhogy az

utóbbiak közül csupán kettőt vennék szemügyre, a két legkomlyabb teóriát, a „Bacon”, illetve az „Oxford” néven ismert megoldásokat. Mindkettőnek nagy volt a hatása, mindkettő rangos híveket és befolyásos támogatókat szerzett magának, ezért érdemes velük foglalkozni. És azért is, mert az egyik („Bacon”) érdekes történeti tanulságokkal szolgál, a másik („Oxford”) pedig tulajdonképpen égetően aktuális.

De előbb szögezzünk le valami nagyon fontosat! Amíg Shakespeare élt, színésztársai, üzleti partnerei, nyomdászai, arisztokrata patrónusai, közrendű ivócimborái, ismerősei és barátai, szállásadói, suszterei és szabói közül *egyetlenegy* sem akadt, aki akárcsak gyanút fogott volna, hogy valami nem stimmel, hogy Shakespeare nem a maga színdarabjait, hanem valaki másnak a hozzá suttyomban eljuttatott műveit adatja elő, illetve állítja színpadra a sajátjaként. A szakemberek, az íráshoz, színrevitelhez és előadáshoz igazán jól értő drámaíró-kortársai, köztük irigykedő ellenlábasok, szintén nem vettek észre semmit, pedig ők igazán közelről figyelhették meg Shakespeare drámaírói és színpadi működését. Olyannyira, hogy többen is a társszerzői voltak, azaz együtt írtak vele drámát: Shakespeare gyakran a jelenlétükben, sőt a szemük láttára dolgozott a szövegen. (Elképzelhetetlen, hogy az *Athéni Timon* írásában közreműködő Thomas Middleton, vagy Ben Jonson, a jó barát, zseniális drámaíró és páratlan dramaturgiai szakértékintély, ne látott volna át a szitán.)

Shakespeare halála (1616) után sem változott a helyzet. Hosszú-hosszú ideig, az ezernyolcszázas évek elejéig senkinek sem jut eszébe, hogy kételkedjék William Shakespeare szerzőségében – és akiknek eszébe jut, azok is magánlevelekben, kéziratban maradt feljegyzésekben adnak hangot érvek és bizonyítékok híján maradó, komolyan semmiképpen sem vehető sejtéseiknek. Majdnem *kétszázötven* év, a leggondosabban őrzött titok napvilágra kerüléséhez is bőven elegendő idő telik el szerzőnk halála után, mielőtt valaki komoly formában felvetné, és megkísérelné bizonyítani, mégpedig nyomtatásban, hogy Shakespeare drámáit nem Shakespeare írta.

Rejtjeles üzenetek

Ez a valaki egy amerikai hölgy volt, Delia Bacon (1811–1859) irodalomtanár és drámaíró. Először egy 1855-ben név nélkül megjelentetett folyóiratcikkben, majd két évvel később a *The Philosophy of the Plays of Shakespeare Unfolded* (A Shakespeare-színművek filozófiájának a kibontása) című könyvében tárta a világ elé felfedezését: Shakespeare drámáit az ő névrokona, Francis Bacon (1561–1626) író és államférfi, a reneszánsz kor nagy filozófusa írta, néhány más Erzsébet-kori művész és gondolkodó közreműködésével. A Shakespeare-életmű voltaképpen Bacon *Magna Instauratio* című látszólag befejezetlenül maradt háromrészes művének a negyedik része. Hogy ez így van, minden kétséget kizáróan bizonyítható, ha megtaláljuk azt a kódot vagy rejtjelkulcsot, amelynek segítségével a shakespeare-i szöveg Baconra vonatkozó titkos utalásai megfejthetők – Delia Bacon figyelmét felkeltette a Samuel Morse által kidolgozott kód, a távírdaszatban ekkoriban bevezetett morzeábécé. A kulcsot azonban nem sikerült megtalálnia. Ideje sem volt rá: könyve megjelenése után két évvel elborult elmével meghalt.

Mások több sikerrel jártak Shakespeare desiffrálásában. Bacon kisasszony könyvétől megihletve Ignatius Donnelly minnesotai politikus, kongresszusi képviselő munkához látott, hogy megkeresse a shakespeare-i szövegben a baconi rejtjelkulcsot, kihámozza belőle Bacon titkos üzenetét, s ezzel végleges érvennyel bizonyítsa a nagy filozófus szerzőségét. Kutatásai eredményeit a *The Great Cryptogram: Francis Bacon's Cipher in the So-Called Shakespeare Plays* (1888; A nagy kriptogramma: Francis Bacon rejtjelkulcsa az állítólagos Shakespeare-drámákban) című monumentális terjedelmű (1030 oldalas) könyvében foglalta össze.

Orville Ward Owent, a jómódú detroiti orvost nem győzte meg Donnelly könyve. Ő is hitt Bacon szerzőségében, de úgy gondolta, hogy a bizonyítást egzakt alapokra kell helyezni. Szövegfejtő készüléket épített, melynek dobjain mérföldes vászoncsíkokra ragasztva forgott körbe-körbe a szavakra szabdalt Shakespeare-szöveg. Amint ezt 1894-ben közzétett ötkötetes könyvében (*Sir Francis Bacon's Cip-*

her Story – Sir Francis Bacon rejtjelkulcsának története) kifejtette, gépe valószínűségi alapon dolgozva dobta ki a szövegbe rejtett üzenetet. Ennek lényege: a Shakespeare-életmű Bacon önéletrajzát rejtí, amelyből az is kiderül, hogy a filozófus és államférfi valójában Erzsébet királynő és Leicester gróf szerelemgyermeke.

A Bacon-elmélet meglepően nagy hatással volt a tizenkilencedik század végi művelt nagyközönségre, és rengeteg hívet szerzett magának a korszak szellemi embereinek a körében. Feltétlen hívő „baconista” lett például Mark Twain, a vakságán és süketiségén diadalmaskodó Helen Keller, vagy – némi fenntartásokkal – Henry James, a századfordulós modernizmus nagy regényírója, de Whitman és Emerson is úgy gondolták, hogy lehet valami a dologban. A teória évtizedekig tartotta magát, az angol nyelvterületen kívül is sokakat rabul ejtett, közöttük igen komoly embereket. Még a huszadik század elején is szokatlan volt az a kedélyes szkepszis, amellyel például a Stratford-on-Avonban tett kirándulásáról 1909-ben a *Nyugatban* beszámoló Szini Gyula a baconista álláspontot kommentálta: „Amióta egy amerikai hölgy, Delia Bacon fölvetette a gyermekes Bacon-problémát, a baconisták kifordított logikája nem képes eljutni ahhoz az egyszerű igazsághoz, hogy egy kövér, vidéki nemesnek legalább száz esztendőre van szüksége, míg igazi nagyságát fölismerik. Ezért nem írtak a kortársak Shakespeare-ről a csodálatnak azon a hangján, amellyel Verulami Baconnak, a lordkancellárnak adóztak.” (Szini Gyula: „Stratford-on-Avon”. *Nyugat*, 1909/19. sz.)

Modern módszerek és Sigmund Freud

A Bacon-elméletnek csupán az 1920-as években támadt komoly riválisa, vagy – ahogy mostanában mondjuk – kihívója. A magát mind a mai napig erősen tartó ellenteória megalkotása John Thomas Looney (1870–1944) gatesheadi tanár nevéhez fűződik. Ő nem bíbelődött kódokkal és rejtjelekkel. Helyette a Shakespeare-művekből kiolvasott tapasztalati világot memoárként vagy önéletrajzként fogta fel, és az így kapott képletet mintegy rápróbálta egy sor Shakespeare-kortárs

biográfijára és karakter-rajzára. Tulajdonképpen azt csinálta, amit manapság a kriminológiában *profilírozásnak* neveznek: a bűncselekmény – Shakespeare összes művei – jellegzetességeiből és elkövetési módjából kiolvasta az elkövető – a művek szerzője – személyiségjegyeit, és megkereste azt a személyt, aki a lehető legnagyobb számban rendelkezik ezekkel a személyiségjegyekkel. Mint 1920-ban megjelentetett könyvéből („*Shakespeare*” *identified in Edward De Vere, the seventeenth earl of Oxford* – „Shakespeare” azonos Edward de Vere-rel, Oxford tizenhetedik grófjával) kiviláglik, ezzel a módszerrel sikerült megállapítania, hogy Shakespeare drámáit valójában nem Shakespeare (és még csak nem is Francis Bacon) írta, hanem Edward de Vere, Oxford grófja (1550–1604), a költőként és drámaíróként is számon tartott főrend, Erzsébet királynő udvaronca.

A szerencsétlen nevű Looneyt (*loony* angolul bolond, holdkóros, ililis) sokan gúnyolták, ám legalább annyian, ha nem többen, igen komolyan vették – közöttük volt Sigmund Freud is, akit Looney könyve egy életre meggyőzött Oxford gróf szerzőségéről. Looney hívei immár hosszú évtizedek óta egyesületekbe tömörülve próbálják megtörni a hivatalos Shakespeare-tudomány – vagy ahogy ők nevezik: a stratfordisták – ellenállását, és elérni, hogy a szerzőséggel való foglalkozást legitim szakmai kérdésként kezeljék.

Ebbeli igyekezetükben nem feltétlenül segít egyes szakadár oxfordista csoportok tevékenysége. Ők az elmélet eretnekei, az ún. „Tudor-királyfi” teória megalkotói. Szerintük Oxford gróf, a „Shakespeare”-drámák szerzője nem csupán magas rangú arisztokrata, hanem egyenesen királyi személy volt: Erzsébet királynő zabigyeréke. Azaz a Tudor-ház sarja, s mint ilyen, potenciális trónörökös, legalább olyan erős trónigénnyel, mint Jakab skót királyé, Stuart Mária fiáé volt, aki, sajnos, Tudor Edward helyett lépett Anglia trónjára 1603-ban, Erzsébet királyné halála után.

De vannak oxfordisták, akik tovább cifrázzák ezt az amúgy is igen cifra történetet. Szerintük az Oxford grófjaként felnevelt fiú később vérfertőző viszonyra lépett édesanyjával, Erzsébet királynővel, s ennek a viszonynak a gyümölcse volt Henry Wriothesley, Southampton grófja, aki ugyebár így Oxford grófnak fia is, öccse is. Tetejében azo-

nos azzal a „szépséges ifjúval”, akiről Shakespeare – vagyis hát Oxford gróf – szonettjeiben esik szó, mégpedig homoerotikus összefüggésben. Azaz nem csupán fia és öccse volt a trónörökösnek, hanem meleg szeretője is.

Hát, hát... aki beveheti, vegye be. (Máté 19:12)

Egyébként Oxford grófjának és Erzsébet királynőnek tényleg volt valamiféle altesti vetületű viszonya, legalábbis ez derül ki a tizenhetedik századi író és filozófus, John Aubrey által feljegyzett anekdotából: „Egy alkalommal Oxford gróf, miközben mélyen meghajolt Erzsébet királynő előtt, véletlenül elfingta magát, és ezt annyira szégyellte, hogy elhagyta az udvart, és hét éven át idegenben utazgatott. Amikor végül hazatért, a királynő szívélyesen üdvözölte. Majd hozzátette: – Lordom, a fingot elfelejtettem.”

Tulajdonképpen itt, ezzel a csattanóval abba is lehetne hagyni ezt az egészet.

El lehetne persze gondolkodni arról, hogy miféle intellektuális igény és lelki szükséglet hajtja évszázadok óta azokat az embereket, akik töretlen hittel és figyelemre méltó elmeéllel dolgoznak azon, hogy bebizonyítsák: a „William Shakespeare” jelzetű harminc-egynéhány színművet nem írhatta az a William Shakespeare nevű személy, akit a fennmaradt dokumentumok részben Stratfordhoz, részben a londoni színházi élethez kapcsolnak.

Figyelmet érdemel egy fontos történeti összefüggés is: a szerzőség kérdése az újkori Shakespeare-kultusz kialakulásával nagyjából egy időben merült fel. Miközben Shakespeare a tizennyolcadik század második felében elkezd transzcendens magasságokba emelkedni, hogy hamarosan egyetemes zseniként, mindenható és mindentudó törvényhozóként, sőt – a mi Ábrányi Emilünk szavaival – „Isten másodszülöttjeként” (azaz a Megváltó kisöccseként) ünnepeljék, olyasvalakiként, akinek műve a földlakók életének metafizikai fundamentuma, továbbá az emberről tudható és elmondható dolgok teljességének örök érvényű foglalata, a stratfordi születésű William Shakespeare egyre kevésbé látszik alkalmasnak, hogy ennek a felfoghatatlan misztériumnak a földi porhüvelyé legyen. Hiszen hogyan is írhatta volna meg ezt az életművet az az ember, akit a veterán amerikai baconista,

Henry Wellington Wack 1930-ban így jellemzett: Shakespeare „henteslegény és kocsmatöltelék... stratfordi tahó... bamba, pálinkave-delő léhűtő... egy mucsai suttyó... arról híres, hogy nincs annyi ital, amennyit be ne tudna vedelni”.

Szerb Antalt idézném tanulságul, *A világirodalom történetéből*: „Amióta Shakespeare-kultusz van, él az a feltevés is, hogy a Shakespeare-darabokat nem W. Shakespeare írta, a színész, hanem valamelyik korabeli nagyúr, aki szégyellte darabjait saját neve alatt közrebocsátani... Ezek a »hipotézisek«, ha jól meggondoljuk, nemcsak ostobák, hanem felháborítóak is; alapjuk az a konok sznobizmus, amely nem hajlandó feltételezni, hogy a világirodalom legnagyobb drámáit grófnál alacsonyabb rangú ember is szerezhette.”

És ezzel tényleg abba is lehetne hagyni ezt az egészet.

A mozgalom

Mégsem hagyhatjuk abba. A szerzőség ügye ugyanis napjainkban új és váratlan fordulatot vett. A haldokló, híveit és támogatóit veszített oxfordista mozgalom, amely a hetvenes években a kifulladás, ha nem egyenesen a kimúlás jeleit mutatta, a nyolcvanas évek derekán feltámadt haló poraiból. Hívei száma megsokszorozódott. Egyesületek, vitakörök, folyóiratok és rendszeres évenkénti konferenciák formájában kiépült a mozgalom testületi és kommunikációs infrastruktúrája. Az oxfordisták megvetették a lábukat a médiában: az angol–amerikai sajtó, rádió és televízió ma már rendszeresen helyt ad a Shakespeare-szerzőséget oxfordista szempontból taglaló műsoroknak. A „hivatalos” Shakespeare-tudomány képviselőit sikerült nyilvános vitákra kényszeríteni. Van már könyvkiadó, amelyik Shakespeare műveit Edward de Vere neve alatt nyomtatja ki, s irodalmi lexikon, amelyben az „Edward de Vere, Oxford grófja” szócikk tekinti át a korábban Shakespeare-nek tulajdonított színdarabokat. Az egyetemek is visszavonulót fújtak: 2001-ben az amhersti University of Massachusetts volt az első, amelyik doktori címet adott ki olyan PhD-értekezésre, amelyik bevallotta az Oxford-teórián alapult; a londoni

Brunel Universityn 2007-ben posztgraduális *Shakespeare Authorship Studies Programme*, azaz a shakespeare-i szerzőség problémájával foglalkozó posztgraduális program indult. Jeles színészek, a színház és a film világának tekintélyei esküdtek fel az oxfordisták ügyére. Közöttük Derek Jacobi, a veterán Shakespeare-színész a legaktívabb: Roland Emmerich 2011-es mozijának, az oxfordista álláspont és a Tudor-királyfi teória nagyszabású és látványos propagandafilmjének, az *Anonymous*nak a proológusában és epilógusában személyes tekintélyét latba vetve állt ki az „ortodox stratfordistákkal” szemben Oxford gróf Nagy és Igaz Ügye mellett.

Nem túlzás hát azt állítani, hogy Shakespeare-nek – pontosabban Shakespeare szerzőségének – kezd rosszul állni a szénája. Idén, születésének négyszázötvenedik évfordulóján még őt ünnepeljük. Egyelőre még élvezi a szakmai és kultúrpolitikai hatalom támogatását, és az ünneplő tömeg hozsannázása is elég hangos ahhoz, hogy elnyomja a kétkedő hangokat, az oxfordisták fújjolását, sípjait és kereplőik lár-máját. De hogy két év múlva is ugyanez lesz a helyzet, ebben már nem vagyok ennyire biztos. Könnyen megtörténhet, hogy 2016-ra, William Shakespeare halálának négyszázadik évfordulójára az oxfordisták világmozgalma kellő erőre kap ahhoz, hogy – ha (egyszerű vagy kétharmados) többségbe nem is kerül – hangos és hathatós módon juttassa kifejezésre ellenvéleményét, és a stratfordi henteslegény szobrát eltávolítva az oxfordi gróféval rakja tele a szellem köztereit.

Magyar Narancs, 2014. május 1.

Az asszimiláció kívánatos mélysége

A Romsics Ignác történészprofesszor (vélt? valóságos? putatív? potenciális? virtuális?) antiszemitizmusa gerjesztette szövegállomány egyik *leitmotivja* a zsidók magyarországi asszimilációjával kapcsolatos megállapítások egy csoportja. Közülük három látszik ismétlődni (egyik sem új gondolat, mindhárom tekintélyes előtörténettel büszkélkedhet az ún. magyar szellemi életben). Az első úgy szól, hogy 1. a zsidók asszimilációja Magyarországon sikertelen, sekélyes, nem kellő mélységű stb. volt. A másik két állítás ezzel valamiféle, bár nem mindig világos, logikai összefüggésben áll. 2. Az 1918–19-es forradalmakban a zsidók jóval számarányuk felett képviseltették magukat a forradalmi kormányokban és ezek hatalmi apparátusában – a vélelmezhető logikai összefüggés itt az, hogy a forradalmakat (amelyek ugyebár nagyon rossz dolgok) a sikertelenül asszimilált zsidók csinálták, mégpedig éppen azért, mert asszimilációjuk sikertelen volt. 3. Közvetlen összefüggés van a zsidók asszimilációjának a sikertelensége és a trianoni katasztrófa között – magának az összefüggésnek a jellege az ambivalencia homályában marad, ugyanis nem világos, hogy a zsidók asszimilációjának az 1918–19 előtti sikertelensége vezetett-e Trianonhoz – azaz a sikertelenség Trianon oka –, vagy 1918–19 után, Trianont követően vált végképp sikertelenné asszimilációjuk – azaz a sikertelenség Trianon következménye.

Ezeket az állításokat venném szemügyre igazságtartalmuk és logikájuk szempontjából, valamint megvizsgálám – szakkifejezéssel élve – *implikációikat*: mi az, amit kimondatlanul is tartalmaznak,

és mi következik ezekből a tartalmakból. Hogy ezeket az állításokat – minden más állítással egyetemben – helytelen volna készpénznek venni, és magától értetődő igazságként kritikátlanul magunkévá tenni, ebbeli meggyőződésemben maga Romsics professzor erősít meg. Egyik régebbi cikkében, személyes hangú memoár-félében, amelyet „Dalmáciai levelek avagy szubjektív utószó Magyarország XX. századi történetéhez” címmel tett közzé a *Mozgó Világ* 2001. februári számában, ezt írja magáról, s a maga gondolkodói habitusáról: ...[kialakult] bennem, hogy első hallásra minden állítást kétkedve fogadjak, hogy mindig és mindennek a fonákjára is kíváncsi vagyok... (28. o.) – nos, én is az ő szellemében járok el, amikor szemügyre veszem azokat az állításokat vagy tételeket, amelyek a „Romsics-vita” vagy „antiszemitizmusvita” voltaképpen tárgyát képezik, azaz kétkedve fogadom ezeket az állításokat, s közben kíváncsi vagyok fonákjukra is.

Ebben is nagy segítség ez az írás, ugyanis Romsics professzor, miközben cikkében felidézi a *Magyarország története a XX. században* (1999) című könyvének megjelenését követő vitákat, egyben tömör formában megismétli könyvének azokat a tételeit, amelyek körül a jelenlegi vita is forog. Idézem:

...írtam a zsidóság társadalmi szerkezetéről, kiugróan magas reprezentációjukról vegyes értelmiségi szakmákban s a két forradalom, de különösen a Tanácsköztársaság vezérkarában játszott döntő szerepükről. (38. o.)

Én – Szekfűhöz, Erdeihez és Bibóhoz hasonlóan – ma is azt gondolom, hogy a magyarországi kapitalista fejlődés nem hozott létre egységes, belülről integrált modern polgári társadalmat. (38. o.)

...[nem] tagadom az asszimiláció, a teljes beolvadás lehetőségét. Furcsa is volna, ha éppen én tenném ezt – ezzel a névvel és a délszlávok, valamint a magyarok mellett olasz és szlovák ősökkel is a felmenőim közül. (38. o.)

Majd a Frangepánok, Zrínyiek és Jurisics Miklós példáját idézi, amely az identitásváltás és a teljes beolvadás lehetőségét jelzi. Ám szerinte a zsidóság asszimilációjának tömeges sikertelensége ennek ellenére ténykérdés. Talán – mint Széchenyi prognosztizálta – azért, mert túl sokan voltak és túl hirtelen érkeztek, talán – mint Bibó valószínűsítette – azért, mert a befogadó közeg, a magyar középosztály túl gyenge, túl heterogén és túl kulturálatlan volt. De legvalószínűbb, hogy ezért is, azért is és Trianonért is. (39. o.)

Történelmietlen történészkedés

Kezdjük a legvégén: „a zsidóság asszimilációjának tömeges sikertelenségén”, amely Romsics szerint „ténykérdés”.

A „sikertelenség” természetesen ún. viszonyfogalom: valaminek a sikertelenségéről csupán akkor beszélhetünk, ha szembe tudjuk állítani egy vele összehasonlítható, azonos kategóriába tartozó másvalami sikerességével. Azaz a sikertelen asszimilációjú zsidók mellett kell olyan magyarországi embercsoportnak, lehetőleg többnek is, lennie, amelynek-amelyeknek – a zsidókkal szemben – sikeres volt az asszimilációjuk.

A jelek szerint voltak ilyen embercsoportok, illetve emberek, Romsics is erre hozza fel Zrínyi, Frangepán és Jurisics példáját. Ami persze rossz, mert történelmietlen példa, s mint ilyen, rövid kitérőre késztet bennünket.

A beolvadás, asszimiláció stb. a modern kor fogalma és gyakorlata, ugyanis *nemzeti* identitásváltást jelent. Ehhez pedig elsősorban nemzet szükségeltetik, mégpedig lehetőleg – bár nem mindig kötelezően – kettő, az egyik, amelyikbe beolvadunk, a másik, amelyikből kiolvadunk. Zrínyinek a tizenhetedik században egyik sem állt a rendelkezésére: sem horvát nemzet, sem magyar nemzet nem volt még akkoriban. Létezett persze „a magyar nemzet”, de ez a Magyar Királyság *nemességét* jelentette, amely politikai státusa révén egynemű, nyelvi-kulturális (azaz etnikai) tekintetben viszont rendkívül heterogén közösség volt (és ez az utóbbi senkit sem zavart, mert politikai szempontból semleges tényező volt). Zrínyi Miklósnak ehhez a „magyar nemzethez” – amelynek egyébként *Szigeti veszedelem* című eposzát ajánlotta: „Dedicálom ezt az munkámat *magyar nemességnek*, adgya Isten hogy véretem utolsó csöppig hasznossan neki dedicalhassam: áldozhassam” – nem kellett asszimilálnia, ugyanis családja státusából következően a magyar nemességbe született bele. Továbbá: ettől teljesen függetlenül és ezzel semmiféle feszültségben nem álló módon horvát nációjú (azaz születésű) volt, valamint birodalmi gróf (ez a címet ugyanis nem a magyar király, hanem a német-római császár adományozta). Tehát a modern „identitáspolitikai” elmélet szemszögéből

Zrínyinek – horvát, magyar és „német-római” lévén – három „kollektív – ha tetszik: nemzeti – identitása” volt.

Ez persze történetietlen képtelenség, sem Zrínyi, sem környezete sem volt annak tudatában, hogy neki három különböző és egymással potenciálisan konfliktusban álló identitása van, hiszen mindháromba *beleszületett*, azaz „természettől fogva” volt horvát ember, magyar nemes és német-római birodalmi gróf. Mint ahogy annak feltételezése is képtelenség, hogy Zrínyi Miklós – afféle mai tétova, identitásbizonytalanságtól, netalán identitásavartól gyötört lélekkel – egy ideig ide-oda hányódott ezek között az identitások között, majd gondos mérlegelés után úgy döntött, hogy ő – Romsics professzor szavaival – *a teljes beolvasást választja*, azaz ettől fogva ő elsősorban, sőt kizárólag *magyar*.

Úgy vélem, jobban járunk, ha a jelenkorhoz közelebb eső időszakból vesszük példáinkat a modern értelemben vett asszimilációra – azaz a nemzeti identitásváltásra vagy identitáscserére. Vegyük például szemügyre az itt következő névsort: Áder, Borcsa, Csurka, Dolezsál, Gerevich, Grespik, Gyurgyák, Gyurcsány, Hoffmann, Hóman, Jankovics, Jeszenszky, Lezsák, Makovecz, Marosán, Navracsics, Novák, Ostenburg-Moravek, Simicska, Schamschula, Stumpf, Szakasits, Szájer, Torgyán, Pokorni, Mádl, Schmitt, Stromfeld, Zsilinszky.

Mély- és hígasszimilánsok

Nos, azok a magukat magyarnak tudó, magukat magyarként meghatározó személyek, akik ezeket a neveket viselték-viselik a modern kori Magyarországon, egytől egyig mind asszimiláns *származásúak*. Azaz valamelyik – időben távolabbi vagy közelebbi – felmenőjük (az apai ágon, persze, ahol a név öröklődik) kollektív identitást váltott. Nyilván voltak közöttük, akiknek esetében ez reflektálatlanul, szinte észrevétlenül, amúgy „természetesen” zajlott le (a magyar faluba beköltözött horvát apa még inkább horvátul, a fia viszont már inkább magyarul beszélt, az iskolában is ezen a nyelven tanult meg minden szükségeset szép magyar hazájáról). De voltak sokan, különösen az

időben hozzánk közelebbi modern nemzeti fázisban, akiknél ez tudatos döntés folyamánya volt – és ők önmagukban és környezetükben is tudatosították, hogy ezzel kiváltak abból a nemzetből-nemzetiségből-etnikumból, amelyhez eredetileg tartoztak, s amelytől a nevüket kapták, azaz megszűntek németnek, szlováknak, ruszinnak, román-nak, szerbnek, horvátnak stb. lenni, és beolvadtak a magyarságba.

Semmiképp sem lenne helyes, ha kétségbe vonnánk az ebbe a körbe tartozók asszimilációjának sikeres voltát – beolvadásuk maradéktalan, befogadásuk teljes és feltétlen, leszármazottaik mindannyian jó magyar emberek. Törzsökös magyarnak, fajmagyarnak, Emese ágyékából fakadtnak persze nem nevezném őket, hiszen bárhogy csűrjük-csavarjuk is a dolgot, nevük a tanúság, hogy ők bizony csupán kakukktojások turulmadarunk fészkeiben. Talán Németh László terminológiaalkotási elméje segíthet ki ebből az identitáslogikai kutya-szorítóból: ők a *mélyasszimiláns* magyarok (szemben – értelemszerűen – a *hígasszimilánsokkal*).

Meg kell becsülnünk őket. Hiszen – hogy egyetlen, bár eklatáns példát idézzek – ők voltak túlsúlyban abban a csapatban, amely kivívta az újkori Magyarország egyetlen, egyben világgraszoló diadalát, a londoni 6:3-at: a mélyasszimiláns Grosics, Buzánszky, Zakariás és Bozsik, s a még mélyebb, mert nevét is megmagyarosító Puskás (akit eredetileg Purczeldnek hívtak) és Hidegkúti (akinek felmenői a Kaltenbrunner névre hallgattak). Magyarok voltak, visszavonhatatlanul és rendíthetetlenül – szemben a hígakkal és sikertelennel.

Vagy talán mégsem ilyen sikeres – azaz kellő mélységű és visszavonhatatlan – a mélyasszimilánsok asszimilációja?

Akadnak példák egyéni életutakra, amelyek mintha ezt sugallanák. Itt van például Gogolák Lajosnak (1910–1987), a két háború közötti korszak neves publicistájának és történészének a – mondjuk így – identitástörténete. (Emlékét néhány éve Nóvé Béla élesztgette a *Holmi* 2001. márciusi és áprilisi számában, Gogolák visszaemlékezéseinek a közreadásával.) A pozsonyi születésű, szlovák–német–magyar családi, pontosabban nemzetiségi-etnikai háttérű fiatalember Szekfű Gyula patronáltjaként kezdte, a Bethlen István kreálta *Magyar Szemlé*ben jelennek meg első írásai. Eleinte konzervatív, katolikus és „prohász-

kista” szellemben ír. Később radikálisabb népi irányra vált át. A „népi magyar kérdéseknek” és „a magyar lélek ébresztésének” elkötelezettjeként egy alkalommal szükségesnek tartja leszögezni (lásd recenzióját: Gogolák Lajos: „Európai költők antológiája”. *Korunk Szava*, 1938. április 16., 8. sz. 256–257.), hogy Radnóti verseinek nem sok köze van a „népi és talajszerű magyar szabadság gondolathoz”. Gogolák egyébként ekkoriban már egyre harciasabban német- és náciellenes: bátor cikkeket ír Pethő Sándor *Magyar Nemzetébe*. 1940-ben a nem kifejezetten „népi és talajszerű magyar” Cserépfalvival adhatja ki – a „Kék Könyvek” sorozatban – *Pánszlávizmus* című könyvét. Az 1945 és 1956 közötti időszakot újságíróként, majd olvasószervezőként végül is baj nélkül – igaz, mint hírlík, némi kényszerű állambiztonsági együttműködés árán – megússza: még arra is van érkezése, hogy 1949-ben újabb cikket írjon Radnótiról, ekkor már persze az új idők új – talajszerűségmentes – népi szellemében (lásd Gogolák Lajos: „Radnóti Miklós”. *Politika*, 1949. március 26., 13. sz. 7.). Majd 1956-ban elhagyja az országot, és hamarosan a szlovák nyelv, irodalom és történelem tanára lesz a bécsi egyetemen. 1963 és 1972 között egy müncheni kiadónál megjelenteti német nyelven írott *magnum opus*át, az *Adalékok a szlovák nép történetéhez* című háromkötetes történettudományi összegzést.

A magát hol szlováknak, hol osztráknak mondó bécsi történész-professzor ezután még tizenöt évig élt és dolgozott, 1987-ben hunyt el. Sírkövén – mint ahogy fő művének a címlapján is – ez a név olvasható: *Ludwig v. Gogolak*.

Radnóti Miklós maga végezte el sírfeliratának megszerkesztését, az ön-azonosítás végső nyelvi aktusát. Az ún. *Bori notesz* első lapján olvasható, amely a M. Kir. Honvédség állományába tartozó törzsökös, illetve mélyasszimiláns magyar keretlegények által 1944-ben meggyilkolt zsidó munkaszolgálatos tetemének exhumálásakor került elő: „Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza.”

Ludwig von Gogolak és Radnóti Miklós magyar költő... Vajon melyikük asszimilációja volt „sikerebb”, azaz kellőképpen mély ahhoz, hogy visszavonhatatlan legyen? Vajon melyikük nyerne a „népiség” és „talajszerűség” versenyén, ha hirdetnének ilyet?

A nemzetből ki és be

Egyéni életutak, egy „sikerese” és egy „sikertelen” asszimiláns párhuzamos életrajzai voltak ezek, úgyhogy talán nem kellene túlzottan általános következtetéseket levonnunk amúgy sokatmondó kontrasztjukból. De kollektív egységek, nagyobb társadalmi csoportok táján sem kell sokáig keresgelnünk, hogy kételyeink támadjanak sikeres és sikertelen asszimiláció megkülönböztethetősége, sőt ennek a megkülönböztetésnek a logikai tarthatósága és ismereti haszna ügyében.

Vessünk egy pillantást például arra a valamelyest paradox tényre, hogy miközben a maga magyarságára ideologikusan és propagandisztikusan igen következetesen támaszkodó, a „magyart” minden lehetséges hatalmi összefüggésben privilegizáló Horthy-rendszer kulturális miliójében – a tömegkultúrában és a „hivatalos” magaskultúrában egyaránt – lépten-nyomon az idegennel, a keverttel és a felhígulttal – a „jöttmagyarral” – szembeállított „igazi”, „törzsökös”, „tisza” és „mély” magyarság eszméjét, képzetét és ikonvilágát valorizálták, a rezsim politikai és katonai bázisát szembetűnő mértékben egy „jöttmagyar” csoport, a magyarországi németiség képezte. A politikusi és katonatiszti elit tagjai között nagy számban találunk (nyilván a „sikeresen asszimiláltak” kategóriájába tartozó) német származásúakat. Gömbös Gyula miniszterelnök felmenői túlnyomórészt németek voltak, Imrédy Béla német család sarja volt (Gogolák Lajos előbb említett visszaemlékezése szerint egy Heinrich nevezetű megnemesített német–magyar patríciuscsaládból származott, elődei vasnagykereskedők voltak), tudjuk, némi sikertelenasszimiláns-beütéssel a családfán, amely azután politikai bukásához vezetett. Ugyanebben a körben találjuk a „félmagyarosított” nevet viselő Keresztes-Fischer (1929-ig Fischer) Ferenc belügyminisztert és Reményi-Schneller Lajos pénzügyminisztert is.

A horthysta szoldateszka magyarságba sikeresen beolvadt németjei közé tartozott sok magas rangú katonatiszt, köztük Jáhny (eredetileg Hautzinger) Gusztáv vezérezredes, a Don-kanyarban megsemmisült II. magyar hadsereg parancsnoka, Beregffy Károly vezérezredes, 1944 őszétől nyilas hadügyminiszter, aki 1919-ben még Berger Károly né-

ven vitte századosi rangra a Vörös Hadseregben, valamint az 1942-es újvidéki „razziát” vezénylő Feketehalmy-Czeydner (eredetileg Zeidner) Ferenc vezérezredes, és felettese, Szombathelyi (1934-ig Knausz vagy Knauz) Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök. (1945 után háborús bűnösként perbe fogták őket. Az ügyüket tárgyaló magyar és jugoszláv népbíróságok mind a négy főtisztest halálra ítélték; az ítéleteket végrehajtották.)

Ezeknek a magyaroknak – katonáknak, politikusoknak és egyéb civileknek – egy része a hitlerista hatalomátvétel és a Harmadik Birodalom politikai és katonai sikerei láttán, (freudi terminológiával) az elfojtott családi (nemzetiségi-etnikai) eredetet mintegy a cenzorán átengedve, áttette azonosulását a magyar nemzeti ügyről a németre. Mint tudjuk, katasztrofális következményekkel: elsősorban ez volt az a katonatiszti réteg és politikusi csoport, amelyik Horthy kiugrási kísérletekor a kormányzóhűség helyett a Führerhűséget (azaz a magyarhűség helyett a némethűséget) választotta, s ezzel tevékenyen hozzájárult a fegyverszünet megghiúsításához, Szálasi hatalomátvételéhez és az ország végromlásba döntéséhez.

Tanulságos, hogy ezek közül az emberek közül sokan „visszanémetesítettek”, azaz hivatalosan is újra felvették eredeti német nevüket, amelyet névmagyarosításuk előtt viseltek. Kunszery Gyula, a korszak bátor antifasiszta hírlapírója (egyébként maga is „beolvadt” volt, eredetileg Kunczernek hívták), a *Magyar Nemzet*ben 1939-ben *Neoankerschmidtek* című cikkében írt erről, s a szót később is használta náciellenes publicisztikájában, amíg be nem fogták a száját. Németh Lászlót ugyanez a – saját szavaival – „megdöbbenő jelenség”, „a német származásúak nyílt, tömeges visszanémetesedése, a disszimiláció” készítette a – mint évtizedekkel később elismerte – „sok tekintetben hibás” *Kisebbségben* megírására.

Erre a disszimilációra – amelyre Tildy Zoltán miniszterelnöknek a több százezer „hűtlen” németnek minősülő magyar állampolgár Németországba deportálásához vezető 1945. december 29-i kitelepítési rendelete tett kétes értékű pontot – egyébként éppen Feketehalmy-Czeydner életpályája a szélsőséges mivoltában is sokatmondó példa. A M. Kir. Honvédség vezérezredese, aki ellen vizsgálat indult

az újvidéki „razzia” (3800 civil módszeres legyilkolása) ügyében, Németországba szökött, ahol azután a *Waffen-SS* főtisztjeként, *SS-Obergruppenführer*ként – azaz hadosztályparancsnokként – jutott fel katonai pályafutása csúcsára. Büszke lehetett rá, hiszen ő volt az egyetlen Németországon kívül született katona, aki ezt a rangfokozatot, a *Waffen-SS* legmagasabb rangfokozatát viselte.

Visszimiláció

Gondolom, nem kell bizonygatni, hogy ez a visszanémetesedés az asszimiláció „tömeges sikertelenségének” ugyanolyan példája, és ugyanolyan „ténykérdés”, mint a zsidóké. S további példákat is találhatunk. Itt vannak például a cigányok, akiknek az asszimilációja, a magyarságba való beolvasztása még ötletként sem merült fel soha. A két világháború között kitermelt könyvtárnyi „magyarság”-irodalomban, amelynek szerzői egyebek között azt latolgatták, többnyire rögeszmésen, hogy a magyarrá válás tekintetében elengedhetetlen „fajrokonságnak” vagy „fajközelségnek”, azaz a beolvadási potenciálnak mely fokát képviselik a szlávok, a románok, a németek és a zsidók (az utóbbiak persze a zéró-fokot képviselték, bár a németeknek sem volt sokkal jobb a minősítésük), a cigányokról még csak említést sem tettek – nemzetstratégiai és fajpolitikai szemmel nézve ők láthatatlanok voltak, sőt – legalábbis ez derül ki az idevágó szövegkorpuszból – nem is léteztek.

És persze ott van az igazi – dimenzióit tekintve monumentális – sikertelenségtörténet, annak a közel tízmillió magyarországi szlováknak, ruszinak, romának, szerbnek, horvátnak és németnek a története, akik nem olvadtak be a modern kori magyar nemzetbe, akik a megmaradás mindenek felett való parancsának engedelmeskedve ellenálltak minden asszimilációs próbálkozásnak, hogy végül az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását követően a maguk országában és a maguk nemzetállamában folytathassák szuverén nemzeti életüket. Az ő feltétlenül méltánylandó szempontjukból nézve ez a történet persze sikertörténet volt, a trianoni béke számukra a történelmi igazságtételt jelentette.

Igen, ha volt ok, amely Trianonhoz vezetett, ez volt az ok, e tízmilliók tömeg „asszimilációjának a sikertelensége” témánk egyetlen „ténykérdése”. Ezzel kell szembenézni, és nem azt számolgatni, hogy az 1919-es Forradalmi Kormányzótanácsban mi volt a zsidó és nem zsidó származásúak aránya. (De ha már itt tartunk: 1914 augusztusában, a háború kitörésekor Tisza István kormányának tizennégy minisztere közül hat – más források szerint nyolc – volt zsidó származású. Érdekes módon ezt a „ténykérdést” még futólagos figyelemre sem szokás méltatni...)

Azzal sem érdemes foglalkozni, hogy miként vezetett az 1918–1919-es forradalomhoz a zsidó származásúak sekélyes és sikertelen asszimilációja. Már csak azért sem, mivel ebben az érvelésben ez, tudniillik a forradalomcsinálás, jószerével az egyetlen bizonyíték a zsidók sikertelen asszimilációjára, ráadásul egy hibás következtetés formájában. Ez valahogy így szól: A zsidók azért csináltak forradalmat, mert sikertelen volt az asszimilációjuk. Honnan tudjuk, hogy sikertelen volt az asszimilációjuk? Abból, hogy forradalmat csináltak...

Amiből további abszurd következtetések adódnak. Ha a hígasszimilánsok csinálják a forradalmakat, nyilván mindenki, aki forradalmat csinál, hígasszimiláns. Törzsökös vagy mélyasszimiláns magyar ember tehát nem csinál forradalmat (ami, mármint a forradalom, ugyebár, szörnyű, ronda és magyar emberhez méltatlan dolog). Ha mégis csinál, ezzel elárulja magáról, hogy valójában hígasszimiláns.

Ebben persze lehet valami. Végre értjük, hogy a szlovák nevű apától és német nevű anyától származó Kossuth Lajos miért csinált forradalmat.

Nem volt kellően mély az asszimilációja.

Változatok az asszimilációra

Asszimilációs idill 1862-ből. Forrásom Ágai Adolf (1836–1916) *Zsidó menyegző falun – Rajzolat a zsidó magyar népeletből* című írása, mely a *Magyar Izraelita* 1862. március 21-i számában jelent meg. Komlós Aladár kivonatolásában (vö. *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*, 157–158. o.) idézem:

A lakodalmas menetben Virág Marci halad a cigányok élén, az árendás nyalka fia, aki ugyancsak rakja a verbunkost. Sarkantyúja versenyt szól a muzsikával... Virág Marci nagyokat kurjant, táncol, mint a tűzes eső, csakúgy porzik alatta az út. Panyókára vetett dolmányát rangosan kötött tarka selyemkendő tartja, darutollas süvegje vállalkozóan jobb fiúlére van eresztve, és háttal táncol a falu felé, szemközt a cigánnyal, ki úgy húzza, hogy a szeme is majd kidől belé. Tudja, hogy a „Marci téns úr” ha virágos kedvében van, nem nagyon nézegeti, ötös vagy tízes bankó akad-e a kezébe. Zsidó létére is igazi magyar gyerek, ki ott künn nőtt fel a pusztán. A jó szabad levegővel magába szívta azt, mi legjobb a zsidóban és legszebb a magyarban. Úrfi természetének ellenére is szemes, szemességének dacára is bőkezű – annak idején, pengő sarkantyúja mellett sem felejtí el, hogy szombaton ünnep van.

Asszimilációs groteszk hatvan évvel későbből. Az itt következő részlet Jean és Jérôme Tharaud *Quand Israël est roi* (Párizs: Plon, 1921) című könyvéből való. A komoly magyarországi helyismerettel rendelkező szerzők – Maurice Barrès tanítványai, harcos jobboldaliak – könyvét 1924-ben az asszimilációs ügyek iránt mindig élénken érdeklődő Tormay Cécile (sváb mélyasszimiláns, nagyapját még Krenmüllernek hívták) közölte a *Napkeletben*, Amikor Izrael a király címmel, Victor Régnier magyar fordításában. Érdemes hosszabban idézni:

Ez a város [a századforduló Nagyváradról van szó – T. F.] annyira jellemző a vidéki magyar életre, hogy képzeletben érdemes legalább egy pár percre felkeresni. (...) Körülbelül hatvanezer lakosa van (melyből huszonötezer izraelita). (...) A város közepén egy tágas térségen nagy kávéházak vannak. Menjünk be találomra az egyikbe...

Két óra van, vagy három; mindegy. Az asztalok mind el vannak foglalta. Az egyik a huszártisztek asztala, a másik a gyalogos tiszt uraké, a harmadik a megyei hivatalnokoké, a negyedik a vasutasoké, az ötödik a művészeké, a hatodik a zsidó kereskedőké (gyapjú, bőr, gabona stb.), a hetedik a katolikus újságíróké, a nyolcadik a zsidó hírlapíróké, kik egymás ellen cikkeznek, a kilencedik az íróké, helybeli regényíróké és költőké, mert hisz „Grand-Varadin” büszkélkedett intelligenciájával, sőt Pece-parti Párizsnak is szerette nevezni magát. (...) Most hírtelen nyílik az ajtó és bejön rajta egy sárgagamáslis, zöldkalapos, elegáns környékbeli földes-

úr, kinek csinos, sallangos, fogata kint vár a bejárat előtt... Egyenesen a gyapjúkereskedők asztala felé tart, hol megtalálja Kohn Pinkászt vagy Loew-Hirschet, kiről azt mondják, hogy mohósága akkora, hogy még nevének első része is megeszi a másodikat. Pár percig tartó szócsata után Kohn Pinkász vagy Loew-Hirsch előveszi nagy bőrtárcáját és a zöldkalapú úriembernek előlegképpen a még nyíratlan birkákra, vagy a lábon levő vetésre kiolvas egypár ropogós bankót. Ezt a jól ismert, mindennapos jelenetet mindenhol nagy érdeklődéssel lesik a kávéházi vendégek: a tiszturak a kártyájuk mögül, a zsidók a szivar és pipafüstfellegek mögül, a hírlapírók az újságjaik mögül, a cigányok a hegedűik mögül, mind csak odakacsingatnak... Este, ha megint betérünk a kávéházba, megint tömve találjuk. A gyalogság sört, a lovasság bort iszik. A cigány unottan koptatja vonóját. Valami szomorú dallamú nótát húz: „Lehullott a rezgőnyárfa levele...”, vagy: „Édesanyám is volt nekem...” Aztán hirtelen, tizenegy óra körül, a délutáni földbirtokos zajos bevonulása következik. Most már színészek és színésznők kísérik. A Kohn-Pinkász pénzével kifizette a kocsisát, kinek tíz havi bérrel tartozott és hitelezői közül azt, aki véletlenül útjába került, azután sietett csokrot rendelni a primadonnának és most itt van megint a kávéházban, hogy költekező kedvének eleget tehessen. A cigányprímás, ki már bóbiskolni kezdett, egyszerre csak felvillanyozódik, és azonnal rázendít a „jó vendég” nótájára, nem kell azt külön megmondani neki, mert minden környékbeli úrnak jól ismeri az ízlését:

Kinek öt-hat szeretője nincsen,

Annak egy csepp esze sincsen...

És folyik a magyar pezsgő: zsidó és keresztény testvériesen megvannak egymás mellett a közös jókedvben, amíg hirtelen egy alaposan berúgott hadnagy lóháton be nem ront a terembe és feldöntve az útjába kerülő vizes poharakat, nagy hadonászással el nem ordítja magát: „Ki a zsidóval!” De a földbirtokos, kezébe véve a pezsgősüveget, siet fogadni a víg cimborát és telt poharat nyújtva neki, ezzel nyugtatja meg: „Igyál öregem, épp ma reggel vágtam meg a zsidót.” A lovat is megitatja, majd pedig odahívja a cigányt és hegedűjébe önti a maradék bort, mire a szerencsétlen muzsikusz elkezd siránkozni: – „Ó uram, ó királyom! (az egész Kelet felsorakozik) tönkretetted a szegény cigányt, mitevő legyek hegedűm nélkül?!” Amaz pedig odaadja neki utolsó bankóját. Erre mindenki megbékül; megint általános a

jókedv, még a zsidó kereskedők is, kik pedig már alaposan megszeppentek, nevetnek. Azt lehetne képzelni, hogy a mosolygó Kohn Pinkász szíve mélyéből megveti ilyenkor a pazarló földesurat. Pedig dehogy! Éppen ellenkezőleg. Az ő szemében ez a nagyúr mindig a felsőbb lény marad, kinek presztízse még részegségében is megvan. (...) Az aranysujtásos huszártiszt olyan arisztokratikus csiszoltságot és előkelőséget jelent, melyet ő, meg van róla győződve; sohasem fog elérhetni. Szerencsére azonban van egy fia, ki budapesti gimnáziumban tanul; remélhető, hogy ez a drága csemete, vagy legalábbis ennek unokája, majd csak megszerzi egy szép napon ezt a gyönyörű könnyedséget és ugyanazzal a bámulatos nemtörődomséggel fogja majd minden lelkifurdalás nélkül költeni a pénzt, mint ma ez a tiszteletet gerjesztő léha földesúr. Akkor aztán őt is úgy fogják majd bámulni, mint ahogy most ő csodálja a lovaglópálcás hadnagy urat!...

Érdeemes elgondolkodni, hogy mi a közös ebben a két idézetben – akár a cigányzenét sem mellőzve, amelyet egy asszimilációra még kósza ötletként sem érdemesített magyarországi népcsoport szolgáltat mindkét esetben, gondoskodván magyar mivoltunk eme kötelező kiegészítőjéről, ruházkodási metaforával élve: identitás-accessoire-járól. De ennél talán mégis fontosabb, hogy a két idézetből, mintegy mögöttes és hallgatólagos előfeltevés-rendszerként, kiolvasható a zsidó asszimilációnak – és *a fortiori* minden más (német, szlovák, ruszin, román, szerb, horvát stb.) népelem magyarrá válásának – a leírását és értelmezését látenszen vezérlő közös séma, mely a jelek szerint független a két szöveg keletkezési körülményeinek, műfajának és célzatának ríkítóan szembeötlő különbségeitől.

Formájára és szerkezetére nézve ebben a sémában – a séma két tagjaként – egy állandó és egy változó komponens jelenik meg egymással kölcsönhatásban: a „magyarság” egyfelől és a „zsidóság” másfelől. (A képletben természetesen a „zsidóság” szabadon helyettesíthető „németiségre”, „szlovákságra”, „románságra”, „horvátságra” stb.). Ha a séma működését nézzük, az asszimiláció döntő mértékben egyoldalú kölcsönhatásnak mutatkozik: a két kölcsönható fél közül az egyik (a „magyarság”) olyan eleve adott realitás, „kész”, régtől való, szilárd és változatlan lényeg, értelemszerűen a maga szintén szilárd és változatlan adottságaival és tulajdonságaival együtt, amely az asszimiláció

folyamatában mindvégig változatlan marad. A másik fél (a „zsidóság”) ehhez a változatlan lényeghez hasonul, mégpedig úgy, hogy a maga – egyébként szintén régtől való és változatlan – adottságait és tulajdonságait (azaz a maga lényegét) mindenestül eldobja és a „befogadó” nemzet által felkínált, számára eddig idegen adottságokat és tulajdonságokat, s ennek révén azt a lényegét, amely ezekben az adottságokban és tulajdonságokban nyilvánul meg, azaz a „magyarságot” magáévá teszi.

Ez az a bizonyos „teljes beolvadás”, a sikeres asszimiláció, amelyről Romsics professzor írt fentebb idézett cikkében, s amelynek gondolatmenetét érzékeltetően ugyanaz a látens séma vezérli, mint két irodalmi szemelvényünk dramaturgiáját.

Mint ahogy általában is ez a séma – a generatív grammatikából vett hasonlaltal – a mélystruktúrája az asszimilációról való gondolkodásnak és beszédnek, Szekfű Gyulától Németh Lászlón át Csoóri Sándorig, s ez alól még Bibó István sem „tisztá” kivétel. Pedig ezzel a sémával rengeteg baj van, elméleti és gyakorlati, ismereti és erkölcsi szempontból egyaránt.

A jöttment kétséges erkölcs

Kezdjük az utóbbival. Ebben a képletben az asszimiláció nem valamiféle semleges kémhatású, erkölcsileg közömbös dolog: ellenkezőleg, a sikeres „magyarrá válás” dicséretes teljesítmény, pozitív erkölcsi tett. Maga az asszimiláns fél viszont erkölcsileg leértékelődik: ha sikeresen váltott nemzeti identitást, ez annak az árulkodó jele, hogy korábbi identitása nem volt eléggé szilárd, ellenálló, kellőképpen „mély”. A sikeres asszimiláns, a „mélyasszimiláns”, ahogyan őt (Németh László terminológiai segédletével) elneveztük, ugyebár jó asszimiláns: különösebb gond és fájdalom nélkül levetkőzi korábbi nemzeti-nemzetiségi identitását, s felölti az újat – esetünkben a magyart –, amelyben innentől fogva teljességgel otthon van. Az új identitás úgy áll rajta, mintha ráöntötték volna, nem is érti, hogy viselhette, ha ideig-óráig is, a régi rongyos horvát (német, szlovák, ruszin, román, szerb stb.) gőnceit.

Igen ám, de a „másik oldalról” nézve ez annyit jelent, hogy az illető törzsökös horvátnak (az egyszerűség, valamint Romsics professzor horvát felmenője és Horvátországban született dédnagyapám, Vukits András csizmadia kedvéért legyen itt a „horvát” az általános asszimiláns példánk, az összes többi: németek, szlovákok, ruszinok, románok, szerbek és persze a zsidók képviselőjében) – tehát törzsökös horvátnak viszont rossz volt, hiszen kellő mélységű magyar asszimilációja éppen azt bizonyítja, hogy horvátnak nem volt *eléggyé mélyen* horvát. Izmosabb, egyben kényesebb identitástudatú horvátok ezért tekintenek némi idegenkedéssel, illetve furcsálkodva a Jankovics, Gyukics, Ipkovich, Vojkovics (valamint Romsics és Vukits) stb. nevet viselő magyarokra. Ezeknek valamelyik őse ugyanis magyarrá asszimilálódott, ami horvát szemmel nézve bizony azt mutatja, hogy elárulta (horvát) nemzetét, hűtlen lett szent (horvát) anyanyelvéhez, hazát cserélt (s hozzá nyilván szívet is: „horvátszívűből” „magyarszívűvé” műtötte át magát). Bűnös, mert megszegte a „horvátnak megmaradni” mindenek fölött való szent parancsát.

„Magyar szemmel” természetesen akkor válik észlelhetővé az asszimilációt kísérő erkölcsi ódium, amikor ellenkező irányban zajlik le a beolvadás, a „magyarság”-ot cserélik fel valami másra, például „horvátságra” vagy „románságra”.

Ezt a látens séma természetesen megengedi, hiszen a „magyar” ugyanúgy „elszlovákosodhat” – lásd például a „Hviezdoslav” néven alkotó szlovák költő-óriást (1849–1921), aki lírai zsenjeit, ezeket a magyar nyelvű hazafias verseket az 1860-as években még eredeti névvel, Országh Pálként jegyezte –, mint ahogy a „szlovák” is „elmagyarosodhat” – lásd a szlovák születésű, később „Petőfi” néven alkotó és publikáló magyar költő-óriást (1823–1849). Hasonlóképpen operál a magyar antiszemita gondolkodás a „zsidóbérenc magyar” mellett az „elzsidósodott magyar” fogalmával – a látens sémával teljes összhangban, s ennyiben logikailag és pragmatikusan támadhatatlanul: az illető a maga szilárd és változatlan „magyarságát” eldobta, és helyette a szintén szilárd és változatlan „zsidóságot” tette magáévá. (Hogy mármost ő mélyasszimiláns vagy hígasszimiláns zsidó, szintén érdekes és fontos kérdés, persze elsősorban „zsidó szempontból”).)

Az ilyen – „magyar szemmel” nézve – fordított irányú asszimilációnak kétségkívül igen nagy az erkölcsi ódiума, hiszen amíg idegenből magyarra válni dicsőség, addig magyarból idegenné válni szégyen. Ha nem egyenest gyalázat: a megmaradás parancsolatának megszegése, nemzetárulás, hűtlenség az anyanyelvhez, haza- és szívcsere stb. Izmosabb, egyben kényesebb identitástudatú magyarok legalábbis így érznek, ha Sekereš nevű horvátokkal, Kovač nevű szlovákokkal vagy Ciordaș nevű románokkal hiába próbálják őseik anyanyelvén – azaz magyarul – megértetni magukat. Horvát, szlovák vagy román szempontból persze semmi baj sincs a dologgal. Már hogy is volna – az ő ilyen nevű honfitársaik léte nemzetük vonzó, megtartó és magához hasonlító erejének fényes bizonyítéka.

Azaz sémánk az asszimiláció leírása és értelmezése kíséretében szükségszerűen és, ahogy mondani szokás, „szervesen” generálja az erkölcsi megítélés kettős mércéjét: „hozzánk” asszimilálódni erény, „tőlünk” elasszimilálódni, „hozzájuk” – pontosabban: „azokhoz” – beolvadni bűn. Továbbá kétes fény vetül az asszimilálódó egyed, mondjuk így, erkölcsi állagára: azonosulhat-e új kollektív identitásával, mégpedig őszintén, feltétlenül és megmásíthatatlanul, az a személy, akinek a régi identitásával való azonosulása, amint ezt éppen asszimilációja bizonyítja, szemlátomást *nem* volt őszinte, feltétlen és megmásíthatatlan. (Ebben az utóbbi összefüggésben egy újabb kettős mérce működését is konstatálhatjuk, hiszen német, szlovák, ruszin, román, szerb stb. származású magyarok esetében erről meg szokás feledkezni, zsidó származású magyarok esetében viszont nem nagyon szokás elfelejteni.)

Az asszimilációs sémával kapcsolatban súlyos *gyakorlati* problémák is felmerülnek, mivel az asszimilációs folyamatnak az a leírása, amelyet a séma generál, a tapasztalat, a „történelmi tények” oldaláról is kiigazításra szorul. Ugyanis egész egyszerűen az a helyzet, hogy amikor a zsidóság Magyarországon „magyarosodni” kezdett, a magyarországi „nemzsidóság” is még az elején tartott ennek a folyamatnak. Vegyük például a nyelvet: a tizenkilencedik század első évtizedeiben igen sok zsidó tanul meg magyarul, azaz identitásváltásuk, vagy legalábbis identitásváltási szándékuk kinyilvánításának a keretében új nemzeti nyelvre tesz szert, amely következő nemzedékük számára már maga

az anyanyelv lesz. De ugyanebben az időszakban tanul meg magyarul Széchenyi István (szép sikerrel), Liszt Ferenc (neki gyengébben ment a dolog) és – tudatosítsuk végre már egyszer – Petőfi Sándor (akinek a magyar nyelvi képességei aligha szorulnak rá az én méltatásomra). Nos, egyikőjük anyanyelve sem volt magyar; azaz „a legnagyobb magyar”, „a hírhedett zenésze a világnak” és „a nemzeti költő” mindhárman „asszimilánsok” voltak – legalábbis a sémánk kínálta értelmezésben.

Hasonulni a hasonulókhoz

De vegyük az identitásváltás legfontosabb jelképes kifejezését, a névmagyarosítást. Komlós Aladár előbb idézett tanulmányának 112. oldalán találjuk ezt az érdekes adatot: 1882-ben már a névmagyarosítás 52,58 százaléka a zsidókra esik, 1883-ban meg éppen 59,37 százalék. Ami ugyebár azt is jelenti, hogy a nevüket magyarosítók 47,42, illetve 40,63 százaléka *nem* zsidó volt, hanem német, szlovák, ruszin, román, szerb, horvát stb. *asszimiláns*, akik ezek szerint a zsidókkal egy időben nyilvánították magukat magyarnak. Azaz csupán később lett belőlük az a bizonyos „befogadó nemzet” (ahogy ezzel a bárgyúságdíj-nyertes frázissal hivatkozni szokás erre), amely aztán nagy kegyesen befogadja az újabb asszimilálódni igyekvőkkel; nagy szerencsájuk, hogy volt, aki befogadja őket, és nem kellene elfelejteniük, hogy a zsidókkal *együtt* fogadták be őket.

Itt álljunk meg egy pillanatra, s tegyük fel az első hallásra talán képtelen kérdést: *valóban* volt-e, aki befogadja őket?

Sok a baj az asszimiláció leírását és értelmezését szinte öntudatlan automatizmussal vezérlő sémánkkal: kellemetlen erkölcsi következményekkel terhes és a tapasztalat próbáját sem állja ki. Ezek a (kisebbségi) bajok viszont egy nagyobb baj, mondhatnánk a főbaj folyamatai. Ez pedig a séma megvizsgálatlan fundamentuma, a nemzetről és a nemzeti identitásról („nemzeti jellegről”, „nemzeti karakterről” stb.) alkotott platonizáló-esszencialista felfogás, amelyben a nemzet, esetünkben a „magyarság” – mint előbb jellemeztük – eleve adott

realitás, természeti tényekhez hasonló „kész”, régtől való, szilárd és változatlan adottság, amely a külső hatásoknak ellenállva sohasem változik, és önmagával az időben (elvileg az idők kezdetétől az idők végezetéig: a magyar Ádám bűnbeesésétől a magyar Jézus Krisztus második eljövételéig) azonos marad. Ebbe „olvadnak be” az odakintről, a nemzeten kívülről érkezők, akik mindenestül odakint hagyván régi önmagukat, a felismerhetetlenségig egyneműekké válnak az „odabentiekkel”, s innentől kezdve értelemszerűen ők is odabentiek, a „mi” részei. Vagy ha (miért-miért nem?) nem sikerül nekik a beolvadás, legfeljebb külsőlegesen, „idegen testként” ékelődnek be a nemzet organizmusába, s akkor is csupán ideig-óráig.

Természetesen nincs olyan magyar – és nem magyar – történész, Romsics professzort eminensen beleértve, aki ennek a felfogásnak az alapján foglalkozna a nemzettel, a nemzettudattal és a nemzeti történelemmel. Hogy a nemzet új keletű történelmi alakulat, a tizennyolcadik századi amerikai és francia forradalmak „találmánya”, hogy az Európában a tizenkilencedik századdal beköszöntő „nemzeti korszak” valójában a nemzetté válás (és a *nemzetekké* válás) korszaka, hogy az így létrejövő nemzetek népessége eredetére nézve mindenhol igen tarkabarka képet mutat, s arcukat, ha beszélhetünk egyáltalán nemzeti fiziognómiáról, ezernyi változó és esetleges vonásból áll össze, s hogy a nemzet történetileg változékonny és végső fokon múltékonny „társadalmi tény” – mindez a történettudomány mai művelői számára magától értetődik. A különös csupán az, hogy a mindezzel tisztában levő történészek között is akad, aki, amint az asszimiláció témája kerül terítékre, reflektálatlanul visszacsúszik az előbb bemutatott atavisztikus nemzetképre és hagyja, hogy a platonizáló-esszencialista séma legyen a sorvezetője.

Különösen annak a nemzet- és nacionalizmuselméleti „új hullámnak” a fényében tűnik ez nehezen érthetőnek, amely az 1980-as évek elején kezdődött el a nemzetközi történettudományban, és hullámverése máig sem ült el. Sokak, köztük Benedict Anderson, J. A. Armstrong, John Breuilly, Ernest Gellner, Miroslav Hroch, Anthony Smith, Partha Chatterjee, és – hangsúlyosan nem utolsósorban – Eric Hobsbawm könyvei, bár különböző formában, mind a nemzet

(a nemzet létrehozása és a nemzetté válás) projekt-jellegére irányították a figyelmet. A nemzet nem statikus tény, hanem dinamikus tevékenység, nem öröklött adottság, hanem megvalósítandó terv. Amiből az következik, hogy a nemzet létrejöttéhez, a „magyar” és a „magyarság” kikovácsolásához vezető folyamatnak minden résztvevője egy akkor még csupán tervként létező realitás eszméjéhez „asszimilálódott”, és ez a realitás épp ennek az „asszimilációnak” a révén jött létre, s volt vele azonos.

A folyamat minden résztvevője, hangsúlyozzuk – és ezzel válaszolunk előbbi kérdésünkre: bármennyire meglepőnek tűnik, *nem volt*, aki „befogadta” volna az „asszimilálódni” igyekvőket, ugyanis nem voltak még magyarok, mert nem volt magyar nemzet, amely „befogadhatta” volna őket. Voltak persze (nyelvi-etnikai stb. értelemben) „magyarok”, de – a nyelvi-etnikai nem magyarokhoz hasonlóan – nekik is „asszimilálódniuk” kellett: kivitelezni a magyarság-projektet, megalkotni magukból, mégpedig a többi, más etnikumú asszimilálódóval együtt a (nemzeti értelemben vett) magyart, és közösségüket, a magyar nemzetet.

Két bekezdéssel előbb az „asszimiláció” és a „befogadás” szót idézőjelenben kezdtem alkalmazni. A fentiek fényében, azt hiszem, világos, miért: ha *mindenki* asszimiláns, *senki sem* az. Úgyhogy (Könyves Kálmán királyt parafrázálva) asszimiláció nincs, asszimilánsok nincsenek, róluk többé szó se essék. Nincs többé miről beszélni.

Ez akkor is érvényesnek látszik, ha arra a következtetésre jutunk, hogy ez a sokféle és sokféle módon kivitelezett projekt a mi esetünkben – azaz Magyarországon – kudarcot vallott, vagy csupán a kudarcnál is rosszabb félsiker fokáig sikerült felvergődnie, oda is kínosan torz formában. (Lásd erre nézvést a cikkünkben fentebb olvasható két irodalmi citátumban megjelenített magyarság-eszményt.) Néhány évvel ezelőtt Tamás Gáspár Miklós „Magyarok voltunk” című cikkében (*Élet és Irodalom*, 2009. július 31.) igen meggyőzően érvelt amellett, hogy a „magyar” létrejöttét létrehozásként, a „nemzet-projekt” kivitelezéseként szükséges felfogni, majd legalább ugyanennyire meggyőzően bizonygatta, hogy a projekt nálunk kudarcot vallott, futamideje lejárt, mielőtt a projekt tárgyát: a magyart és a nemzetet sikerült

volna létrehozni. Ami annyit tesz, hogy a projekt „asszimilációs szempontból” is sikertelen volt, vagy legfeljebb torz félsiker. A nemzetivé válni próbáló Magyarországon senkinek sem volt sikeres az „asszimilációja”, a (nyelvi-etnikai) „magyarok” sem tudtak „hozzaasszimilálódni” a modern nemzethez, amely így aztán nem is jött létre. És ha így van, akkor a zsidókra mutogatni, bármiért őket okolni, asszimilációjuk sikertelenségét felhánytorgatni nem csupán erkölcstelen, hanem logikátlan is.

Vagy fogadjuk el, hogy nálunk nincs és nem is lehetett teljes asszimiláció, hogy mifelénk csupán részleges, felszínes, sekélyes és beteg „asszimiláció” (nemzetté válás) lehetséges, hogy nekünk még az „asszimilációnk” is kisállami-nyomorúságos. Ebben az esetben viszont ismét tartozunk annyival az erkölcsnek és a logikának, hogy rámutassunk: a zsidók ezt az asszimilációs szintet ugyanannyira sikeresen (vagy sikertelenül) teljesítették, mint az összes többi nemzsidó asszimiláns, beleértve a magyar asszimilánsokat is, azaz nincs miért hibáztatni vagy kárhozhatóni őket.

Azaz végképp nincs többé miről beszélni.

Vagy talán jóval egyszerűbb ügy ez az egész: asszimiláció, diszasszimiláció, sikeres-sikertelen, híg, sűrű, sekély, mély, akármilyen? Nem arról van igazából szó, hogy Petőfi jó volt magyarnak, Herczeg Ferenc jó volt magyarnak, hogy mindenki jó magyarnak – csak zsidó ne legyen? Hogy amíg túl sok volt a beolvaszthatatlan és elnyomandó nem magyar Magyarországon (Szarajevóig), addig a zsidó is jó volt magyarnak, de amikor már alig volt beolvaszthatatlan és elnyomandó nem magyar (Trianontól), egyszeribe rossz lett magyarnak – és eltarthatandónak minősítettetett – az amúgy beolvadt zsidó? És hogy micsoda erkölcs és micsoda logika, ami ebből a „ténykérdésből” elénk sejlik?

Erről azért mégiscsak volna mit beszélni. Bár ahogy körülnézek, nemigen érdemes.

Magyar Narancs, 2012. november 22. és december 20.

Függelék

A mások 56-ja?

1956. október 23-án, a késő esti órákban – illeszti Eörsi László 1956-os tárgyú cikksorozata (*Beszélő*, 2015–2016-os évfolyamok) darabjainak az élére, mintegy mottóként, ezt a mondatot – *a sztálinista hatalmat végleg megeléglő tüntetők fegyvereket szerezve felkelőkké lényegültek át*. A cikkekből részletesen és gazdagon okadatolva megtudhatjuk, hogy miként zajlott le ez az „átlényegülés”, azaz hogyan, kiktől és mi módon szereztek fegyvereket a felkelővé átlényegülők Csepelen, Pesterzsébeten, Kőbányán és a főváros más helyein. Az „átlényegülésnek” csupán egyetlen epizódjára nem vetül kellő erejű és élességű fény: Eörsi metaforájának, a *transsubstantiation*nak, kenyér és bor Krisztus testévé és vérévé való átlényegülésének a katolikus teológiából ismert misztériuma ebben az esetben misztérium, azaz észszerű és valószínű magyarázatban nem részesülő rejtély marad.

A dolognak külön jelentőséget kölcsönöz, hogy a forradalom (hawkingi) „ősröbbanásáról” vagy (freudi) „ősjelenetéről”, azaz mindennek a kezdetéről és minden utána következő esemény és tett meghatározójáról – ahogy Eörsi mottójában olvashatjuk: 1956. október 23-ának késő esti óráiról – vagyunk kénytelenek ezt a különös magyarázati hiányt vagy deficitet megállapítani. A rádió épületénél kirobbant tűzharcra és a rádió fegyveres ostrommal való bevételeéről van szó, pontosabban ennek éppen az átlényegülés-eleméről. Idézzük újra: ezek voltak az órák, ez volt az a pillanat, amikor *a sztálinista hatalmat végleg megeléglő tüntetők fegyvereket szerezve felkelőkké lényegültek át*.

Kérdéseink éppen a fegyverszerzéssel kapcsolatosak. Hogy a Parlament épületénél befejeződött békés tüntetéssorozat résztvevői, akik természetesen *fegyvertelenek* voltak, egy nagyobb csoportban átvonultak, mégpedig továbbra is fegyvertelenül, a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületéhez, ebben minden forrás és minden forrásfeldolgozás egyetért. Hogy a békés tüntetés – a tüntetők politikai követeléseiket akarták beolvastatni a rádióban, s erről küldöttségük bent, a rádió épületében tárgyalt az illetékesekkel – hogyan „lényegült át” fegyveres konfliktussá, ezt is tudjuk: valakik löni kezdtek. Azt viszont, hogy kik voltak ezek, nem tudjuk. Mint ahogy azt sem, hogy ki lőtt először, és honnan lőttek, akik először lőttek – az utcáról az épületre, az épületből az utcára, vagy máshonnan, a rádió épületével szemközti vagy szomszédos házakból.

És máig megválaszolatlan a legfontosabb kérdés: *mivel* – miféle és miképp odakerült fegyverekkel – lőttek az egyszerűen felkelőkké át-lényegülő tüntetők?

Makk Károly filmrendező *Szeretni kell* (2014) című memoárjában szemtanúként emlékszik vissza az eseményekre. Szerinte *valahonnan fentről, padlásról vagy egyéb helyről, géppisztollyal kezdtek ránk löni... A Múzeum körútról közben feltűnt egy mentőautó, melyről kiderült, hogy fegyverekkel van megrakva, hogy mi célból – senki sem tudta. Később fegyveres teherautók érkeztek...* Figyeljünk fel az események olajozottan pergő időrendjére: valakik valahonnan löni kezdenek a tömegre, s közben feltűnik egy fegyverekkel megrakott mentőautó, amelyet *később* (azaz hamarosan) fegyvereket szállító teherautók érkezése követ. A legtöbb visszaemlékezés és utólagos eseményrekonstrukció kísérlet egyetért ebben a scénárióban: mindenki említi az első lövések eldördülése után igen gyorsan megjelenő teherautókat, amelyekről fegyvereket raktak le, és a rakományt szétszózták a tüntetők között.

Hogy milyen teherautók voltak ezek, honnan vitték el őket, hol rakták meg fegyverekkel, kik voltak a sofőrjeik, és kik irányították őket a Bródy Sándor utcába, erről hallgatnak a források. Nincs nyomuk a forradalom leverése utáni megtorlás peranyagaiban, feltűnően hiányzik a sajtóban propagandisztikus célból szellőztetett perek (a Tóth Ilona-per és a többiek) mellől egy „teherautó-per”, a fegyveres

felkelés voltaképpen kiobbantói, a teherautós fegyverszállítók-fegyverosztók máig névtelenek. A teherautó-lefoglalási és fegyverszerzési akciók a jelek szerint már az október 23-áról 24-ére virradó éjszakán elkezdődtek, és ezekről sok minden megtudható a későbbi nyomozati jegyzőkönyvekből és periratokból, de a tárgyi és jelképi értelemben egyaránt *legelső* esetről, ennek konkrétumairól, hátteréről és szereplőiről hallgatnak a források.

Nem firtatják a dolgot a forradalommal szemben elfogult kiadványok, mint például az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* (a négy kötetre duzzadt híres-hírhedt „Fehér Könyv”), vagy Berecz János *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* (1969, új kiadás 1981) című áttekintése. Az utóbbi *opus* egyébként így írja le igazi költői képzavarral azt, amit Eörsi is költőileg – az „átlényegülés” metaforájával – jellemez: „Az elvakult, a tüntetéstől megittasult tömeg mögött és a közben beállt est leple alatt előlapkodott a fegyveres ellenforradalom, és a Rádiónál, a legalkalmasabbnak tűnő pillanatban eldőrltek a néphatalom megdöntésére törő fegyverek.”

De a forradalom iránt pozitívan elfogult szerzők – Bill Lomaxtól Charles Gatiig – sem akadnak fenn a fegyverekkel megrakott teherautók hirtelen és váratlan felbukkanásának a rejtélyén. Mintha magától értetődőnek vennék: 1956-ban Budapest nyilván olyan hely volt, ahol csak az nem szerezhette magának teherautót és fegyvert, aki nem akart.

Természetesen október 24-én már ilyen hely volt a főváros, vagy legalábbis kezdett erre a képre hasonlítani. De október 23-án még hangsúlyosan nem volt ilyen hely. Egy rendőrállam fővárosa volt, ahol nemhogy a fegyvereket és a teherautókat, hanem a használt indigókat is hét lakat alatt tartották. Először „fel kellett bomlania a rendnek”, hogy ezek a lakatok lehullhassanak. És ennek a felbomlásnak volt *instant* katalizátora a tűzharc és a rádió ostroma a Bródy Sándor utcában.

Van persze olyan rokonszenvező szerző, akinek figyelme kiterjed a fegyverekre. John P. C. Matthews *Explosion: The Hungarian Revolution of 1956* (2007) című könyvében a rádiónál történtek leírása során több helyet is megjelöl a fegyverek forrásaként (Vigázó Fe-

renc u. rendőrség, Lampart-gyár a Soroksári úton, Csepel stb.), de a legelső fegyverszállítmányra, a fegyveres felkelés voltaképpen *primum mobiléjére* ő sem ad magyarázatot. Leírásában az időtényező a legabszurdabb: az ÁVH elkezd lőni a tömeget, valakinek eszébe jut a Lampart a Soroksári úton, a vezetésével elmegy oda egy csapat ember (gyalog? villamossal? taxival? HÉV-vel?), majd (ki tudja, honnan előkerített teherautókon) visszatér a gyárban felpakolt fegyverekkel. Mennyi idő alatt lehet eljutni a Soroksári útra vagy még inkább Csepelre és onnan vissza a Bródy Sándor utcába? Legalább egy óra. És addig? A tömeg ostromszünetet tart? Tűri, hogy az ávósok lőjenek rájuk? Fegyelmetlenül várja a fegyverek megérkezését? A Himnusz éneklő?

Nyilván nem így történt. A Parlamenttől a rádióhoz átvonult fegyvertelen tüntetők nem maguk fegyverezték fel magukat. Mások fegyverezték fel őket, mégpedig – ahogy Berecz János írta – a „legalkalmasabb pillanatban”.

Hogy miért és mire volt ez a pillanat a legalkalmasabb, és hogy (Hollós Ervin hírhedt 1956-elemzésének a címét kölcsönvéve) „kik voltak, mit akartak” ezek az ismeretlen kilétű mások, erre próbálunk most válaszolni. A dolog természetétől fogva a válasz nyilván bizonytalan logikai státusú lesz – hogy megalapozott elmélet, ingatag alapon nyugvó hipotézis vagy éppenséggel közel-paranoid *conspiracy theory* a végeredmény, ez majd elválik.

Mindenesetre október 23-án is akadtak a résztvevők között olyanok, akiknek feltűnt, hogy a megmozdulást görgető spontán lelkesedést mintha valakik megpróbálnák befolyásolni, és a tüntetés menetét a maguk rejtett szándékainak megfelelő nyomvonalra terelni. A Bródy Sándor utcai tűzharc és a rádió ostroma szempontjából különösen érdekes egy olvasói levél a *London Review of Books* 2006. december 14. számában. A londoni illetőségű Váci Sándor (56-os emigráns, építészmérnök és építészettörténész) egy 1956-tal foglalkozó cikke reagálva résztvevőként és szemtanúként idézi fel a tűzharchoz vezető eseményeket: „Még október 23-án este, a Parlamentnél tüntető tömegben sem sejtette senki, hogy egy-két órán belül tűzharcok lesznek a városban. Én is ott voltam a tömegben. Jó hangulatban voltunk, de nem nagyon tudtuk, hogy most mit is kellene tennünk.

(...) Valaki hirtelen elkiáltotta magát: Menjünk a Rádióhoz! Azóta sem tudom megmondani, hogy miért kiabálta ezt az illető – teljesen váratlan volt –, de később voltak, akik úgy gondolták, hogy Gerő szimpatizánsai belevegyültek a tömegbe, hogy bajt keverjenek Nagy Imre elszigetelésének a céljából. A Rádióhoz vonultunk – ami utána következett, történelem.”

Tehát – ha hitelt adunk Váci visszaemlékezésének – nem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy a tömeget nem a spontán lendület vitte tovább a Parlamenttől a Bródy Sándor utcába, hanem tervszerűen odairányították – mint ahogy a rádióhoz hamarosan megérkező fegyverszállítmányt is tervszerűen irányították a helyszínre. Csupán egy szikra kellett a robbanáshoz – és az ismeretlen irányból a tömegre tüzet nyitó orvlövészek gondoskodtak erről a szikráról.

Hogy október 23-a látszólag spontán és rögtönzésszerű eseménysorozatot egy láthatatlan kéz tervszerűen manipulálta a háttérből, s az „átlényegülés” – a békés tüntetés átfordulása fegyveres felkelésbe – nem a népharag elemi kitörése, hanem egy korábban kidolgozott titkos terv sikeres kivitelezése volt, ezt az elmúlt hatvan év során sokan és sokféleképpen megfogalmazták, s ezeknek a megfogalmazásoknak a színeképe a szóbeszédtől a szaktanulmányig ível. Sokan tettek kísérletet a „láthatatlan kéz” azonosítására, az eseményeket a háttérből manipuláló „mások” néven nevezésére is. Voltaképpen ilyen kísérlet volt a Kádár-korszak hivatalos magyarázata is, amelynek propagálói (Hollós Ervintől Berecz Jánosig) bizonyítotttnak vették, hogy az „ellenforradalom” kitervelése és gyakorlati előkészítése nyugati „imperialista” hírszerzőügynökségek, sőt közvetlenül a CIA műve volt. A fegyveres felkelés kirobbantásának Langleyben kifőzött tervét pedig gondos magyarországi előkészítés után az imperializmus magyarországi ügynökei, elsősorban az október 23-i tüntetés alkalmát megragadó és a háttérből a kellő pillanatban előbújó horthysta katonai elemek hajtották végre. (Eszmefuttatásunk szempontjából viszont igen fontos, hogy az „ellenforradalom” kádárista leleplezői, miközben szélteben-hosszában tárják olvasóik elé 1956 „ellenforradalmi összeesküvés”-jellegét igazoló „bizonyítékaikat”, az október 23-án este a rádióhoz érkező teherautókkal, sofőrjeikkel és rakományuk eredetével kapcsolatban a pusz-

ta ténymegállapításon kívül semmiféle magyarázattal vagy nevekre, helyekre stb. vonatkozó konkrétummal nem szolgálnak.)

A magyarázatkísérletek másik nagy csoportjában az a közös, hogy ők a kádárista verzió politikai-geográfiai ellenpontján vélik felfedezni a „láthatatlan kezet” és az eseményeket manipuláló „másokat”: a forradalom leverését követően szárnyra kapó (értelemszerűen nem hivatalos) változatokban nagyon gyorsan Moszkva és a KGB került a „Nyugat” és a CIA helyére. Egy korai példa: Mindszenty bíboros, mint visszaemlékezéseiből kiderül, az 1956. november 4-i szovjet katonai invázió után a fegyveres felkelést Moszkva által kiprovokálnak minősítette, szerinte tudatosan előidézett vérontással kreálták meg az ürügyet a katonai beavatkozásra.

A kiprovokált felkelés toposza színes és fantáziadús feldolgozásokban is részesült. Moldova György *Az utolsó határ* (1989) című történelmi regényének egyik szereplője, magyar belügyi tiszt, jóval október 23-a előtt értesül arról, hogy az oroszok az engedetlenkedő magyarok, a lázongó értelmiség hathatós és végleges érvényű megrendszabályozására készülnek. Az ehhez szükséges katonai beavatkozásra egy kiprovokált „miniatűr felkelés” szolgál majd ürüggyel, amelynek a terveit már ki is dolgozták Moszkvában: az oroszok gondosan kalibrált és biztonságosan kézben tartható felkelést szeretnének, „melyet kevés áldozattal le lehetne verni”, s „azt is kiszámították már, hogy hány szovjet, hány magyar katona és hány civil eshet el”.

Hogy ez a nyilván az alkotó szépirodalmi képzelet segítségével megszületett verzió is figyelmet érdemel, erre bizonyíték, hogy nemrégiben komoly folyóiratban és szakszerű köntösben is foglalkoztak vele (igaz, Moldovától teljesen függetlenül, s regénye említése nélkül). A *Magyar Szemle* 2015. október 19-i számában jelent meg Jobbágyi Gábor tanulmánya, mely már címében – „Az 1956-os forradalom ki-robbantásának szovjet–magyar előkészületei” – is utal arra, amit szerzője így summáz cikke tanulságaként: „Szilárdan él a köztudatban – s a hazai történész szakirodalomban is –, hogy 1956. október 23-án egy spontán ki-robbant forradalom (népfelkelés) tört ki hazánkban, holott az eddig nem ismert – vagy kevésbé ismert – tények összefüggő láncolata mást bizonyít.” A forradalom nem robbant ki, a forradal-

mat kirobbantották, mégpedig a Rákosi–Gerő-klikk, Andropov szovjet nagykövet és a hazánkban állomásozó szovjet katonai egységek parancsnokai szoros együttműködésében, kidolgozott és gondosan egyeztetett tervek alapján.

Ha – legalábbis az érvelés kedvéért – magunkévá tesszük ezt az elméletet (s a jelek szerint sok szól amellet, hogy így tegyünk), természetesen fel kell tennünk az ilyen esetekben kötelező kérdést: *cui prodest?* Kinek használt (mármint a szovjet oldalon), kinek jött jól, kinek és milyen célból volt rá szüksége, hogy a budapesti békés tüntetés fegyveres felkelésbe csapjon át, hogy – Tamási Lajos 56-os versét idézve – piros legyen a vér a pesti utcán?

A legvalószínűbb válasz valahogy így szól.

Több jel mutat arra, hogy a szovjet vezetésben Hruscsovval szemben álló kemény vonalas sztálinista csoport, természetes szövetségeseivel, a KGB-vel együtt, budapesti ügynökeivel aktívan azon volt, hogy a békés politikai megmozdulás fegyveres konfliktusba és vérontásba torkolljék. Ez olyan erős érv lesz a beavatkozás mellett, amely előtt az engedékeny és a békés megoldásokra hajló Hruscsov-nak meg kell hajolnia, ha nem akarja magát lehetetlenné tenni. Néhány nappal korábban a forradalmi lázban égő Lengyelországban Hruscsovot a reformer Gomulka meggyőzte arról, hogy elég erős ahhoz, hogy úrrá legyen a forrongáson, a tüntetéseket és sztrájkokat ígéretekkel békésen leszerelje. Hruscsov megadta jóváhagyását, engedélyezte, hogy a lengyel pártvezetés leváltsa Bierutot, a sztálinista főtítkárt, és Gomulkát tegye meg helyébe. Hruscsov ezzel – így a keményvonalas–KGB-s verzió – „engedett”, hagyta, hogy a Moszkvához hű és Moszkva által szponzorált lengyel vezetőséget olyan pártvezér és olyan csoport távolítsa el, akik nem az ő emberei voltak. (A provincia Róma beleegyezése nélkül választott magának helytartót.) A gyeplő meglazításától irtózó és a tekintélyvesztést nem tűrő moszkvai „héják” számára ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy Hruscsov a szocializmusra és a Szovjetunióra veszélyes mértékben hajlik a békés és kompromisszumos megoldásokra, s csupán akkor cselekszik a szükséges eltökéltséggel, ha kényszerhelyzetbe kerül, illetve ha kész helyzet elé állítják.

Ilyen kész helyzet vagy kényszerhelyzet áll elő, ha fegyveres harc robban ki a szocializmus ellen, ha – magának Hruscsovnak a szavai-val – „kommunistákat gyilkolnak”.

Ezt a kész helyzetet vagy kényszerhelyzetet állították elő október 23-án este a rádiónál. Hogy konkrétan kik, nem tudjuk. De vannak nyomok és jelek, amelyekből óvatosan következtethetünk a kilétükre, megbízóikéra legalábbis mindenképpen. A Székesfehérváron állomásozó szovjet Különleges Hadtest (a szovjet megszálló erők törzse) parancsnokainak – amint ez J. I. Malasenko ezredesnek, a hadtest parancsnokhelyettesének a visszaemlékezéseiben olvasható –, Jurij Andropov nagykövet 1956 júliusában tájékoztatót tartott a Magyarországon kialakult bonyolult és veszélyes helyzetről. Kicsivel később, s feltehetőleg a moszkvai héjakkal egy követ fújó és igen jó KGB-s kapcsolatokkal rendelkező Andropov (akit majd 1967-ben a KGB parancsnokává neveznek ki) közbenjárása nyomán utasítás érkezett Moszkvából, hogy „dolgozzanak ki a Különleges Hadtest által végrehajtandó, a társadalmi rend Budapesten és Magyarországon való fenntartására és helyreállítására vonatkozó akciótervezetet”. Malasenko teljesítette a parancsot, kidolgozta a szovjet katonai beavatkozás tervét.

Hogy mi állt ebben a Székesfehérváron kidolgozott akciótervben, persze nem tudjuk. De nagyon is elképzelhető, hogy a terv kitért a beavatkozás *ürügyére*, illetve ennek az ürügynek a megkreálására is.

Jó tíz évvel ezelőtt egyik tudós egyetemi kollégámmal beszélgetve 56-ra terelődött a szó. A beszélgetés során kollégám elmondta nekem, hogy hallotta valahol: az egyik fegyverszállító teherautó parancsnoka mostanában (valamikor a kétezres évek elején) nyilatkozott, s arra a kérdésre, hogy honnan hozták a fegyvereket, azt válaszolta, hogy Székesfehérvárról, és az ottani szovjet helyőrségi parancsnok utasítására tették. (A nyilatkozó kilétéről azóta sem tudtam meg semmit.)

UTÓIRAT. Lehet, hogy mindez ingatag alapokon álló hipotézis vagy paranoiás *conspiracy theory* csupán, s mindkét minőségben tarthatatlan és elfogadhatatlan. Alternatívájaként viszont – hacsak nem adjuk fel mindenestül a racionális magyarázat igényét – kénytelenek vagyunk a kádárista hivatalos verziónak hitelt adni: hogy a külföldről

pénzelt, nyugati kémszervezetek által irányított illegális ellenforradalmi csoportok évekig készültek a felkelés kirobbantására, s csupán a megfelelő pillanatra vártak, amikor az előre kidolgozott menetrend szerint megnyithatják titkos fegyverraktáraikat, és felfegyverezhetik az általuk jó előre beszervezett embereiket.

A hívők számára, akik 1956-ban a nemzeti hit, remény és méltóság áhítatos nagy pillanatát látják (lásd Vas István költeményét, *Az új Tamást*), ez a verzió természetesen épp annyira elfogadhatatlanul megalázó, mint a mi moszkovita provokációs változatunk. Hiszen a forradalom ebben is, abban is idegen hatalmak műve, Magyarország ebben is, abban is pusztán egy nemzetközi nagypolitikai játszmában. Azaz nem a miénk – a mások 56-ja.

Talán Mikszáthnak van igaza: vannak dolgok, amelyekről nem jó gondolkodni. Talán 1956 is ilyen dolog.

UTÓLAGOS KIEGÉSZÍTÉS. Ez a cikk, amelyet itt függelékben adok közre, a többiekhez hasonlóan a *Magyar Narancs* számára készült, ám a lap szerkesztősége elállt a közlésétől. Döntésüket Bojtár B. Endre főszerkesztő 2017. március 3-i keltezésű e-mailjében így indokolta:

Kedves Feri,

bocsánat, hogy ilyen későn válaszolok: minthogy Kapirgálód igen kényes kérdést pertraktál (hogy ti. kamu volt-e legalábbis bizonyos értelemben '56), és ráadásul a válasza erre egy közepesen bátortalan igen (amennyiben mégiscsak azt állítja az írás, hogy szovjet katonai-politikai provokáció áll, ahogy mondani szokták, a háttérben), úgy éreztük, hogy muszáj rádobni valamiféle fact chekinget és nagyon klóz rídinget. Ez tartott eddig, de ez csak a kisebbik probléma.

A nagyobb az, hogy a cikk hipotézisei nem hihetőek.

Kételyeid fő kiindulópontja a rádió előtti okt. 23-i események ritmusa: de a cikk fő sugallatával/állításával szemben, és azt feltételezve (jó okkal), hogy a lövöldözés alacsony intenzitású volt és viszonylag sokáig tartott, a Soroksárról vagy Csepelről vagy máshonnan szerzett és teherautóval odaszállított fegyverek története simán lehet hihető. Az pedig, hogy a 23. esti szállítmány később nem lett perek tárgya, leginkább a tények hiányával érvelő elméletnek tűnik (és ez a logikai elem többször is felbukkan a cikkben). Az sem meggyőző, hogy

egyetlen forrásra hivatkozva veszi a cikk tkp. készpénznek, hogy beépített kis zöld emberei révén Gerő és Andropov hajtotta volna a tömeget a Parlamenttől a rádió elé (mely forrás egy olvasói levél szerzőjének korabeli hallomása arról, hogy mások azt állították, hogy ezt hallották).

Anélkül, hogy tovább akarnám részletezni a kifogásaimat, illetve az elméleted logikai hiányosságait, még annyit tennék hozzá, hogy Moldovát akkor sem fogadnám el bármilyen szinten hiteles forrásnak, ha nem egy regényalakjának a mondására hivatkoznál, és hogy Jobbágyinak még egy Moldova-regényalak képzelt szövegénél is kevésbé hiszek.

Egyszóval: nem áll össze sehogy a teória, viszont viccnek kicsit erős lenne – de ezt a cikket ráadásul senki nem is viccként olvasná, úgyhogy nem is szeretnénk közölni.

Üdv

Bandi

A levélben foglaltakkal nem kívánok vitatkozni, olvasóimra bízom annak eldöntését, hogy méltányos volt-e ez a visszautasítás, mint ahogy annak mérlegelését is, hogy mennyire szilárd érvek és meggyőző bizonyítékok szolgáltak a visszautasítás indokaiként. Csupán két megjegyzést fűznék hozzá a szerkesztői indokláshoz.

1. A szovjet provokáció elmélete aligha pusztán *urban legend*, városi legenda, amelyet a népképzelet termékének kellene tekintenünk. Mindszenty bíboros és Moldova György ez irányú megnyilatkozásai mellett szakszerűbb és felelősebb szavak is elhangzottak a tárgyban. Itt van például az ENSZ különbizottságának a jelentése a magyar forradalomról, amelyet az ENSZ közgyűlése 1957. szeptember 14-én nagy többséggel elfogadott, és határozatba foglalta a jelentés ajánlásait. Amint ezt Boris I. Nicolaevsky (száműzött orosz mensevik forradalmár, később amerikai történész, élt 1887 és 1966 között), a Sztálin halála utáni kelet-európai fejleményeket máig érvényesen elemző „Csata a Kremlben” című cikksorozat szerzője (*The New Leader*, XL, 1957. július 29.–szeptember 2.) leszögezte, „az Egyesült Nemzetek jelentése a magyar forradalomról megállapította, hogy az erőszak kitörése Budapesten *tudatos provokáció* következménye volt” („[T]he United Nations' report on the Hungarian Revolution has established that the outbreak of violence in Budapest was the result of *deliberate provocation*”).

2. A „teherautó-per” hiánya. Éppenséggel lett volna elég bizonyíték, amelynek alapján a hatóságok nyomába eredjenek a fegyverszállítóknak, felkutassák a fegyverek és a teherautók származási helyét, megállapítsák, kik adták ki a raktárakból a fegyvereket, s melyek voltak ezek a fegyverraktárak. A forradalmat követő megtorlás időszakában a rádió ostromának jó néhány résztvevőjét azonosították a hatóságok, akiket azután gyanúsítottként vagy tanúként kihallgattak az Országos Rendőr-főkapitányság Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályán, Budapesten a Gyorskocsi utcában. Az 1957–58–59 során felvett kihallgatási jegyzőkönyvekből Simándi Irén *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1953–1956* (Budapest, Gondolat Kiadó, 2016) című könyvének „A rádió ostroma” címet viselő fejezetében olvashatunk bő válogatást. A vallomások számos utalást tartalmaznak a fegyverek, illetve a fegyveresek megjelenésével kapcsolatban, amelyek nyomozatilag jól hasznosíthatók voltak – illetve lehetek volna. Ezekből az utalásokból idézek ide néhányat.

Róna Sándor nyugalmazott rendőr százados a Bródy Sándor utcai házak egyikéből látta, hogy „22 h-kor egy felkelő teherautón érkezett, amelyről egy 14-15 éves fiú kiabált, hogy »van már fegyverünk«”. Krapp Rudolf őrnagy feljegyzése szerint a fegyveres felkelők a „legmodernebb fegyverekkel voltak felszerelve, automata puskák, villámgéppisztolyok, Gorjunov géppuskák, nehéz légvédelmi géppuska”, amelyekkel a rádió épületét támadták. Seregély Béláné házfelügyelő tanúvallomásában a következőket mondta: „Nem tudom, hogy mi módon ki által szereztek a felkelők fegyvereket és lőszert, de úgy 23 h felé csak azt kiabálták, hogy a villanyt leoltani a házban, és amikor a villanyt leoltottam, hozzákezdtek a rádió épületére lövöldözni.” Nyúl József 1956. november 29-én készült kihallgatási jegyzőkönyvében leírta, hogy október 23-án 21 órakor a Parlamenttől induló „tüntető tömeggel” érkezett a rádióhoz azzal a „szándékkal [...], hogy bemondatjuk a rádión a 14 pontot”. Vallomása szerint „a rádió épületét katonaság védte, akik nem engedték az épülethez közel a tömeget, ebből kifolyólag lövöldözés kezdődött. A tömeg közé egyre több fegyveres keveredett. Ki adta nekik a fegyvereket, azt nem tudom. Hallottam, hogy a fegyvereket teherautón hozták a lámpagyárból. Nálam volt egy géppisztoly, amit egy 12 éves gyerektől vettem el. Ezzel a géppisztollyal tüzeltem a rádió épületére. A lövöldözésben 11 óráig vettem részt, utána a rádió támadásában már nem vettem részt.” Kiss Gábor segéd-

munkást gyanúsítottként hallgatták ki 1959. július 7-én. A következőket mondta: „A [Sztálin-]szobor ledöntése után tehergépkocsival a Rádió Bródy Sándor utcai épületéhez mentem. Amikor odaértem, a Bródy Sándor utca és Szentkirályi utca sarkánál egy teherautóról általam ismeretlen férfi fegyvert osztogatott az ott lévő ellenforradalmároknak. Én is odamentem és kaptam egy puskát, egy marék töltényt, majd éjfél körül, amikor már többen lövöldöztek, én is elkezdtem a Rádió épületét lőni. Amikor lövöldöztem, én nem céloztam, csak lőttem a Rádió épületét egészen reggelig. Reggel, amikor a töltényem elfogyott, elmentem a Kálvária térre. Magammal vittem a fegyveremet is, amit a Rádiónál kaptam.”

Idézhetnénk a többi jegyzőkönyvet is, de a fegyverek rejtélyére tőlük sem kapunk választ: nincs jegyzőkönyv a teherautóról kiabáló 14-15 éves fiú kihallgatásáról, a Szentkirályi utca sarkán fegyvereket osztogató férfi vallomása is hiányzik az iratokból, és a jelek szerint azok sem tettek vallomást, akik „a legmodernebb fegyvereket” adták a felkelők kezébe. Pedig ha Nyúl Józsefnek, Kiss Gábornak és a többieknek sikerült a nyomára jutni, őket is kézre tudták volna keríteni – ha akarták volna.

De hát a jelek szerint nem akarták. Talán megtiltották nekik?

Tartalom

Előszó	5
--------	---

KAPIRGÁLÁSOK

Fordította Karinthy Frigyes	9
Karinthy/Canetti/Brecht	16
Rózsa Sándor és az intertextualitás	20
A halászó macska utcája	
James Joyce és a magyar futball	24
Virág a trágyadombon, avagy ki (nem) olvasta az <i>Ulyssest</i>	28
Két goj rabbi, egy antiszemita samesz és az 1914-es orvostudományi Nobel-díj	34
A nyelvtanár és a sorhajóhadnagy	38
Valahol Európában	
Joyce és Márai	42
Magyar szemmel Cynara nyomában	
Beauvoir, Horatius, az Elfújta a szél, Szerb Antal, W. B. Yeats, a Róisín Dubh, James Joyce, valamint I. Ferencz József császár és király	46
Az emlékezet megdolgozása	
Mi is történt Kamenyec-Podolszkijban?	53
Heroico-nudizmus	
A Szabadság meztelen	58

Gyarmatok és nemzetek	
Mario Vargas Llosa, Roger Casement és Kossuth Lajos	65
Biorasszizmus	
Az őshonos és fajtiszta magyar disznó	74
Biorizsa és ökomaszlag	78
Földanyánk ezer sebe	
A bioszektimentalizmustól az ökofeudalizmusig	82
Szövegkörnyezetszennyezés	89
Goethe árnyékában	
Az ávós lírikus esete a stazis írónővel	95
Hommage à l'Abbé Barruel	99
Hasadnak rendületlenül	
Az allúzió és a bathos	103
<i>A Giovine Italiától a Boolean searchig</i>	108
Mihajlo Stančić és a magyarok	116
Sztálin és az onomasztika	120
Szabad a cenzúra, szabad valahára...	126
Magyar ember falra firkál, nyelvet tanul	133
Nemzeti Fényacél N. V.	137
Szobornézőben Szabó Dezsővel	141
Disszidálni – visszidálni	
(Molnár Tibor, a Refuge England és a Párbeszéd)	145
Üzletlánci embervoltunk	
Itt vagyok önmagam...	149
Ön-kritika, avagy a felsülés hermeneutikája	153
Aszklépiosz zsandárai	157
Mátyás király esete Dojčin Petarral	
és a szép kocsmárosnéval, avagy a magyarság	
mint Realitátprinzip	161
Wurlitzerland	165
(Mások) nyelvében él a nemzet	169
Migránskálvária	173
Globálturul, avagy mi a magyar most?	178
Brexeunt omnes	182

ÁSATÁSOK

Minden napunk egy költemény (Kövesi Endre 1930–2009)	189
Egy elsüllyedt szerző Fejes Endre, a szocreál egzisztencialistája	192
Amelia Francis Edward Shakespeare	198
Az asszimiláció kívánatos mélysége	209

FÜGGELÉK

A mások 56-ja?	231
----------------	-----

Az imamalom egyhangúságával szajkózunk mindenféle áhítatos bölcsességet, magától értetődőnek vett, vitán felül álló hittételeket és hatékonynak gondolt varázssformulákat „ezeréves határokról”, „őshonos mangalicáról”, „a magyar gondolkodás mellérendelő jellegéről” és hasonlóról. Kulturális emlékezetünk is erre a rugóra jár: Shakespeare, ugyebár, „mindent tudott az emberről”, Mozart „a zene egyetemes zsenije” volt (sőt „Krisztusa” – evvel az utóbbi hittétellel Csajkovszkij állt elő). Pedig ha ezeknek a szóvirágoknak a tövénél megkapirgáljuk a talajt, gyakran valami egészen más fordul ki a napvilágra: kiderül, hogy valójában semmi sem (egészen) úgy van, ahogy gondoljuk, hogy valójában – Karinthy Frigyes szavait idézve – „minden másképpen van”, mint hinni szeretnénk.

A negyven-egynéhány írás mindenfélével foglalkozik, de mindig szem előtt tartotta a Magyar Narancsban 2009 és 2016 között megjelent „Kapirgáló” című sorozat nyitányában idézett Karinthy-maximát. Igen, minden másképpen van. Mindent rosszul tudunk, mindenre rosszul emlékszünk (egyéni és kollektíven egyaránt), semmi sem úgy történt, ahogy véljük, s (jószérivel) minden igazságunknak az ellentéte az igaz (már amennyire tudható egyáltalán az igazság bármiről).

2950 Ft

Gondolat Kiadó

www.gondolatkiado.hu

www.facebook.com/gondolat

tel.: 486-1527

ISBN 978 963 693 755 3